SCRIPTORUM CLASSICORUM
BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

LONDINI ET NOVI EBORACI

APUD GALFRIDUM CUMBERLEGE

M. TVLLI CICERONIS

ORATIONES

CVM SENATVI GRATIAS EGIT CVM POPVLO GRATIAS EGIT
DE DOMO SVA DE HARVSPICVM RESPONSO
PRO SESTIO IN VATINIVM
DE PROVINCIIS CONSVLARIBVS
PRO BALBO

RECOGNOVIT
BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

GVLIELMVS PETERSON

RECTOR VNIVERSITATIS MACGILLIANAE

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII
Excudebat Ioannes Johnson
Architypographus academicus

PRINTED IN GREAT BRITAIN

PRAEFATIO

Orationes editurus quae in hoc volumine continentur iure possem opus detrectare quieta, ut ita dicam, movendi et controversias paene sopitas quasi e cineribus suscitandi. Sed ne videar rem praetermittere quae omnibus debet curae esse qui 'altiorem' quam vocant artem criticam exerceant, breviter admonendum est non omnes semper ut vere Tullianas a philologis probatas esse. Sane praecedit has orationes in libris manuscriptis declamatio 'pridie quam in exilium iret', quae pariter cum illa in Sallustium invectiva statim sub renatas litteras, ut ait Gesnerus, agnita et damnata est: inter quae spuria subditivaque opera et germanos Tullii nostri libros quantum intersit vel raptim legentibus continuo apparebit. Sed plus dubitationis, nec sine causa, attulit quaestio illa primum a Marklando instituta (1745), dein a F. A. Wolfio longius provecta (1801), num iure Tullio attribuendae sint, ut quae iudicio et elocutione perfecto oratore parum videantur dignae, quattuor illae orationes quae inscribuntur Post Reditum in Senatu, Post Reditum ad Quirites, de Domo sua ad Pontifices, de Haruspicum Responso (-is). Ipse Wolfius eas de quibus agitur orationes eo consilio edidit ut Tullio indignissimas esse demonstraret et a declamatore aliquo vel exercendi vel ostentandi ingenii causa esse conscriptas. Marklandi argumentis respondit ex altera parte disputans vir doctissimus I. M. Gesnerus (1753–4),

quem secutus Savelsius (1828) totam rem profligasse sibi est visus cum id ageret ut fidem et auctoritatem orationum culpatarum vindicaret tria praecipue demonstrando: primum, a Tullio re vera scriptas esse orationes de rebus quae in his quattuor orationibus pertractentur, deinde eas quas nunc habeamus orationes iam inde ab ipsius Tullii aetate usque ad tempora Prisciani semper ab omnibus pro vere Ciceronianis habitas et laudatas esse, postremo nihil in iis inesse quod ab ipso Cicerone non potuerit proficisci. Ab altera parte rursus stans C. L. Kayser, in editione M. T. Ciceronis operum (vol. iv, p. 9, 1863), invectus est in has orationes ut in quibus omnia aliquem eloquentiae magistrum redolerent, qui ut antiquitatum et historiae cognitionem cum quadam copia et volubilitate verborum sibi comparavisset, ita ingenii vim et celeritatem, decori sensum, iudicii acumen, dicendi suavitatem et leporem non potuisset adipisci. Quod argumentandi genus quam multa in se habeat futilia ex eo clare apparebit quod iisdem rationibus usi impugnaverunt alii orationes tam certe Ciceronianas quam procul dubio sunt illae in Catilinam habitae.

Sane in omnibus quattuor orationibus post reditum habitis, et praecipue in prima et altera, loci obversantur interdum qui declamatorem potius videntur redolere quam summum illum quem novimus oratorem: in quibus tumidae exsistunt et tritae sententiae, insulsa dictio, quasi rhetoris alicuius plenissimo semper ore declamitantis. Sed nimis in singulis elaboraverunt ii qui fidem his orationibus derogant, indicia alienae manus acutis naribus indagantes: plus momenti debet habere universa et innata sanitas quam quae maculae

in externo corpore inesse videantur. Illud quoque est admonendum, non semper eodem orationis genere usum esse Tullium nostrum, neque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluere : temporum et causarum diversitatem respicere debemus si volumus nobis repraesentare qualis ille uno quoque in argumento orator esse potuerit. Nec vero sunt omnia ad normam perfectae illius et absolutae eloquentiae expendenda.[1] Nam si raptim scriptae sunt prima et altera earum de quibus agitur orationum, vel fortasse ex itinere scribis dictatae, neque ulla posteriore cura recognitae et ad extremum parum diligenter editae, non est mirandum si vestigia hic illic festinationis atque incuriae legentium animos leviter offendunt. Quin etiam illud quaerere libet inter alia : si hae orationes a declamatore aliquo sint conscriptae, et rebus et sententiis ex vere Ciceronianis orationibus compilatis, quo tandem evanuerunt deperditae illae orationes quas scimus a Tullio habitas esse, et quas homo scholasticus ante oculos sine dubio habuit ? In universum igitur aestimantibus videtur in sententia vulgata esse acquiescendum, et ita statuendum cum Madvigio : 'Sunt hae orationes tumidae . . . sed Ciceronis sunt, de statu deiecti, pristinum dignitatis et auctoritatis fastigium neque firmis viribus neque constanti et gravi animo repetentis, maiores quidem duae certissimae' (*Advers. Crit.* ii, p. 211).

[1] 'Postremo Ciceronem perfectum esse oratorem statuunt, quid autem sit Romanis perfectum visum, suo iudicant sensu : quae displicent Ciceroniana esse negant. Qui si totum Ciceronis scribendi genus libere considerassent, nossent multa Romanis oratoria visa esse quae nobis declamatoria videantur, flumen ornatorum verborum, si logicorum severitas adhibeatur, turbidum saepe reperiri, argumenta multa et enthymemata et valde infirma poni et eadem aliis atque aliis verbis repeti.'—Madvigius, *Opusc. Acad.* i, § 193 (in annot.).

Summatim breviterque de historia huius controversiae disputavi, ut quam omnino sustulerit recens illud Zielinskii de clausulis Tullianis opus,[1] quo demonstravit vir doctissimus quas in hac re leges atque regulas noster sibi praescripserit, easdem et in his quattuor orationibus valere. Quod si quis rem accuratius cognoscere et examinare velit, inspiciat libellum decem abhinc annis a v.d. H. M. Leopold conscriptum,[2] qui vetera arma colligens et argumenta undique exquirens patrocinium se dicit causae desertae relictaeque suscipere. Qua in re tamen scriptor ingenuus his verbis statum controversiae, ut nunc est, recte videtur depingere, neque satis adducere causae cur quisquam ab altera parte stare velit: 'si denique transimus ad ipsam nostram aetatem, videmus omnes fere hodiernos viros dd. in eam reccidisse opinionem quae valebat antequam Marklandus utilissimo suo conscripto libro primam de nostris orationibus moverat suspicionem: etenim opinio hodie inter philologos tantum non est communis, omnes hasce orationes Ciceroni re vera esse vindicandas, neque tam gravia esse ea quae contra earum γνησιότητα possint afferri ut iure a summi abiudicentur oratoris nomine.'

Magnopere auxiliabatur iis qui has orationes falso Ciceroni subditas esse disputaverunt textus qualis tum

[1] *Das Clauselgesetz in Cicero's Reden*, Th. Zielinski, Leipzig, 1904: p. 218 sqq. Cum formula γνησιότητος per omnes orationes Tullianas sit haec

V : 60, 3 + L : 26, 5 + M : 6, 1 + S : 5, 2 + P : 1, 4

summa clausularum in quattuor post reditum habitis orationibus valde congruens reperitur

V : 61, 9 + L : 28, 2 + M : 5, 1 + S : 4, 3 + P : 0, 5.

[2] *De Orationibus quatuor quae iniuria Ciceroni vindicantur.* Specimen litterarium inaugurale. Lugduni Batavorum, apud S. C. van Doesburgh, 1890. Confer et *De Oratione de Domo Sua* : scripsit Carolus Rück, Programma Monacense, 1881.

erat condicio cum primum libris impressis est commissus; namque pluribus hiabat in locis, et manum interpolatricem saepe numero videbatur pertulisse. Sed hanc culpam non in ipsum Tullium sed in librariorum errores plerumque conferendam esse meliores iam nacti libros dilucide possumus demonstrare. Quo enim tempore Wolfius harum quattuor orationum editionem curavit, nondum in lucem protractus erat optimus ille codex Parisinus 7794 (*P*),[1] cuius ope multi loci qui videbantur corrupti, et in quibus non sine causa haerebant editores, iam in integrum sunt restituti. Hunc ego librum post multos denuo excussi, et quoniam in hoc fundamento nititur omnium orationum quae in hoc volumine continentur contextus, liceat hic pauca praefari et de ipso cod. *P* et de ceteris qui ab eo derivati sunt codicibus.

Igitur omnium quotquot exstant librorum ita familiam ducit cod. *P* ut qui aetate ei stant proximi originem ex eo traxisse videantur. Primum sub finem saeculi duodecimi, vel ineunte saec. xiii, e cod. *P* descriptus est Bernensis 136 (*B*), cuius librarium signa quaedam in *P* posterius inlata secutum esse demonstravi,[2] quibus interpunctionem sui codicis meliorem redderet. Qui cum manum alteram in *P* accurate in omnibus locis sequatur, pro certo affirmare possumus quidquid in cod. *B* non inveniatur id a recentiore quam P^2 manu in cod. *P* esse scriptum. Hanc manum alteram (P^2) ut interpolatricem falso repudiavit Halmius, cui ego post Hertzium adversatus demonstravi verba quae supplevit P^2 plerumque a textu abesse non posse, et

[1] Chatelain, *Paléographie des classiques latins*, Pl. xxiii.
[2] Cf. quae fusius exposui in *Classical Quarterly*, vol. iv, pp. 167–77.

ex ipsius cod. *P* archetypo, retractato et melius intellecto, esse inserta.[1]

Proximus Bernensi codici est Parisinus 14749, ineunte saeculo xv exaratus, quem signo Σ designavit collega meus et amicus v.d. Albertus C. Clark. Hunc in his orationibus e cod. *B* recta derivatum esse, certa ego signa atque argumenta secutus nuper demonstravi (*Class. Quart.* l. c. p. 169). Habes igitur codicum seriem qua per sescentos fere annos textus harum orationum sine notabili diversitate nobis est traditus.[2] E cod. Σ descripti sunt Parr. 6369 et 7777, nec non codex Wolfenbuttelanus 205 (*w*): v. quae scripsit A. C. Clark, *Anecd. Oxon.*, Classical Series, Part X, pp. v–xvii.

Plus movet dubitationis codex ille Gemblacensis (*G*), nunc Bruxellensis 5345, saeculo duodecimo exaratus, adeo ut non nulli hunc crediderint alterius esse familiae neque e cod. P derivatum esse[3]: nihil enim in P inesse quod varietates explicet quae in Gemblacensi inveniantur, e. g. Sest. § 10 *puerilis G*, *virilis PB*Σ,[4] § 41 *defuturum G*, om. *PB*Σ, § 58 *huius imperii Mithridatem G*, om. *PB*Σ, § 103 *nitebantur G*, om. *PB*Σ. Quin etiam loci exsistunt quibus dilucide demonstrare possumus cod. *G* passim ex alio fonte esse correctum: quales sunt de

[1] Cf. Kimmig, *de Sestianae Ciceronianae interpolationibus* (Friburgi Brisgoviae, 1882), p. 13 'ex nonnullis locis prorsus perspicuum fit Parisinum, cum scriptus esset, postea iterum diligenter perlectum et cum alio codice—cum eo puto, ex quo descriptus erat—comparatum esse ita ut ex hoc quae in *P* omissa erant inferrentur, alia corrigerentur.'

[2] Codd. PBΣ plenius fortasse quam necesse erat per Sestianam et Vatinianam commemoravi, partim ut aliorum errores corrigerem, partim eo consilio ut in locis adhuc dubiis consensionem horum librorum diserte indicarem.

[3] v. quae scripsit Daniel Serruys (Cicéron, *de Domo*) in *Revue de l'instruction publique en Belgique*, 1900, pp. 387–94.

[4] Firmat vocabulum *puerilis* scholiastae Bobiensis auctoritas, et sane veritatis notam prae se fert.

Dom. § 47 *legum scriptor*] *legum scripturae vel scriptor G*, § 61 *nec omnium hostium*] *nec communium hostium vel omnium G*. Cf. quae scripsimus in *Classical Quarterly*, l.c., p. 169 sqq., ubi apparebit et ordinem verborum saepe numero in cod. *G* immutatum et turbatum esse. Sed alia sunt signa unde colligere possis huius codicis originem cum Parisiensi, ut ait Madvigius, coniunctissimam esse et fere communem. Primum enim illa foliorum permutatio quae erat ad Cael. § 17 in eo codice ex quo descriptus est *P* (v. Halm, *Rh. Mus.*, ix, p. 323, in annot.) etiam in Gemblacensi comparet. Deinde magna illa lacuna quae est in omnibus codicibus ad Vat. § 4, et initio in *P* —quo in codice librarius vacuum reliquit spatium ad quadraginta fere lineas nostri textus pertinens—recurrit etiam in cod. *G*, sed sine ullo defectus indicio: quae res mihi quidem certissimum videtur praebere argumentum et codicis Gemblacensis et ceterorum omnium quotquot exstant librorum fontem in his orationibus habendum esse et communem originem cod. *P*. Illud tantum concedendum est, inter *P* et *G* medium quendam intercessisse librum in quo descriptae sunt variae lectiones ex alio fonte, ut fieri solet, derivatae.[1]

Proximus Gemblacensi est codex ille Erfurtensis

[1] Reputet qui his rebus studere velit iam esse manifestum lacunam illam quae est in cod. *P* ad Cael. § 24,—spatio et a P², postquam cetera inseruit, vacuo relicto,—numquam potuisse suppleri (*Coponii qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt*) nisi marginalia quaedam in cod. Σ aliosque eiusdem familiae e Cluniacensi 496, ut nuper docuit Clarkius noster, inlata essent. Vnde etiam, ut novo utar exemplo, illud vocabulum *prefuit* (= *populi Romani fuit*, in Sen. § 9) quod est super lineam in Harleiano (*H*) sed in *P* desideratur, nisi cod. H. lectiones acceperit ex alio quodam fonte haustas? Eodem igitur modo fieri potest ut codex Gemblacensis (*G*) aut eius archetypus, quamquam e cod. *P* descriptus, cum libro aliquo comparatus sit, nunc deperdito, qui discrepantes a cod. *P* lectiones exhibebat.

(*E*), saec. xii–xiii exaratus, qui Berolini nunc adservatur (mss. Lat. 252). Sed cum iam mutilus sit hic liber, non nisi in orationibus *de Harusp. Responso*, *de Provinciis Consularibus* et *pro Balbo* adhibitus est. Varietates quasdam ad orationem post reditum *in Senatu* habitam citat in editione Turicensi Halmius, e quibus demonstrare licet eandem transponendi viam ingressum esse codicis Erfurtensis librarium quam secuti sunt et Gemblacensis et, ut postea elucebit, Erlangensis (ε): exemplo sint hi loci in quibus ordo verborum in *E* discrepat a *PH* et rell., *in Sen.* § 1 *nobis nosmet ipsos*, § 2 *ordinem ipsum*, § 5 *caligine anni*, § 22 *sibi mea cara* (*cara sibi mea PB*, *sibi cara mea HGs*).

Harleianum 4927 post codd. *G* et *E* nomino, non quo inferioris sit notae, sed quia hunc librum ita cum recentioribus coniungere volo ut fontem per has orationes textus quem vocant vulgati fuisse demonstrem. Namque in Sestiana et in Vatiniana decurtatus est cod. *H*, easdem fere excisiones exhibens quae et in quinti decimi saeculi codicibus reperiuntur, immo in editione Romana ceterisque libris impressis usque ad Ascensianam (1531) et Hervagianam (1534) propagantur.[1] In ceteris quae in hoc volumine continentur orationibus proximus est codici Parisiensi, et certe dignus est cuius

[1] Haud fuerit operae pretium omnes commemorare locos in quibus quodam modo truncatus est harum orationum textus: satis sit finem Vatinianae hic exscribere qualis in cod. *H* et in omnibus libris qui ex eo derivati sunt exhibetur. *Verum tamen quaero, cum in re publica administranda T. Annio cum P. Sestio consiliorum omnium societas fuerit, qui possis eos quos crimine coniungis testimonio diiungere. Non coarguo inconstantiam orationis ac testimonii tui, ne quid tibi auctoritatis a me tributum esse videatur.* Porro in priore Sestianae parte minores quasdam mutilationes pertulit cod. *H* quas postea excepit cod. *k* (Par. 7779) aliique eiusdem generis libri: immo in editione Veneta (1471) accurate redduntur: e.g. § 9 *gratias egit, et hoc tempore fidem hominis beneficiumque testimonio declarant*, *H k* ed. *V*.

accurata collatio nunc demum in medium proferatur. Inter libros qui saeculo quinto decimo exarati sunt praecipue commemorandus est cod. S. Marci 255 (*b*), quo iam in Verrinis edendis usus sum, et de quo plura nuper scripsit Albertus C. Clark (v. *Anecdota Oxoniensia*, Classical Series, Part ix, p. 4 sqq.). Videtur librarius huius codicis textum vulgatum ita esse secutus ut omnia undique collegerit quae iis temporibus suppetebant ad errores tollendos. Sed per Sestianam et Vatinianam easdem exhibet *b* lacunas quae iam in *H* denotatae sunt. Illud tantum est admonendum, in dimidia Sestianae parte (usque ad § 74) et per Vatinianam,—sed non in fine huius orationis, ubi cum *H* prorsus congruit *b*,—ab altera manu (b^2) ita expletas esse eas lacunas ut contextum inter se faciant *b* et b^2 talem omnino qualis in editione Romana (1471) nobis est traditus.

Quod a b^2 in his orationibus praetermissum est id in duobus suppletur codicibus quorum pleniorem notitiam Clarkio debemus (op. cit., p. 27): hi sunt Oxon. Canon. 226 (*c*) et Paris. 7779 (*k*). Scriptus est cod. *k* anno 1459, et potest posterior esse quam cod. *c*, ut putat Clarkius: nam priores in se videtur comprehendere conatus, et aliquando emendatiorem praebet textum quam *c*.[1] Illud in cod. *k* in primis

[1] Signum sit communis cum codd. *b k* aliisque originis quod post verba *eos qui putentur* Sest. § 119 sequitur locus e § 116 translatus *Ex te igitur, Scaure*, etc. Eadem confusio in ed. Romana (1471) et in editionibus Angelii (1515) atque Naugerii (1519) reperitur: in ed. demum Hervagiana (1534) verus restituitur textus, codice aliquo nimirum adhibito qui a cod. *P* minus distabat. Confer etiam hos locos de quibus e meis schedis notulas quasdam profero, unde liquebit menda huius familiae altius a cod. Harleiano plerumque esse petita: de Dom. § 18 *Rem maximam eripui a peste summi*, etc., *H b k c*: § 34 *hoc dico esse parricidium* (= hodie esse patricium), H *b k c*: ibid. § 37 *Cur ergo*—

constare verborum complexio: quod qui reputabit satis intelliget cur Sest. § 49 *unus rem publicam bis servavi* scripserim, non *unus bis r. p. servavi* (cf. Madvigium, *Opusc.* i. 414).

Clarkii exemplum secutus operam dedi ut editionum veterum lectiones per has orationes accuratius redderem. Et praecipue quidem commemorandae sunt duae principes, A. D. 1471 typis impressae, altera Romae (ed. R.) altera Venetiis (ed. V.), deinde ed. Iuntina prima, A. D. 1415 a Nic. Angelio curata, cui iure complures in hoc volumine emendationes restituimus quae sub aliorum nominibus notuerunt. Idem potest et de Andrea Naugerio praedicari, qui Aldinam primam (1519) curasse perhibetur et postquam multas in Gallia Hispaniaque bibliothecas excussit tertiam demum Iuntinam (1534) prelo emisit.[1] Commemorandae sunt etiam ante Lambinianam edd. Ascensiana quarta (1531), Hervagiana (1534), Aldina (curante P. Manutio) 1540–46, Roberti et Caroli Stephanorum (1538 et 1554).

Auctoritate codicum diligenter inter se comparata, id egimus per hunc libellum ut semper in una quaque oratione ad textus primarii scripturam perveniamus, utque, si mendosa certis indiciis arguatur, adhibeatur ei—ut Madvigii utamur verbis—coniectura via et ratione ingrediens. Hac certe in trutina meas ipsius emendationes velim expensas, inter quas liceat enumerare *in Senatu* §§ 4, 9, 13, 35: *ad Quirites* §§ 2, 19, 20, 23: *de Domo* §§ 12, 50, 62, 65, 80, 107: *pro Sestio* §§ 2, 7, 15, 24, 37, 40, 50, 78, 89, 110, 141, 145: *in Vatinium*

[1] Priorem et alteram Naugerii vindemiationes signis distinximus = Naugerius (1) et Naugerius (2).

§§ 7, 9: *de Provinciis Consularibus* §§ 5, 9, 29, 36: *pro Balbo* §§ 3, 11, 19, 25.[1]

Gratias ago plurimas viro doctissimo K. Busche, qui benignissime mecum plures in his orationibus emendationes per litteras communicavit. Inter nostrates multum Iacobo S. Reid et Alberto C. Clark acceptum refero, quorum hic me, postquam folia perlegit prelo emissa, consilio et auctoritate magnopere adiuvit.

Scribebam Monte Regio Canadensium
Mense Octobri, MDCCCCX.

[1] Vide *The Classical Quarterly* (= *Cl. Qu.*), iii, p. 266 sqq., et iv, p. 171 sqq.

M. TVLLI CICERONIS

ORATIO CVM SENATVI GRATIAS EGIT

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749, ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

H = cod. Harleianus 4927, saecl. xii

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

b = cod. S. Marci 255 (Lag. 6), saecl. xv

k = cod. Paris. 7779, anno 1459 scriptus

c = cod. Oxon. Canonici 226, saecl. xv

ς = codd. *kc*

ε = cod. Erlangensis, anno 1466 scriptus

t = cod. Bern. 254, saecl. xv

e = cod. Palatinus 1525, anno 1467 scriptus

s = cod. Monacensis 15734, saecl. xv

Schol = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

ORATIO CVM SENATVI GRATIAS EGIT

Si, patres conscripti, pro vestris immortalibus in me I
fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis 1
cumulate gratias egero, quaeso obtestorque ne meae naturae potius quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quae tanta enim potest exsistere ubertas ingeni, quae tanta dicendi copia, quod tam divinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rem publicam, qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis. Quod si parentes 2
carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est, si deos immortalis, quorum beneficio et haec tenuimus et ceteris rebus aucti sumus, si populum Romanum, cuius honoribus in amplissimo consilio et in altissimo gradu dignitatis atque in hac omnium terrarum arce conlocati sumus, si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati, im-

4 id trib. *HGbk et pler.* : adtrib. *PBΣε* 7 posset $G^1ε$ 9 enumerando b^2s 12 qua . . . iucundius *s. l.* P^2

mensum quiddam et infinitum est quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia nobis uno tempore omnia reddidistis, ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia dis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus, nunc universa per vos reciperarimus.

2 Itaque, patres conscripti, quod ne optandum quidem est
3 homini, immortalitatem quandam per vos esse adepti videmur. Quod enim tempus erit umquam cum vestrorum in nos beneficiorum memoria ac fama moriatur? Qui illo ipso tempore cum vi ferro metu minis obsessi teneremini, non multo post discessum meum me universi revocavistis referente L. Ninnio, fortissimo atque optimo viro, quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae: postea quam vobis decernendi potestas non est permissa per eum tribunum plebis qui, cum per se rem publicam lacerare non posset, sub alieno scelere delituit, numquam de me siluistis, numquam meam salutem non ab iis consulibus qui vendiderant flagi-
4 tavistis. Itaque vestro studio atque auctoritate perfectum est ut ipse ille annus, quem ego mihi quam patriae malueram esse fatalem, octo tribunos haberet qui et promulgarent de salute mea et ad vos saepe numero referrent. Nam consules modesti legumque metuentes impediebantur lege, non ea quae de me, sed ea quae de ipsis lata erat, quam meus inimicus promulgavit ut, si revixissent ii qui haec paene delerunt, tum ego redirem; quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo

1 debemus b^2 *Lamb.* 11 cum] quo *Hbkεs* 18 non est permissa *ut Angelius ita* H^2bk *et in P s. l. manus recentissima*: facta non est ε 20 delituit ε: deluit P^1B: delevit P^2Gkt: diruit Hb^2s 23 ut ε *Par.* 7774, *et in P man. rec.*: *om. rell.* 24 octo ε: hoc *PB*: hos *Gtc*: cum *Hk* 27 quam *Lamb.*: cum *codd.* (promulgavisset *Ernesti*)

rem publicam futuram si, cum hostes atque interfectores rei
publicae revixissent, ego non revertissem. Idemque illo ipso
tamen anno, cum ego cessissem, princeps autem civitatis
non legum praesidio sed parietum vitam suam tueretur, res
publica sine consulibus esset, neque solum parentibus per-
petuis verum etiam tutoribus annuis esset orbata, senten-
tias dicere prohiberemini, caput meae proscriptionis reci-
taretur, numquam dubitastis meam salutem cum communi
salute coniungere. Postea vero quam singulari et prae- 3
stantissima virtute P. Lentuli consulis ex superioris anni 5
caligine et tenebris lucem in re publica Kalendis Ianuariis
dispicere coepistis, cum Q. Metelli, nobilissimi hominis
atque optimi viri, summa dignitas, cum praetorum tribu-
norum plebis paene omnium virtus et fides rei publicae
subvenisset, cum virtute gloria rebus gestis Cn. Pompeius
omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae
facile princeps tuto se venire in senatum arbitraretur, tantus
vester consensus de salute mea fuit ut corpus abesset meum,
dignitas iam in patriam revertisset. Quo quidem mense 6
quid inter me et meos inimicos interesset existimare po-
tuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium
vulneribus res publica cruentaretur: illi meum reditum non
populi Romani suffragiis sed flumine sanguinis intercluden-
dum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil
sociis, nihil regibus respondistis; nihil iudices sententiis,
nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit;
mutum forum, elinguem curiam, tacitam et fractam civitatem
videbatis. Quo quidem tempore, cum is excessisset qui 7
caedi et flammae vobis auctoribus restiterat, cum ferro et
facibus homines tota urbe volitantis, magistratuum tecta
impugnata, deorum templa inflammata, summi viri et claris-

2 Idemque *scripsi*: itaque *codd. praeter* ε (atque) 3 tamen *om.* *H*: tum *k* 6 vos *ante* sententias *add. K. Lehmann* 17 non arbitr. ε 18 ut licet corpus *Hb²s, ed. R., et in P s. l. man. rec.*

simi consulis fascis fractos, fortissimi atque optimi tribuni plebis sanctissimum corpus non tactum ac violatum manu sed vulneratum ferro confectumque vidistis. Qua strage non nulli permoti magistratus partim metu mortis, partim desperatione rei publicae paululum a mea causa recesserunt: reliqui fuerunt quos neque terror nec vis, nec spes nec metus, nec promissa nec minae, nec tela nec faces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.

4 8 Princeps P. Lentulus, parens ac deus nostrae vitae fortunae memoriae nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si rei publicae reddidisset. Qui ut est designatus, numquam dubitavit sententiam de salute mea se et re publica dignam dicere: cum a tribuno plebis vetaretur, cum praeclarum caput recitaretur ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset, totam illam, ut ante dixi, proscriptionem non legem putavit, qua civis optime de re publica meritus nominatim sine iudicio una cum senatu rei publicae esset ereptus. Vt vero iniit magistratum, non dicam quid egit prius, sed quid omnino egit aliud nisi ut me conservato vestram
9 in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? Di immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus consul *populi Romani* fuit! quanto maius dedissetis si superiore anno fuisset! Nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine atque optimo civi et viro, Q. Catulo, non saepe unum consulem improbum, duo vero numquam excepto illo Cinnano tempore fuisse; qua re meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus

20 egerit *Hbks* 24 p. R. fuit *scripsi*: prefuit *s. l. Hc*, *et ita bks*: *om. P rell.*: fuit *Manutius*: est ε quanto] quo quanto *Hbks*, *ed. R.* 28 duo P^1H: duos *BϚt* 29 numquam post Romam conditam ε, *Kayser* cinnano ε: germano P^1 (*dein del.*: *om. Bt*): cesonino *in mg. PGϚ* (-ini *Hs*)

in re publica consul esset; quod vere dixerat si illud de duobus consulibus, quod ante in re publica non fuerat, perenne ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset [inimicus], dubitatis quo animo fuerit in me conservando futurus, cum in restituendo auctorem fuisse adscriptoremque videatis? Sed fuerunt ii consules quorum 10
mentes angustae humiles pravae, oppletae tenebris ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperi nec intueri nec sustinere nec capere potuerunt,—non consules, sed mercatores provinciarum ac venditores vestrae dignitatis; quorum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum reposcebat; qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules sed latrones non modo deseruerunt, in causa praesertim publica et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non solum suo sed etiam vestro ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt. Quorum alter tamen neque me neque quemquam fefellit. Quis enim ullam ullius boni spem haberet 5
in eo cuius primum tempus aetatis palam fuisset ad omnis 11
libidines divulgatum? qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? qui cum suam rem non minus strenue quam postea publicam confecisset, egestatem et luxuriem domestico lenocinio sustentavit? qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim praetoris nec multitudinem creditorum nec bonorum proscriptionem effugere potuisset? qui in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate et improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum rei publicae detrimento quam quod

2 non *om.* ε : *Wolfio auct. secl. Kayser* 4 inimicus *secl. Halm* : non inim. *Hbks.* *Num* etsi inim.? (§ 25) 6 ii] duo *Hbs* 7 parvae *Gbcε* 11 a *s. l.* P^1, *rell.* : *auct. Halmio om. edd.* 20 omnes *P rell. praeter* εε (omnium) 24 luxuriam *Hbks* (*Verr.* v, § 80) 27 qui *codd. praeter* εε (quo) 30 quam quo *coni. Garat.*

intra moenia nefarius hostis praedoque versatus est? quo inspectante ac sedente legem tribunus plebis tulit ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio aut comitiis, ne legi intercedere liceret, ut lex Aelia et Fufia ne valeret, quae nostri maiores certissima subsidia rei publicae contra tri-
12 bunicios furores esse voluerunt? Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adulescentes nobilissimi cunctique equites Romani se ad lenonis impudicissimi pedes abiecissent, quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrimas verum etiam patriae preces repudiavit! Neque eo contentus fuit, sed etiam in contionem escendit eaque dixit quae, si eius vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus, se Nonarum Decembrium quae me consule fuissent clivique Capitolini poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum. Neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit compellavit, Lucium vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem et saluti meae pro familiaritate, rei publicae pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire ex urbe iussit. Et cum vos vestem mutandam censuissetis cunctique mutassetis atque idem omnes boni iam ante fecissent, ille unguentis oblitus cum toga praetexta, quam omnes praetores aedilesque tum abiecerant, inrisit squalorem vestrum et luctum gratissimae civitatis, fecitque, quod nemo umquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretis nihil diceret, ne aperte incommoda patriae
6 lugeretis ediceret. Cum vero in circo Flaminio non a tri-
13 buno plebis consul in contionem, sed a latrone archipirata

12 escendit *P*: descendit *BΣt*: ascendit *GHbϛsε* 17 Lucium *P rell. praeter s* (L.) Lamiam *εs*: iam *PHGc all.* 20 ex *ε* (*prob. Zielinski*): *om. rell.* 25 cum (quom) *ante* quo minus *add. J. S. Reid* 26 nihil diceret *codd.*: nihil terreret *Reid*: nihil se intercedere ediceret *Madv.*: nihil diceret esse quod obstaret *Lehmann*: *num* nihil diceret impedire? ne aperte . . . ediceret *s. l.* P^2: *om. Madv. Cf. Sest.* xiv: *Planc.* § 87 *edictoque suo non luctum patribus conscriptis sed indicia luctus ademerint*: *in Pis.* § 18 *maerorem relinquis, maeroris aufers insignia*

productus esset, primum processit, qua auctoritate vir! vini somni stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis: pressa voce et temulenta, quod in civis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Vbi nobis haec auctoritas tam diu tanta latuit? cur in lustris et helluationibus huius calamistrati saltatoris tam eximia virtus tam diu cessavit? Nam ille alter Caesoninus Calventius ab adulescentia versatus est in foro, cum eum praeter simulatam versutamque tristitiam nulla res commendaret, non consilium, non dicendi copia, non rei militaris, non cognoscendorum hominum studium, non liberalitas. Quem praeteriens cum incultum horridum maestumque vidisses, etiam si agrestem et inhumanum existimares, tamen libidinosum et perditum non putares. Cum hoc homine an cum stipite in foro 14
constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum negotium, Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus, quam impurus, quam intemperans, non ianua receptis sed pseudothyro intromissis voluptatibus! Cum vero etiam litteris studere incipit et belua immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis qui dies totos de officio ac de virtute disserunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur, sed eos qui disputent horam nullam vacuam voluptate esse

3 blaesa voce *Gertz* 10 versutamque *PB*: victamque *εe*: irritamque *H*G^1*bcs*: irritatamque *k* non consilium, non dicendi copia, non *scripsi* (*cf.* § 15 non consilio neque eloquentia): non inconsulta (non cos. *Gs*) studium non dicendi vitia iura *bs*) *PB et pler.*: non iuris studium non dicendi non *εe*: non vis consilii non iuris civilis prudentia *Muell.*) non dicendi facultas non scientia *Lamb.* 15 putares *ε*: putasti *PBHk*: putasses *s* stipite b^2*ε*: stipe P^1: etiope P^2: ethiope *Bt*: stipe vel aethiope *G* 21 litteris *cod. Erfurt.* G^2 *εt*: litteras *PBHΣs* belua *ε*: veluus (*corr.* heluus) *P*: beluus *B*: helluo *bs*: *om. H* 27 disputant *Lamb. in mg.*

debere, in omni parte corporis semper oportere aliquod

15 gaudium delectationemque versari. His utitur quasi praefectis libidinum suarum, hi voluptates omnis vestigant atque odorantur, hi sunt conditores instructoresque convivi, idem expendunt atque aestimant voluptates sententiamque dicunt et iudicant quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem ut omnis suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in

7 forum detulisset. Is nequaquam me quidem—cognoram enim propter Pisonum adfinitatem quam longe hunc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset—sed vos populumque Romanum non consilio neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis supercilioque

16 decepit. Luci Piso, tune ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, non enim possum dicere tantis rebus gestis, cum A. Gabinio consociare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis in eam cogitationem adducebat, ut cum illius re similis fuisses, frontis tibi integimento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc coire ausus es ut consularem dignitatem, ut rei publicae statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? Te consule, tuis edictis et imperiis senatui populi Romani non est licitum non modo sententiis atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu rei publicae sub-

17 venire? Capuaene te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, consulem esse, sicut eras eo tempore, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules

7 pudent. ε *Halm* 10 Is nequaquam me quidem *Muell.* : is me, quamquam me quidem (equidem P^2*BHb*) non *codd.*, *edd.* 15 Luci *PBG* : L. *Hεs* 16 non vita] non ista mente *c* 17 rebus ε, *om. rell.* (tantibus gestis P^1 : tantis gestis *P corr.*, *BHk all.*) 21 integum. ε 22 hoc tu ε 29 sicut eras eo tempore *secl. Garat.*, *Halm*

senatui paruerunt? Tu es ausus in circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum atque omnis bonos, tum cum a patria pestem depellerent, crudelis demonstrabas fuisse. Tu misericors me, adfinem tuum, quem comitiis praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, constrictum inimicis rei publicae tradidisti; tu meum generum, propinquum tuum, tu adfinem tuam, filiam meam, superbissimis et crudelissimis verbis a genibus tuis reppulisti; idemque tu clementia ac misericordia singulari, cum ego una cum re publica non tribunicio sed consulari ictu concidissem, tanto scelere tantaque intemperantia fuisti ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem et tuam praedam, saltem dum conticisceret illa lamentatio et gemitus urbis! Nondum 18
palam factum erat occidisse rem publicam, cum tibi arbitria funeris solvebantur: uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat, bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum consulem deferebantur cum, isdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis sed etiam a liberis atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, senatu vero oppresso et adflicto, duobus impiis nefariisque consulibus aerarium provinciae legiones imperia donabantur.

Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis, 8
summa tribunorum plebis praetorumque fide et diligentia sublevati. Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, 19
dicam, aut quis de tali cive satis digne umquam loquetur? Qui cum videret sceleratum civem aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum, sin ipsa iudicia vis impediret ac tolleret, audaciam virtute, furo-

2 pare *P* semper *om. Schol.* 4 depellerent] expellerent *ed. R.*: depulissem *εe*: depulissent *t Lamb.*: tum . . . depellerent *om. rell., fort. recte. Nam habet Schol.* Quo verbo ceteros demonstrabas crudeles fuisse 5 tuis *post* comitiis *add. ε, ante* com. *G* 7 rogaras *cε*: rogabas *P rell.* 8 rei pub. *om. Schol.*

rem fortitudine, temeritatem consilio, manum copiis, vim vi
esse superandam, primo de vi postulavit; postea quam ab
eodem iudicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset
efficere curavit; qui docuit neque tecta neque templa neque
forum nec curiam sine summa virtute ac maximis opibus et
copiis ab intestino latrocinio posse defendi; qui primus post
meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem
20 huic ordini, servitutem depulit civitati. Quam rationem pari
virtute animo fide P. Sestius secutus pro mea salute, pro
vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias,
nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitan-
dum umquam putavit; qui causam senatus, exagitatam
contionibus improborum, sic sua diligentia multitudini com-
mendavit ut nihil tam populare quam vestrum nomen, nihil
tam omnibus carum aliquando quam vestra auctoritas vide-
retur; qui me cum omnibus rebus quibus tribunus plebis
potuit defendit, tum reliquis officiis, iuxta ac si meus
frater esset, sustentavit; cuius ego clientibus, libertis, familia,
copiis, litteris ita sum sustentatus ut meae calamitatis non
21 adiutor solum, verum etiam socius videretur. Iam cete-
rorum officia *ac* studia vidistis, quam cupidus mei C. Cestilius,
quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid
M. Cispius? cui ego ipsi parenti fratrique eius sentio quan-
tum debeam; qui, cum a me voluntas eorum in privato
iudicio esset offensa, publici mei benefici memoria priva-
tam offensionem oblitteraverunt. Iam T. Fadius, qui mihi
quaestor fuit, M. Curtius, cuius ego patri quaestor fui, studio
amore animo huic necessitudini non defuerunt. Multa de
me C. Messius et amicitiae et rei publicae causa dixit:
22 legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabri-
cius si, quae de me agere conatus est, ea contra vim et

1 coiis *P*, *om. Bb* (manum manu *Hbς*) 5 neque *c* 7 spem ϵ: set P^1: et P^2H *et pler.* 21 ac *suppl. Halm*: studiaque *k et ed. R.*: [studia] *Kays.* 23 M. Cispius $\epsilon\epsilon$ (*Sest.* § 76): mospius *PH* 24 a me] mea *G*: mihi *Hs* 30 speratim *PB*: speciatim Gb^2ks

ferrum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum statum reciperassemus; quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. Iam vero prae- 9
tores quo animo in me fuerint vos existimare potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publice promulgarit de mea salute cum conlegis paene omnibus, direptoribus autem bonorum meorum in ius adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus sententia sua quam esset cara sibi mea salus declaravit. Omnia officia C. Septimi, Q. Valeri, P. Crassi, 23
Sex. Quinctili, C. Cornuti summa et in me et in rem publicam constiterunt.

Quae cum libenter commemoro, tum non invitus non nullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis iniurias meminisse, quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallem: alio transferenda mea tota vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igni perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores indicem, dolorem profectionis meae reditus dignitate consoler. Quod si mihi nullum aliud 24
esset officium in omni vita reliquum nisi ut erga duces ipsos et principes atque auctores salutis meae satis gratus iudicarer, tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini ac liberis eius, quando omnes mei gratiam referent? Quae memoria, quae vis ingeni, quae magnitudo observantiae tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus adflicto et iacenti consularem fidem dextramque porrexit, qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem vocavit, qui tanto amore in me, studio in rem publicam fuit

8–10 *Num* fecerit, . . . declararit? 17 amicitia segni P^2Bt 18 tuear *ςς*: tuen *P* (*corr.* tunc): tẽ *B* (amicitias . . . tuear *om. HGs*) 19 indicem *scripsi*: non indicem *codd.*: non vindicem *ut Hotom. ita b*: vindicem *Madv.*: convincam *Muell.* 31 revocavit b^2ς

ut excogitaret quem ad modum calamitatem meam non modo levaret sed etiam honestaret. Quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit quam quod illo referente vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rem publicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum et prope dissipatum, restituendum et defendendum venirent? ut, qua voce ter omnino post Romam conditam consul usus esset pro universa re publica apud eos solum qui eius vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnis ex omnibus agris atque oppidis civis totamque Italiam ad unius salutem
10 defendendam excitaret. Quid ego gloriosius meis posteris
25 potui relinquere quam hoc, senatum iudicasse, qui civis me non defendisset, eum rem publicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit ut dedecus et flagitium se committere putaret, si qui non veniret. Idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet et vera nobilitas, intellegere potuistis. Nam Q. Metellus, et inimicus et frater inimici, perspecta vestra voluntate omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir cum clarissimus tum vero optimus mihique amicissimus, et auctoritatis et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnis Metellos, praestantissimos civis, paene ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum [Metellum], cuius quondam de patria discessus honestus

3 referente ε : rente *P* : suffragium ferente *BΣt* : petente *GHςs* 9 omnis ex ε : ex *k* : *om. rell.* 15 dedecus et flagitium εe : deus flagicium *PB* : omnis flag. *Hs* 19 et *G*ε : ut P^1 : aut P^2*BHbς* 25 ab inferis *secl. Lamb.* 28 Metellum *auct. Manut. del. Halm* honestus omnibus sed luctuosus tamen *Halmio auct. Muell.* : honestis omnibus ne (in *Bt*, sane *G*, *om. Hbks*) luctuosus tandem *P rell. praeter* εe (molestus omnibus ipsi ne luctuosus quidem)

omnibus, sed luctuosus tamen visus est. Itaque divinitus 26
exstitit non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam adscriptor dignitatis meae. Quo quidem die cum quadringenti decem septem essetis, magistratus autem omnes adessent, dissensit unus, is qui sua lege coniuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die cum rem publicam meis consiliis conservatam gravissimis verbis et plurimis iudicassetis, idem consul curavit ut eadem a principibus civitatis in contione postero die dicerentur; cum quidem ipse egit ornatissime meam causam, perfecitque astante atque audiente Italia tota ut nemo cuiusquam conducti aut perditi vocem acerbam atque inimicam bonis
posset audire. Ad haec non modo adiumenta salutis sed 11
etiam ornamenta dignitatis meae reliqua vos idem ad- 27
didistis: decrevistis ne quis ulla ratione rem impediret; qui impedisset, graviter molesteque laturos—illum contra rem publicam salutemque bonorum concordiamque civium facturum, et ut ad vos de eo statim referretur; meque etiam, si diutius calumniarentur, redire iussistis. Quid? ut agerentur gratiae, qui e municipiis venissent? quid? ut ad illam diem, res cum redissent, rogarentur ut pari studio convenirent? quid? denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo liberisque nostris natalem constituit, non modo ad nostram verum etiam ad sempiterni memoriam temporis, quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam, ut eaedem centuriae quae me consulem fecerant
consulatum meum comprobarent—eo die quis civis fuit qui 28
fas esse putaret, quacumque aut aetate aut valetudine esset,

1 divinitus ex. *Muell.*: extitit *ee*: dimittit *s* dimittitur *rell.* *praeter* ϛ (hic fuit, *et ita Angelius*) 2 unum *codd.* *praeter* ε (suum): unicum *coni. Halm*: divinum *Koch*: novum *Muell.* 4 cum vos ε essetis *P rell. praeter bks* (senatores essetis, *ex* septem, *credo*) 16 qui id *Gb*ϛ*s* vos graviter ε 18 de eo *G*ε : eo *PB*: ea *b*ϛ*s* 19 ut iis *Lamb.* 28 eo die *Madv.*: quo die *codd.*

desereret sed etiam hostibus rei publicae proderet, pactio-
nibus se suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas
cum imperio in multos annos magnoque exercitu, quem ego
inimicum mihi fuisse non dico, tacuisse, cum diceretur esse
33 inimicus, scio. Duae partes esse in re publica cum puta-
rentur, altera me deposcere propter inimicitias, altera timide
defendere propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem
me deposcere videbantur, in hoc auxerunt dimicationis
metum, quod numquam infitiando suspicionem hominum
curamque minuerunt. Qua re cum viderem senatum ducibus
orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim
proditum, partim derelictum, servos simulatione conlegiorum
nominatim esse conscriptos, copias omnis Catilinae paene
isdem ducibus ad spem caedis et incendiorum esse revoca-
tas, equites Romanos proscriptionis, municipia vastitatis,
omnis caedis metu esse permotos, potui, potui, patres con-
scripti, multis auctoribus fortissimis viris me vi armisque
defendere, nec mihi ipsi ille animus idem meus vobis non
incognitus defuit. Sed videbam, si vicissem praesentem
adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos; si
victus essem, multis bonis et pro me et mecum etiam post
me esse pereundum, tribuniciique sanguinis ultores esse
praesentis, meae mortis poenas iudicio et posteritati reser-
14 vari. Nolui, cum consul communem salutem sine ferro
34 defendissem, meam privatus armis defendere, bonosque viros
lugere malui meas fortunas quam suis desperare; ac, si solus
essem interfectus, mihi turpe, si cum multis, rei publicae
funestum fore videbatur. Quod si mihi aeternam esse ae-
rumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius quam
sempiterno dolore multassem. Sed cum viderem me non
diutius quam ipsam rem publicam ex hac urbe afuturum,

1 pactionibus *PHbk*: peticionibus *Bt* 2 se *Halm*: eos *codd.* 8 dicebantur ε in hoc *codd. praeter* ε (hoc), *c* (in huius), *b* (ii huius): ii hoc *coni. Halm* 18 ipsi *Heumann*: ipse *codd.* 26 at *GHks*

neque ego illa exterminata mihi remanendum putavi, et illa, simul atque revocata est, me secum pariter reportavit. Mecum leges, mecum quaestiones, mecum iura magistratuum, mecum senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes et religiones afuerunt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem quam desiderarem meas; sin aliquando revocarentur, intellegebam mihi cum illis una esse redeundum. Cuius mei sensus certissimus testis est hic 35 idem qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis commodisque depositis totam suam quaesturam in me sustentando et conservando conlocavit. Qui si mihi quaestor imperatori fuisset, in fili loco fuisset; nunc certe erit in parentis, cum fuerit *consors* non imperi sed doloris mei.

Quapropter, patres conscripti, quoniam in rem publicam 36 sum pariter cum re publica restitutus, non modo in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo. Etenim si eam tum defendebam cum mihi aliquid 15 illa debebat, quid nunc me facere oportet cum ego illi plurimum debeo? Nam quid est quod animum meum frangere aut debilitare possit, cuius ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam divinorum in rem publicam beneficiorum testem esse videatis? Nam importata est quia defenderam civitatem, et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa res publica per eundem me extremum in discrimen vocaretur. Pro me non ut pro P. Popilio, nobilissimo homine, 37 adulescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata, non ut pro Q. Metello, summo et clarissimo viro, spectata iam adulescentia filius, non L. et

1 remanendum amplius *ε* 2 est *om. PB* 13 imperatori *et* 14, 15 cum fuerit . . . mei *del. Garat.* 14 consors *scripsi*: quaestor *codd.* (*ex* quae *s.* que = quaere *ortum esse putat A. C. Clark, cf. ad Mur.* § 51: *verbum amissum potest esse* consors, particeps, socius): quaestor ⟨anno⟩ non imperi *K. Busche* 18 imminuam *ε* 23 divinorum *PB*: duorum *ε*: binorum *Madv.* 24 Nam et *ε*

C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellarum filii flentes ac sordidati populo Romano supplicaverunt; sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore et lacrimis et cotidianis precibus desiderium mei nominis renovari et rerum gestarum memoriam usurpari coegit. Qui cum statuisset, nisi per vos me reciperasset, eandem subire fortunam atque idem sibi domicilium et vitae et mortis deposcere, tamen numquam nec magnitudinem negoti nec solitudinem suam nec vim inimicorum ac tela
38 pertimuit. Alter fuit propugnator mearum fortunarum et defensor adsiduus, summa virtute et pietate, C. Piso gener, qui minas inimicorum meorum, qui inimicitias adfinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum et Bithyniam quaestor prae mea salute neglexit. Nihil umquam senatus de P. Popilio decrevit, numquam in hoc ordine de Q. Metello mentio facta est: tribuniciis sunt illi rogationibus interfectis inimicis denique restituti, cum alter eorum senatui paruisset, alter vim caedemque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modo a senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum paene delevit. Nulla de illis magistratuum consensio, nulla ad rem publicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus,
39 nulla decreta municipiorum et coloniarum exstiterunt. Qua re, cum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus vocarit, res publica implorarit, Italia cuncta paene suis umeris reportarit, non committam, patres conscripti, ut, cum ea mihi sint restituta quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam quae ipse praestare possim, praesertim cum illa amissa reciperarim, virtutem et fidem numquam amiserim.

3 Metellarum *Manut.* : -orum *codd.* 8 per vos me *HbϚs* : me per vos ε : me *om. P rell.* 10 deposcere *Madv.* : -eret *codd.* 27 arcessierit ε *Par.* 7774 : arcesserit *PBH* : accersierit *Gb*²*cs*

M. TVLLI CICERONIS

ORATIO CVM POPVLO GRATIAS EGIT

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

H = cod. Harleianus 4927, saecl. xii

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

b = cod. S. Marci 255 (Lag. 6), saecl. xv

k = cod. Paris. 7779, anno 1459 scriptus

c = cod. Oxon. Canonici 226, saecl. xv

ς = codd. *kc*

g = cod. Paris. 16228, saecl. xv

t = cod. Bern. 254, saecl. xv

e = cod. Palatinus 1525, anno 1467 scriptus

s = cod. Monacensis 15734, saecl. xv

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

Commemoratur interdum *w* (Guelferbytanus 205) e cod. Σ descriptus

M. TVLLI CICERONIS

ORATIO CVM POPVLO GRATIAS EGIT

I 1 Qvod precatus a Iove Optimo Maximo ceterisque dis immortalibus sum, Quirites, eo tempore cum me fortunasque meas pro vestra incolumitate otio concordiaque devovi, ut, si meas rationes umquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem mea voluntate susceptam, sin et ea quae ante gesseram conservandae civitatis causa gessissem et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut quod odium scelerati homines et audaces in rem publicam et in omnis bonos conceptum iam diu continerent, id in me uno potius quam in optimo quoque et universa civitate defigerent,—hoc si animo in vos liberosque vestros fuissem, ut aliquando vos patresque conscriptos Italiamque universam memoria mei misericordia desideriumque teneret: eius devotionis me esse convictum iudicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro maxime laetor. 2 *Namque*, Quirites, etsi nihil est homini magis optandum quam prospera aequabilis perpetuaque fortuna

11 et in *dett.* defigerent *Hotoman* (*cf. Verr. Act. Pr.* § 7) : deficeret *codd.* (deferrent *b*, deflecterent *k*) : desaeviret *Gesner* : patefieret *Reid* : *num* expleretur *aut* defervesceret ? 13 misericordia desideriumque *Gt* : misericordiaque desiderium *P rell.* (*secl.* desiderium *Halm*) 17 Namque, Quirites *scripsi* : Quirites *codd.* (laetor, Quirites. Et si *ed. R.* Et si enim *Hotom.*) : Quare etsi (*om.* Quirites *Madv., Muell.*)

secundo vitae sine ulla offensione cursu, tamen, si mihi tranquilla et placata omnia fuissent, incredibili quadam et paene divina, qua nunc vestro beneficio fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi ab natura datum est quam sui cuique liberi? mihi vero et propter indulgentiam meam et propter excellens eorum ingenium vita sunt mea cariores: tamen non tanta voluptate erant suscepti
3 quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit umquam iucundius quam mihi meus frater: non tam id sentiebam cum fruebar quam tum cum carebam, et postea quam vos me illi et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae reciperatae plus mihi nunc voluptatis adferunt quam tum incolumes adferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludi denique et dies festi quid haberent voluptatis carendo magis intellexi
4 quam fruendo. Iam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata inlustriora videntur quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, di immortales! dici vix potest quid caritatis, quid voluptatis habeat; quae species Italiae, quae celebritas oppidorum, quae forma regionum, qui agri, quae fruges, quae pulchritudo urbis, quae humanitas civium, quae rei publicae dignitas, quae vestra maiestas! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar ut nemo magis; sed tamquam bona valetudo iucundior est iis qui e gravi morbo recreati sunt quam qui numquam aegro corpore fuerunt, sic haec omnia desiderata magis quam adsidue percepta
2 5 delectant. Quorsum igitur haec disputo? quorsum? ut intellegere possitis neminem umquam tanta eloquentia fuisse, neque tam divino atque incredibili genere dicendi, qui vestram

2 pacata *dett.* 3 *Num* laetitia et volup. (*pro Sulla* § 91) 7 tantae voluptati . . . quantae *Schol.*, *Halm* 13 quam tum incolumes *Lg.* 25, *Hotom.* : quantum incolumitate *P* (*corr.* quam tum incolumitatis, *et ita B rell.*) : quam tum in incolumitate *Halm* 20 habeat *Lamb.* : habet *codd.* 25 iis *Schol.* : his *rell.* e *om. Schol.*

magnitudinem multitudinemque beneficiorum quae in me fratremque meum et liberos nostros contulistis non modo augere aut ornare oratione, sed enumerare aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus, a vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem incognitum qualis futurus esset dederunt, vos spectatum et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rem publicam illis accepi temporibus eam quae paene amissa est, a vobis eam reciperavi quam aliquando omnes unius opera servatam iudicaverunt. Di immortales mihi liberos dederunt, vos reddidistis. Multa praeterea a dis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus careremus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos adsecuti, nunc a vobis universos habemus, ut quantum antea parentibus, quantum dis immortalibus, quantum vobismet ipsis, tantum hoc tempore universum cuncto populo Romano debeamus.

Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est ut 6
eam complecti oratione non possim, tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. Non enim pro meo reditu ut pro P. Popili, nobilissimi 3
hominis, adulescentes filii et multi praeterea cognati atque adfines deprecati sunt, non ut pro Q. Metello, clarissimo viro, iam spectata aetate filius, non L. Diadematus consularis, summa auctoritate vir, non C. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones; permulti enim tum Metelli aut Metellarum liberi pro Q. Metelli reditu vobis ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si

1 quae *c all. et add. s. l. H*: qua *P*[1]: quā *BΣb rell.* 8 vobis eam *ks all.*: vob. iam *codd. pler.* 12 careremus *b*[2]*s all.*: caruerimus *codd. pler.* (*cf.* valeret § 10): caruissemus *bkg* 21 detraxistis *Gee*: detraxeritis ς 26 Q. Metell. *bksg* 29 aut Met. . . . Metelli *s. l. P*[2]: aut Met. lib. *del. Halm* Metellarum *PBb*: -orum *codd. pler. in Sen.* § 37

totum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Ianuariis postea quam orba res publica consulis fidem tamquam legitimi tutoris imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de sollemni deorum religione rettulit, nihil humanarum rerum sibi prius
12 quam de me agendum iudicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaram, cum et cunctus ordo et multi cum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes flens iaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset; quae deliberatio non in reddenda, quem ad modum non nulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla: cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perspecta senatus, causa ad vos mense Ianuario deferebatur.
13 Hic tantum interfuit inter me et inimicos meos. Ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem, cum intellegerem veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas, cum viderem ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse aut desertores salutis meae, cum duo consules empti pactione provinciarum auctores se inimicis rei publicae tradidissent, cum egestatem avaritiam libidines suas viderent expleri non posse nisi *me* constrictum domesticis hostibus dedidissent, cum senatus equites*que* Romani flere pro me ac mutata veste vobis supplicare edictis atque imperiis vetarentur, cum omnium provinciarum pactiones, cum omnia cum

5 sollemni deorum *Halmio auct. Muell.* : solem de *P rell. praeter w* (solempni de) 10 Oppius *PB* : Pompeius *rell.* 13 arbitrabantur *Naugerius* (1) : arbitrantur *codd.* 15 voluntate *Lg.* 24 : et voluntate *rell.* 16 perspecta *Angelius* : perfecta *codd.* ad] apud *P rell.* 17 quantum *Madv.* 26 me *suppl. Naugerius* (1) 27 equitesque *k et corr. ct* : equites *rell.*

omnibus foedera reconciliationes*que* gratiarum sanguine meo sancirentur, cum omnes boni non recusarent quin vel pro me vel mecum perirent, armis decertare pro mea salute nolui, quod et vincere et vinci luctuosum rei publicae fore putavi. At inimici mei, mense Ianuario cum de me ageretur, cor- 14
poribus civium trucidatis flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt. Itaque, dum ego absum, eam **6**
rem publicam habuistis ut aeque me atque illam restituendam putaretis. Ego autem in qua civitate nihil valeret senatus, omnis esset impunitas, nulla iudicia, vis et ferrum in foro versaretur, cum privati parietum se praesidio non legum tuerentur, tribuni plebis vobis inspectantibus vulnerarentur, ad magistratuum domos cum ferro et facibus iretur, consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur, rem publicam esse nullam putavi. Itaque neque re publica exterminata mihi locum in hac urbe esse duxi, nec, si illa restitueretur, dubitavi quin me secum ipsa reduceret. An ego, cum mihi esset exploratissimum 15
P. Lentulum proximo anno consulem futurum, qui illis ipsis rei publicae periculosissimis temporibus aedilis curulis me consule omnium meorum consiliorum particeps periculorumque socius fuisset, dubitarem quin is me confectum consularibus vulneribus consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce, conlega autem eius, clementissimo atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adiuvante, reliqui magistratus paene omnes fuerunt defensores salutis meae; ex quibus excellenti animo virtute auctoritate praesidio copiis T. Annius et P. Sestius praestanti in me benivolentia et divino studio exstiterunt; eodemque P. Lentulo auctore et pariter referente conlega frequentissimus senatus, uno

1 que *add. Koch* : reconciliationes *bks* : ac recon. *Klotz* : reconciliatione *P rell.* 3 decertari *Klotz* 7 dum *Halmio auct. Kays.*, *Muell.* : cum *codd.* (cum ego afui *k Halm*) 11 parietum se *Halm* (se *ante* privati *k*) : parietum *Hb²cs* : parietis *PBGεe*

qui reddidit non habet: gratiam et qui rettulit habet, et qui habet dissolvit.

10
24 Quapropter memoriam vestri benefici colam benivolentia sempiterna, *nec tantum* dum anima exspirabo mea, sed etiam cum me *vita defecerit*, *illa* monumenta vestri in me benefici permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto semperque praestabo, mihi neque in consiliis de re publica capiendis diligentiam neque in periculis a re publica propulsandis animum neque in sententia simpliciter ferenda fidem neque in hominum voluntatibus pro re publica laedendis libertatem nec in perferendo labore industriam nec in vestris commodis augendis grati animi benivolentiam defuturam.
25 Atque haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim et numen tenetis, tum posteris vestris cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar quae suam dignitatem non posse se tenere, nisi me reciperasset, cunctis suffragiis iudicavit.

1–2 qui reddidit . . . dissolvit *ad imam paginam add.* P^2 4 nec tantum dum *scripsi* : cum *codd. praeter bks* (non solum cum, *ut est in edd. vett.*) *w* (tum et cum) expirabo *codd.* : expirabit *Madv.* 5 vita defecerit illa *scripsi* : vita defecerit multa *Madv.*, *Muell.* : ulla *P et codd. pler.* (cum nulla *Gεε* : cum mortuo *bς vulg.*) 9 referenda *bςs all.* : e re publ. ferenda *Jeep* 16 ea *HGbςs* : ex *PBεet*

M. TVLLI CICERONIS

DE DOMO SVA AD PONTIFICES ORATIO

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

w = cod. Guelferbytanus 205, e cod. Σ descriptus

H = cod. Harleianus 4927, saecl. xii

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

b = cod. S. Marci 255 (Lag. 6), saecl. xv

k = cod. Paris. 7779, anno 1459 scriptus

c = cod. Oxon. Canonici 226, saecl. xv

ϛ = codd. *kc*

M = cod. Med. xlviii. 8 (Lg. 8)

t = cod. Bern. 254, saecl. xv

e = cod. Palatinus 1525, anno 1467 scriptus

s = cod. Monacensis 15734, saecl. xv

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

DE DOMO SVA AD PONTIFICES ORATIO

CVM multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris inventa I
atque instituta sunt, tum nihil praeclarius quam quod eosdem 1
et religionibus deorum immortalium et summae rei publicae praeesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives rem publicam bene gerendo religiones, religiones sapienter interpretando rem publicam conservarent. Quod si ullo tempore magna causa in sacerdotum populi Romani iudicio ac potestate versata est, haec profecto tanta est ut omnis rei publicae dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, arae, foci, di penates, bona, fortunae, domicilia vestrae sapientiae, fidei,
potestati commissa creditaque esse videantur. Vobis ho- 2
dierno die constituendum est utrum posthac amentis ac perditos magistratus improborum ac sceleratorum civium praesidio nudare, an etiam deorum immortalium religione armare malitis. Nam si illa labes ac flamma rei publicae suum illum pestiferum et funestum tribunatum, quem aequitate humana tueri non potest, divina religione defenderit, aliae caerimoniae nobis erunt, alii antistites deorum immortalium, alii interpretes religionum requirendi; sin autem vestra auctoritate sapientiaque, pontifices, ea quae furore improborum

1 a *om. PB* 2 quod] quod vos *c* 4 re p. bene gerenda *Muell.* (*ut ad Quir.* § 21) 5 religiones *scripsi ante* sapienter : religionibus *codd.* (*ut pro* omnis *l.* 8 *habent PB* omnibus) : religionum ius *Halm* : religionibus sap. interpretandis *ut Lange ita k* 7 in *ut Baiter ita k* : *ante* iudicio *conl. Lange* 20 *post* improborum *habent PB*Σ amore bonorum (timore bonorum *M*) : *om. Hbk*

in re publica ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis pro-
dita gesta sunt rescinduntur, erit causa cur consilium maio-
rum in amplissimis viris ad sacerdotia deligendis iure ac
3 merito laudare possimus. Sed quoniam ille demens, si ea
quae per hos dies ego in senatu de re publica sensi vituperas-
set, aliquem se aditum ad auris vestras esse habiturum puta-
vit, omittam ordinem dicendi meum: respondebo hominis
furiosi non orationi, qua ille uti non potest, sed convicio,
cuius exercitationem cum intolerabili petulantia tum etiam
diuturna impunitate munivit.

2 Ac primum illud a te, homine vesano ac furioso, requiro,
quae te tanta poena tuorum scelerum flagitiorumque vexet ut
hos talis viros,—qui non solum consiliis suis sed etiam specie
ipsa dignitatem rei publicae sustinent,—quod ego in sententia
dicenda salutem civium cum honore Cn. Pompei coniun-
xerim mihi esse iratos, et aliud de summa religione hoc tem-
4 pore sensuros ac me absente senserint arbitrere? 'Fuisti,'
inquit, 'tum apud pontifices superior, sed iam, quoniam te
ad populum contulisti, sis inferior necesse est.' Itane vero?
quod in imperita multitudine est vitiosissimum, varietas et
inconstantia et crebra tamquam tempestatum sic sententia-
rum commutatio, hoc tu ad hos transferas, quos ab incon-
stantia gravitas, a libidinosa sententia certum et definitum
ius religionum, vetustas exemplorum, auctoritas litterarum
monumentorumque deterret? 'Tune es ille,' inquit, 'quo
senatus carere non potuit, quem boni luxerunt, quem res
publica desideravit, quo restituto senatus auctoritatem resti-
tutam putabamus quam primum adveniens prodidisti?'
Nondum de mea sententia dico: impudentiae primum re-

1 in re p. *ut Orelli ita Hbc*: rei p. *P et pler.*: re p. *GMk* 2 rescindentur *Rueck*: -antur *Ernesti* 5 pub. *om. PBΣ* 14 dignitatem rei p. *P rell. praeter M* (et dignitate rem publicam) 16 aliud *HbϚ et in P man. rec.*: aliter *M, fort. recte* (§ 31): alios *P rell.* (alias *Ge*) 18 tum *Hotom.*: tu *codd.* (tu inquit *Hbk*) 22 tu *Hbk*: tune *coni. Halm*: tum *PB*: tamen *tw*: totum *GMe* 29 primam *PBt*

spondebo tuae. Hunc igitur, funesta rei publicae pestis, 3
hunc tu civem ferro et armis et exercitus terrore et con- 5
sulum scelere et audacissimorum hominum minis, servorum
dilectu, obsessione templorum, occupatione fori, oppressione
curiae domo et patria, ne cum improbis boni ferro dimica-
rent, cedere coegisti, quem a senatu, quem a bonis omnibus,
quem a cuncta Italia desideratum, arcessitum, revocatum
conservandae rei publicae causa confiteris? 'At enim in
senatum venire in Capitolium turbulento illo die non de-
buisti.' Ego vero neque veni et domo me tenui quam diu 6
turbulentum tempus fuit, cum servos tuos, a te iam pridem
ad bonorum caedem paratos, cum illa tua consceleratorum
ac perditorum manu armatos in Capitolium tecum venisse
constabat: quod cum mihi nuntiaretur, scito me domi man-
sisse et tibi et gladiatoribus tuis instaurandae caedis potesta-
tem non fecisse. Postea quam mihi nuntiatum est populum
Romanum in Capitolium propter metum atque inopiam rei
frumentariae convenisse, ministros autem scelerum tuorum
perterritos partim amissis gladiis, partim ereptis diffugisse,
veni non solum sine ullis copiis ac manu, verum etiam cum
paucis amicis. An ego, cum P. Lentulus consul optime de 7
me ac de re publica meritus, cum Q. Metellus, qui cum
meus inimicus esset, frater tuus, et dissensioni nostrae et
precibus tuis salutem ac dignitatem meam praetulisset, me
arcesserent in senatum, cum tanta multitudo civium tam
recenti officio suo me ad referendam gratiam nominatim
vocaret, non venirem, cum praesertim te iam illinc cum tua
fugitivorum manu discessisse constaret? Hic tu me etiam,
custodem defensoremque Capitoli templorumque omnium,
'hostem Capitolinum' appellare ausus es, quod, cum in Capi-
tolio senatum duo consules haberent, eo venerim? Vtrum

6 coegisti *Lamb.*: curisti *P*[1]: curasti *rell.* 14 scito *Lg.* 9: scio *P rell.* 31 venerim *ut Lehmann ita b*: venirem *codd.* Vtrum *PBt*: utrumne *rell.*

est tempus aliquod quo in senatum venisse turpe sit, an ea res erat illa de qua agebatur ut rem ipsam repudiare et eos
4 8 qui agebant condemnare deberem? Primum dico senatoris esse boni semper in senatum venire, nec cum his sentio qui statuunt minus bonis temporibus in senatum ipsum non venire, non intellegentes hanc suam nimiam perseverantiam vehementer iis quorum animum offendere voluerint et gratam et iucundam fuisse. At enim non nulli propter timorem, quod se in senatu tuto non esse arbitrabantur, discesserunt. Non reprehendo, nec quaero fueritne aliquid pertimescendum: puto suo quemque arbitratu timere oportere. Cur ego non timuerim quaeris? quia te illinc abisse constabat. Cur, cum viri boni non nulli putarint tuto se in senatu esse non posse, ego non idem senserim? Cur, cum ego me existimassem tuto omnino in civitate esse non posse, illi remanserunt? An aliis licet, et recte licet, in meo metu sibi nihil timere: mihi uni necesse erit et meam et aliorum vicem pertimescere?

9 An quia non condemnavi sententia mea duo consules, sum reprehendendus? Eos igitur ego potissimum damnare debui quorum lege perfectum est ne ego, indemnatus atque optime de re publica meritus, damnatorum poenam sustinerem? Quorum etiam delicta propter eorum egregiam in me conservando voluntatem non modo me sed omnis bonos ferre oporteret, eorum optimum consilium ego potissimum

1 venire *Garat.* : venistis *P* ea res erat illa *Halm* : aures regatila P^1 (*corr.* aures re illa): aures erigere illa P^2 *et pler.* (an res illa talis erat ut *Hbk*) 2 eos] cos. (consules) *coni. Lange* 4 his *P rell. praeter Gk* iis, *e* is 5 statuerunt . . . ipsi non venire *Lange* ipsum *t*: ipsi *rell.* 6 venire ni *codd. praeter PHGMe* (venirent): ipsis non venire licere *Jeep* intellegent *P et pler.*, *corr. Hbk* 7 et gratam *ut GMe ita PBt*: gratam *Hlk* 15 existimassem *Naugerius* (1) (-avissem *ek*): *om.* P^1: extimassem *ed. V.*: aestimavissem P^2H *rell.* (-assem *w*) *praeter GMe* (sensissem): putarim *vel* senserim *coni. Halm* 16 remanserunt *Mueller*, *prob. Zielinski* (§ 10): rerunt *PBΣw*: senserunt *GMe*: non idem senserunt *Lange*: restiterunt *A. C. Clark*: *num* renuerunt? *Habent edd. R. et V.* illuc irem (*et ita b*: illic ierim *t*) An aliis P^2 *rell. praeter M* (An eis) *et G* (an meis): *om.* P^1

per eos in meam pristinam dignitatem restitutus meo consilio repudiarem? At quam sententiam dixi? Primum eam quam populi sermo in animis nostris iam ante defixerat, deinde eam quae erat superioribus diebus agitata in senatu, denique eam quam senatus frequens tum cum mihi est adsensus secutus est: ut neque adlata sit a me res inopinata ac recens, nec, si quod in sententia vitium est, maius sit
eius qui dixerit quam omnium qui probarint. At enim 10
liberum senatus iudicium propter metum non fuit. Si timuisse eos facis qui discesserunt, concede non timuisse eos qui remanserunt; sin autem sine iis qui tum afuerunt nihil decerni libere potuit, cum omnes adessent, coeptum est referri de inducendo senatus consulto; ab universo senatu
reclamatum est. Sed quaero in ipsa sententia, quoniam 5
princeps ego sum eius atque auctor, quid reprendatur. Vtrum causa novi consili capiendi non fuit, an meae partes in ea causa non praecipuae fuerunt, an alio potius confugiendum fuit nobis? Quae causa maior quam fames esse potuit, quam seditio, quam consilia tua tuorumque, qui facultate oblata ad imperitorum animos incitandos renovaturum te tua illis funesta latrocinia ob annonae causam putasti?
Frumentum provinciae frumentariae partim non habe- 11
bant, partim in alias terras, credo, propter avaritiam venditorum miserant, partim, quo gratius esset tum cum in ipsa fame subvenissent, custodiis suis clausum continebant, ut subito novum mitterent. Res erat non in opinione dubia, sed in praesenti atque ante oculos proposito periculo, neque

1 dignitatem *om.* *PB*Σ 5 denique *Halm*: de P^1: deinde P^2 *rell.*: *om.* *G* 11 his *P rell.* 15 reprendatur *P*: reprehendatur *HBt*, *edd. R. et V.* 18 fuit nobis *Mueller*, *prob. Zielinski*: fuit vis *codd.* (*unde* Quae vis, quae causa *k Naugerius* (2)): fuisse vis *ut coni. Lange ita t* 21 binum *post* latroc. *add. codd. praeter H*: *del. edd.* ob annonae *Hbk*: per annonae *Madv.*: nonae *codd. pler.* *Num* biduum annonae causa *ex marg. insertum*? § 14 *ad fin.* 21 putasti *Muell.*: putavisti *k vulg.*: putavit *rell.* (putarunt b^2) 23 credo . . . venditorum *del. Karsten* avaritiam *Graev.*: varietatem *codd.*: aviditatem *Halm* 26 sub novum *Arusianus* 27 praesenti *Manutius*: praesentia *codd.*: praesenti iam *A. C. Clark*

id coniectura prospiciebamus, sed iam experti videbamus. Nam cum ingravesceret annona, ut iam plane inopia ac fames non caritas timeretur, concursus est ad templum Concordiae factus, senatum illuc vocante Metello consule. Qui si verus fuit ex dolore hominum et fame, certe consules causam suscipere, certe senatus aliquid consili capere potuit; sin causa fuit annona, seditionis quidem instimulator et concitator tu fuisti, nonne id agendum nobis omnibus
12 fuit ut materiem subtraheremus furori tuo? Quid? si utrumque fuit, ut et fames stimularet homines et tu in hoc ulcere tamquam inguen exsisteres, nonne fuit eo maior adhibenda medicina quae et illud nativum et hoc inlatum malum sanare posset? Erat igitur et praesens caritas et futura fames; non est satis; facta lapidatio est. Si ex dolore plebei nullo incitante, magnum malum; si P. Clodi impulsu, usitatum hominis facinerosi scelus; si utrumque, ut et res esset ea quae sua sponte multitudinis animos incitaret, et parati atque armati seditionis duces, videturne ipsa res publica et consulis auxilium implorasse et senatus fidem? Atquin utrumque fuisse perspicuum est; difficultatem annonae summamque inopiam rei frumentariae, ut homines non iam diuturnam caritatem, sed ut famem plane timerent, nemo negat: hanc istum oti et pacis hostem causam arrepturum fuisse ad incendia caedis rapinas nolo, pontifices, suspice-
13 mini, nisi videritis. Qui sunt homines a Q. Metello, fratre tuo, consule in senatu palam nominati, a quibus ille se lapidibus adpetitum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium et M. Lollium nominavit. Quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est, qui te tribuno plebis, nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompeium interficiendum

6 senatum . . . oportuit *Madv.* 10 ulcere *Hbς all.* : vicere P^1 : viscere P^2*Bt* 12 inlatum *scripsi* : delictum *codd.* : oblatum *Iw. Mueller* (§ 62; *Acad.* ii. § 48 : *cf.* sublatos *pro* subiectos § 106) : a te fictum *Jeep* : delicatum *Koch* : adiectum *Madv.* 15 plebei *PBH*b^2 : plebem *G* : plebeio *bςt* 16 facinerosi *P* : -orosi *B rell.* (*cf.* §§ 25, 89; *Sest.* §§ 81, 95)

depoposcit. Quis est Sergius? armiger Catilinae, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum, damnatus iniuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obsessor curiae. His atque eius modi ducibus cum tu in annonae caritate in consules, in senatum, in bona fortunasque locupletium per causam inopum atque imperitorum repentinos impetus comparares, cum tibi salus esse in otio nulla posset, cum desperatis ducibus decuriatos ac descriptos haberes exercitus perditorum, nonne providendum senatui fuit ne in hanc tantam materiem seditionis ista funesta fax adhaeresceret?

6 14 Fuit igitur causa capiendi novi consili: videte nunc fuerintne partes meae paene praecipuae. Quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius, quem ceterae pestes in lapidatione illa nominabant? quem annonam praestare oportere dicebant? nonne me? Quid? operarum illa concursatio nocturna non a te ipso instituta me frumentum flagitabat? quasi vero ego aut rei frumentariae praefuissem, aut compressum aliquod frumentum tenerem, aut in isto genere omnino quicquam aut curatione aut potestate valuissem. Sed homo ad caedem imminens meum nomen operis ediderat, imperitis iniecerat. Cum de mea dignitate in templo Iovis Optimi Maximi senatus frequentissimus uno isto dissentiente decrevisset, subito illo ipso die carissimam annonam necopinata vilitas consecuta est. Erant qui deos 15 immortalis—id quod ego sentio—numine suo reditum meum dicerent comprobasse; non nulli autem illam rem ad illam rationem coniecturamque revocabant, qui, quod in meo reditu spes oti et concordiae sita videbatur, in discessu autem cotidianus seditionis timor, iam paene belli depulso metu

8 possit *Lehmann* 10 in hac tanta materie *Savels* ista] iacta *Rueck*: iacta ista *Muell.* (§ 63) 16 operarum *Lehmann* (§§ 14, 15): puerorum *codd.* 22 Cum] Nam cum *aut* Cum enim *Lehmann* 27 illam rem] vilitatem *Jeep*: illam *del. Ern.* illam (*ante* rationem) *codd.*: ipsam *Muell.*: aliam *Gesner.*

commutatam annonam esse dicebant; quae quia rursus in
meo reditu facta erat durior, a me, cuius adventu fore vili-
7 tatem boni viri dictitabant, annona flagitabatur. Ego deni-
que non solum ab operis tuis impulsu tuo nominabar, sed
etiam, depulsis ac dissipatis tuis copiis, a populo Romano
universo, qui tum in Capitolium convenerat, cum illo die
16 minus valerem, in senatum nominatim vocabar. Veni ex-
spectatus; multis iam sententiis dictis rogatus sum senten-
tiam; dixi rei publicae saluberrimam, mihi necessariam.
Petebatur a me frumenti copia, annonae vilitas: possem
aliquid in ea re necne ratio non habebatur. Flagitabar bo-
norum expostulatione: improborum convicia sustinere non
poteram. Delegavi amico locupletiori, non quo illi ita de
me merito onus illud imponerem—succubuissem enim potius
ipse—sed quia videbam id quod omnes, quod nos de Cn.
Pompeio polliceremur, id illum fide consilio virtute auctori-
17 tate felicitate denique sua facillime perfecturum. Itaque
sive hunc di immortales fructum mei reditus populo Ro-
mano tribuunt, ut, quem ad modum discessu meo frugum
inopia, fames, vastitas, caedes, incendia, rapinae, scelerum
impunitas, fuga, formido, discordia fuisset, sic reditu ubertas
agrorum, frugum copia, spes oti, tranquillitas animorum,
iudicia, leges, concordia populi, senatus auctoritas mecum
simul reducta videantur, sive egomet aliquid adventu meo,
consilio, auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populi
Romani praestare debui: praesto, promitto, spondeo,—nihil
dico amplius, hoc quod satis est huic tempori dico,—rem
publicam annonae nomine in id discrimen quo vocabatur
8 non esse venturam. Num igitur in hoc officio, quod fuit
18 praecipue meum, sententia mea reprehenditur? Rem maxi-

11 in ea re necne ratio *ut coni. Garat. ita t*: in ea regeneratio *PBΣ*: in ea re . . . ratio *G*: in ea re gerenda *Hbς* 19 tribuerunt *Lange* 24 videatur *G* meo consilio auctoritate *s. l.* P^2 25 populi Romani *b Lamb.*: -o -o *Hk*: p. r. *aut* PR. *codd. pler.* 28 quo G^1: quod *P rell.*

mam fuisse summi*que* periculi, non solum a fame, sed etiam a caede incendiis vastitate, nemo negat, cum ad causam caritatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui semper ex rei publicae malis sceleris sui faces inflammaret. Negat oportuisse quicquam uni extra ordinem decerni. Non iam tibi sic respondebo ut ceteris, Cn. Pompeio plurima, periculosissima, maxima mari terraque bella extra ordinem esse commissa: quarum rerum si quem paeniteat, eum victoriae populi Romani paenitere. Non ita tecum 19
ago; cum his haec a me haberi oratio potest qui ita disputant, se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum; sed se extra ordinem nihil cuiquam dare; cum Pompeio datum sit, id se pro dignitate hominis ornare et tueri solere. Horum ego sententiam ne laudem impedior Cn. Pompei triumphis, quibus ille, cum esset extra ordinem ad patriam defendendam vocatus, auxit nomen populi Romani imperiumque honestavit: constantiam probo, qua mihi quoque utendum fuit, quo ille auctore extra ordinem bellum cum Mithridate Tigraneque gessit. Sed cum 20
illis possum tamen aliquid disputare: tua vero quae tanta impudentia est ut audeas dicere extra ordinem dari nihil cuiquam oportere? qui cum lege nefaria Ptolomaeum, regem Cypri, fratrem regis Alexandrini, eodem iure regnantem causa incognita publicasses, populumque Romanum scelere obligasses, cum in eius regnum bona fortunas patrocinium huius imperi inmisisses, cuius cum patre avo maioribus societas nobis et amicitia fuisset, huius pecuniae deportandae

1 fuisse] potuisse *PBt* summi] summique *Muell.*: et summi *Momms.* a fame *Halm* (§ 25): ea me *PBt*: eam *HGMke* 2 cedibus *GMe* 4 ex P^1: in P^2 *rell.* 5 Negat] *et* negas *et* negant *coni. Halm*: negatis *Lahmeyer*: *num* Sed negas? decerni] dari *D. Serruys*: decerna P^1 10 his] iis *Muell.* potest *Hbς*: est *P rell. praeter GMe* (posset): habenda oratio est *cod. Car. Steph. et in mg t* 13 cum] quod *Karsten* 22 Ptolomaeum *codd.*: Ptolem. *k edd.* (*Sest.* § 57) 25 patrocinium *codd.* ('*oxymori figura*' *Lange*): latrocinium *post Nauger. edd.*: patrimonium, ⟨vim⟩ *A. C. Clark*

et, si ius suum defenderet, bello gerendo M. Catonem prae-
21 fecisti. Dices: Quem virum! sanctissimum, prudentissi-
mum, fortissimum, amicissimum rei publicae, virtute, con-
silio, ratione vitae mirabili ad laudem et prope singulari!
Sed quid ad te, qui negas esse verum quemquam ulli rei
9 publicae extra ordinem praefici? Atque in hoc solum in-
constantiam redarguo tuam: quem tu in ea re non pro
illius dignitate produceres, sed pro tuo scelere subdu-
ceres, quem tuis Sergiis, Lolliis, Titiis ceterisque cae-
dis et incendiorum ducibus obieceras, quem carnificem
civium, quem indemnatorum necis principem, quem
crudelitatis auctorem fuisse dixeras, ad hunc honorem et
imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detu-
listi. Et tanta fuisti intemperantia ut illius tui sceleris ra-
22 tionem occultare non posses: litteras in contione recitasti
quas tibi a C. Caesare missas diceres 'CAESAR PVLCHRO,'
cum etiam es argumentatus amoris esse hoc signum, *quod*
cognominibus tantum uteretur neque adscriberet 'PRO CON-
SVLE' aut 'TRIBVNO PLEBI'; dein gratulari tibi quod
M. Catonem *a* tribunatu tuo removisses, et quod ei dicendi
in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ade-
misses. Quas aut numquam tibi ille litteras misit, aut, si
misit, in contione recitari noluit. At, sive ille misit sive tu
finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum

1 si ius *Halm*: si quis *codd.* 5 negotio rei pub. b^2: rei pub. parti *coni. Muell.* 7 *post verba* redarguo tuam *habent omnes codd.* qui in ipso Catone: *del. Clark ut gloss. ad* in hoc: *qui* = vi = videlicet (*Caec.* § 88). Quid in ipso Catone *Mommsen*: Neque in hoc . . . sed etiam in ipso Catone *Muell.*: Neque in hoc . . . qui in ipso Catone ⟨*deligendo inconstans fueris*; *nam*⟩ quem tu, *etc. Rueck.* in ea re *scripsi*: in eo *codd.* (*om. b*): in eo negotio *Halm* (§ 23) 8 produceres . . . subduceres ⟨eum⟩ quem *Reid*: produxeras . . . subduxeras quem *codd.* 12 hunc ad *Reid* 17 quod cognominibus *Lamb.*: cognominibus P^1: cum nominibus P^2 *rell. praeter GMe* (cognominis) 18 proconsuli *PB rell. praeter GMe* (proconsul) 19 plebis *Gt all.* quod M. *ut Lamb. ita c*: quod idem in posterum M. *P rell.* 20 a *in mg. Lamb.*: *om. codd.* ei dicendi *Halm*: dicendi *Madv.*: eidem querendi *sive* dicendi *Lange*: idem *codd.* 23 At *Ernesti*: aut *codd.* 24 finxisti P^2 (*in ras.*) *B rell. praeter M* (misisti): protulisti *Rufinianus*: fictas protulisti *D. Serruys*: misisse finxisti *Lange*

litterarum recitatione patefactum est. Sed omitto Catonem, 23
cuius eximia virtus, dignitas, et in eo negotio quod gessit fides et continentia tegere videretur improbitatem et legis et actionis tuae: quid? homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo quis illam opimam fertilemque Syriam, quis bellum *cum* pacatissimis gentibus, quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam ex visceribus aerari, quis imperium infinitum dedit? Cui quidem cum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem et Ciliciam ad praetorem item extra ordinem transtulisti: Gabinio pretio amplificato Syriam nominatim dedisti. Quid? homini taeterrimo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis senatus consultis, etiam recenti lege generi ipsius liberatos, vinctos et constrictos tradidisti? Nonne, cum ab eo merces tui benefici pretiumque provinciae meo sanguine tibi esset persolutum, tamen aerarium cum eo partitus es? Itane vero? tu provincias consularis, 24
quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit a senatu, sed etiam ut necesse esset quotannis constitui per senatum lege sanxit, eas lege Sempronia per senatum decretas rescidisti, extra ordinem sine sorte nominatim dedisti non consulibus, sed rei publicae pestibus: nos, quod nominatim rei maximae paene iam desperatae summum virum saepe ad extrema rei publicae discrimina delectum praefecimus, a te reprehendemur? Quid tandem? 10
si quae tum in illis rei publicae tenebris caecisque nubibus et procellis, cum senatum a gubernaculis deiecisses, populum e navi exturbasses, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares—si quae tum pro-

4 quid b^2t *all.* : quod *codd. pler.* 6 cum *add. Wesenberg* 8 visceribus aerarii *Savels, Madv.* (§ 124) : vi Caesaris rebus actis *codd.*: sui Gai *Halm* : Caesaris rebus actis *Niebuhr* 15 generi *Robortellus* : soceri *codd.* 21 lege *Hotom.* : decreta lege *codd.* (per senatum decretas *Lange* : per senatus decreta *Klotz*)

mulgasti constituisti promisisti vendidisti perferre potuisses, ecqui locus orbi terrarum vacuus extraordinariis fascibus atque imperio Clodiano fuisset?

25 Sed excitatus aliquando Cn. Pompei—dicam ipso audiente quod sensi et sentio, quoquo animo auditurus est—excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompei nimium diu reconditus et penitus abstrusus animi dolor subvenit subito rei publicae, civitatemque fractam malis, imminutam ac debilitatam, abiectam metu ad aliquam spem libertatis et pristinae dignitatis erexit. Hic vir extra ordinem rei frumentariae praeficiendus non fuit? Scilicet tu helluoni spurcatissimo, praegustatori libidinum tuarum, homini egentissimo et facinerosissimo, Sex. Clodio, socio tui sanguinis, qui sua lingua etiam sororem tuam a te abalienavit, omne frumentum privatum et publicum, omnis provincias frumentarias, omnis mancipes, omnis horreorum clavis lege tua tradidisti; qua ex lege primum caritas nata est, deinde inopia. Impendebat fames, incendia, caedes, direptio: imminebat tuus furor om-
26 nium fortunis et bonis. Queritur etiam importuna pestis ex ore impurissimo Sex. Clodi rem frumentariam esse ereptam, summisque in periculis eius viri auxilium implorasse rem publicam a quo saepe se et servatam et amplificatam esse meminisset! Extra ordinem ferri nihil placet Clodio. Quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem tulisti? An de peste civis, quem ad modum omnes iam di atque homines iudicarunt, conservatoris rei publicae, quem ad modum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre non legem sed nefarium privilegium, lugente

2 ecqui *Halm*: sed qui *codd.* (qui *Hk*) 5 animo modo *codd. praeter M* (an. meo) b^2 *all.* (an. me *et ita ed. V.*) 8 imminutam *F. W. Schmidt*: mutatam *codd.*: mutam *Naugerius* (1): mutilatam *Angelius* 12 facinor. *PBHt* 17 ex lege *Halm*: exige P^1: ex re *B rell.* Impendebat *Ht all.*: impediebat (inp.) *PG* 23 Clodio? *Mueller* 24 parricida *PB et pler.*, fratricida *om. GM* fratr. soror. *del. Lange*

senatu, maerentibus bonis omnibus, totius Italiae precibus repudiatis, oppressa captaque re publica: mihi populo Romano implorante, senatu poscente, temporibus rei publicae flagitantibus, non licuit de salute populi Romani sententiam dicere? Qua quidem in sententia si Cn. Pompei 27 dignitas aucta est coniuncta cum utilitate communi, certe laudandus essem si eius dignitati suffragatus viderer qui meae saluti opem et auxilium tulisset. Desinant, desinant 11 homines isdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus antea stantem perculerunt. Quod enim par amicitiae consularis fuit umquam in hac civitate coniunctius quam fuimus inter nos ego et Cn. Pompeius? quis apud populum Romanum de illius dignitate inlustrius, quis *in* senatu saepius dixit? qui tantus fuit labor, quae simultas, quae contentio, quam ego non pro illius dignitate susceperim? qui ab illo in me honos, quae praedicatio de mea laude, quae remuneratio benivolentiae praetermissa est? Hanc nostram coniunctionem, hanc conspirationem in re 28 publica bene gerenda, hanc iucundissimam vitae atque officiorum omnium societatem certi homines fictis sermonibus et falsis criminibus diremerunt, cum idem illum ut me metueret, me caveret, monerent, idem apud me mihi illum uni esse inimicissimum dicerent, ut neque ego ab illo quae mihi petenda essent satis audaciter petere possem, neque ille, tot suspicionibus certorum hominum et scelere exulceratus, quae meum tempus postularet satis prolixe mihi polliceretur. Data merces est erroris mei magna, pontifices, 29 ut me non solum pigeat stultitiae meae sed etiam pudeat, qui, cum me non repentinum aliquod tempus meum, sed veteres multo ante suscepti et provisi labores cum viro fortissimo et clarissimo coniunxissent, sim passus a tali amicitia

5 in *del. Wolf*   6 esset non coniuncta *Halm*   10 per P^1
11 amicitia consulari *Savels*   13 illustrius *ut Lamb. ita* b^2 : industrius *codd.*   in *Lg.* 9 *et Lamb.* : *om.* P^1 (senatui P^2B *rell.*)

distrahi *me*, neque intellexerim quibus aut ut apertis inimicis obsisterem aut ut insidiosis amicis non crederem. Proinde desinant aliquando me isdem inflare verbis: 'Quid sibi iste vult? nescit quantum auctoritate valeat, quas res gesserit, qua dignitate sit restitutus? Cur ornat eum a quo desertus
30 est?' Ego vero neque me tum desertum puto sed paene deditum, nec quae sint in illa rei publicae flamma gesta contra me, neque quo modo, neque per quos, patefaciundum mihi esse arbitror. Si utile rei publicae fuit haurire me unum pro omnibus illam indignissimam calamitatem, etiam hoc utile est, quorum id scelere conflatum sit, me occultare et tacere. Illud vero est hominis ingrati tacere, itaque libentissime praedicabo Cn. Pompeium studio et auctoritate aeque *atque* unum quemque vestrum, opibus, contentione, precibus, periculis denique praecipue pro salute mea la-
12 borasse. Hic tuis, P. Lentule, cum tu nihil aliud dies et noctes nisi de salute mea cogitares, consiliis omnibus interfuit; hic tibi gravissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adiutor ad rem perficiendam fuit; hic municipia coloniasque adiit; hic Italiae totius auxilium cupientis imploravit, hic in senatu princeps sententiae fuit; idemque cum *sententiam* dixisset, tum
31 etiam pro salute mea populum Romanum obsecravit. Qua re istam orationem qua es usus omittas licet, post illam sententiam quam dixeram de annona pontificum animos esse mutatos; proinde quasi isti aut de Cn. Pompeio aliter atque ego existimo sentiant, aut quid mihi pro exspectatione populi Romani, pro Cn. Pompei meritis erga me, pro ratione mei temporis faciendum fuerit ignorent, aut etiam, si cuius forte pontificis animum, quod certo scio aliter esse,

1 me *add. Lahmeyer*, *post* sim *Lange* 2 invidiosis *Lange* 5 a *Hk*: *om. PB all.* 8 patefaciundum *PHG*: -endum *Bkt vulg.* 14 atque *add. Klotz*: ut *ed. V.* (ut aeque unum *k*) 16 Publi *PBHet* 22 cum *s. l. vetus manus in P.* sententiam (causam ?) *supplet A. C. Clark. Confert Rueck Sest.* § 129: cum vir is qui . . . patriae conservatae dedit

mea sententia offendit, alio modo sit constituturus aut de
religione pontifex aut de re publica civis quam eum aut
caerimoniarum ius aut civitatis salus coegerit.

Intellego, pontifices, me plura extra causam dixisse quam 32
aut opinio tulerit aut voluntas mea; sed cum me purgatum
vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me attente audiendo
benignitas provexit orationem meam. Sed hoc compensabo
brevitate eius orationis quae pertinet ad ipsam causam cogni-
tionemque vestram; quae cum sit in ius religionis et in ius
rei publicae distributa, religionis partem, quae multo est
verbosior, praetermittam, de iure rei publicae dicam. Quid 33
est enim aut tam adrogans quam de religione, de rebus
divinis, caerimoniis, sacris pontificum conlegium docere
conari, aut tam stultum quam, si quis quid in vestris libris
invenerit, id narrare vobis, aut tam curiosum quam ea scire
velle de quibus maiores nostri vos solos et consuli et scire
voluerunt? Nego potuisse iure publico, legibus iis quibus **13**
haec civitas utitur, quemquam civem ulla eius modi calami-
tate adfici sine iudicio: hoc iuris in hac civitate etiam tum
cum reges essent dico fuisse, hoc nobis esse a maioribus
traditum, hoc esse denique proprium liberae civitatis, ut nihil
de capite civis aut de bonis sine iudicio senatus aut populi
aut eorum qui de quaque re constituti iudices sint detrahi
possit. Videsne me non radicitus evellere omnis actiones 34
tuas neque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil
gessisse iure, non fuisse tribunum plebis, hodie esse patri-
cium? Dico apud pontifices, augures adsunt: versor in
medio iure publico.

Quod est, pontifices, ius adoptionis? Nempe ut is adoptet

2 pontifex *Gulielmius*: pontifices *codd. praeter kM* (-um) *Hbc* (-is) 5 tulerat *Graev.* 8 causam *ut cod. Car. Steph. ita t*: rem *k*: cogni tionem remque vestram *b*: *om. rell.* 11 praetermittens *HGMek* 24 non *om. tw Lamb.* (radicitus . . . meque illud *Osiander*: radicitus . . . atque illud *Kayser*) 26 hodie] hoc *G*, hunc *M*, *om. e* (*Balb.* § 51)

qui neque procreare iam liberos possit, et cum potuerit sit
expertus. Quae deinde causa cuique sit adoptionis, quae
ratio generum ac dignitatis, quae sacrorum, quaeri a ponti-
ficum conlegio solet. Quid est horum in ista adoptione
quaesitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor, sena-
torem. Liberorumne causa? At procreare potest; habet
uxorem, suscipiet ex ea liberos; exheredabit igitur pater
35 filium. Quid? sacra Clodiae gentis cur intereunt, quod in
te est? quae omnis notio pontificum, cum adoptarere, esse
debuit: nisi forte ex te ita quaesitum est, num perturbare rem
publicam seditionibus velles et ob eam causam adoptari,
non ut eius filius esses, sed ut tribunus plebis fieres et
funditus everteres civitatem. Respondisti, credo, te ita velle.
Pontificibus bona causa visa est: adprobaverunt. Non aetas
eius qui adoptabat est quaesita, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio,
quorum uterque nostra memoria summa senectute alter
Oresten, alter Pisonem adoptavit, quas adoptiones sicut alias
innumerabilis hereditates nominis pecuniae sacrorum secutae
sunt. Tu neque Fonteius es, qui esse debebas, neque patris
heres, neque amissis sacris paternis in haec adoptiva venisti.
Ita perturbatis sacris, contaminatis gentibus, et quam de-
seruisti et quam polluisti, iure Quiritium legitimo tutelarum
et hereditatium relicto, factus es eius filius contra fas cuius
14 36 per aetatem pater esse potuisti. Dico apud pontifices: nego
istam adoptionem pontificio iure esse factam: primum quod
eae vestrae sunt aetates ut is qui te adoptavit vel fili tibi
loco per aetatem esse potuerit, vel eo quo fuit: deinde quod
causa quaeri solet adoptandi, ut et is adoptet qui quod na-
tura iam adsequi non potest legitimo et pontificio iure quae-

7 suscepit *b*ς ex ea *Ge*: ab ea *M*: iam *P rell. praeter bc* (etiam) 8 filium? *Baiter* 9 adoptarere *Lamb.*: adoptare *PBe*: -aret *HGMb*ς*t* 10 perturbare *Bt*: -ari P^1 *rell.* 15 in *Manutius*: *om. codd.* 23 hereditatium *PBGt*: -tum *HMe*ς 26 sunt *GM*: sint *P rell.* fili *Par.* 7774: illi *P rell. praeter M* (filio): *cf. ad Quir.* § 6. adopt. loco patris *Hc* (*ed. V.*). vel ipse tibi loco filii *k* (*et ita Manutius, om.* ipse) 27 per aetatem *susp. D. Serruys* vel eo quo fuit *del. Jordan*

rat, et ita adoptet ut ne quid aut de dignitate generum aut de sacrorum religione minuatur: illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne qui dolus adhibeatur: ut haec simulata adoptio fili quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur. Quae maior calumnia 37
est quam venire imberbum adulescentulum, bene valentem ac maritum, dicere filium senatorem populi Romani sibi velle adoptare; id autem scire et videre omnis, non ut ille filius instituatur, sed ut e patriciis exeat *et* tribunus plebis fieri possit, idcirco adoptari? neque id obscure; nam adoptatum emancipari statim, ne sit eius filius qui adoptarit. Cur ergo adoptabat? Probate genus adoptionis: iam omnium sacra interierint, quorum custodes vos esse debetis, iam patricius nemo relinquetur. Cur enim quisquam vellet tribunum plebis se fieri non licere, angustiorem sibi esse petitionem consulatus, in sacerdotium cum possit venire, quia patricio non sit is locus, non venire? Vt cuique aliquid acciderit qua re commodius sit esse plebeium, simili ratione adoptabitur. Ita populus Romanus brevi tempore neque 38
regem sacrorum neque flamines nec Salios habebit, nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes neque auctores centuriatorum et curiatorum comitiorum, auspiciaque populi Romani, si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est, cum interrex nullus sit, quod et ipsum patricium esse et a patriciis prodi necesse est. Dixi apud pontifices istam adoptionem nullo decreto huius conlegi probatam, contra omne pontificum ius factam, pro nihilo esse habendam; qua sublata intellegis totum tribunatum tuum concidisse.

Venio ad augures, quorum ego libros, si qui sunt reconditi, **15** 39

4 adoptio P^2*HbςM*: adeptio *Pantagathus*: adipio (?) P^1: aditio *Ge*: adiectio *BΣt et in mg. P* 6 imberbum *PG Charisius*: -em *BbHMek* 7 diceres P^1*GbMe*: dicere P^2*Bt* (dici eius *k*): dicere se *Baiter* (*Vat.* § 38) 9 et *om. codd. et ed. R.*: ut *Naugerius* (1) (ut, si e patr. exeat, trib. *Halm*) 10 obscurari, iam *Lange* 12 adoptabat] adoptat Mb^2t: adoptabatur *e* 25 a patriciis *Bait.*: a patricii P^1: a patricio P^2*b rell.* (*om.* a *G*)

non scrutor; non sum in exquirendo iure augurum curiosus; haec quae una cum populo didici, quae saepe in contionibus responsa sunt, novi. Negant fas esse agi cum populo cum de caelo servatum sit. Quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse servatum? Adest praesens vir singulari virtute, constantia, gravitate praeditus, M. Bibulus: hunc consulem illo ipso die contendo servasse de caelo. 'Infirmas igitur tu acta C. Caesaris, viri fortissimi?' Minime; neque enim mea iam quicquam interest, exceptis iis telis quae ex illius actionibus in meum corpus
40 inmissa sunt. Sed haec de auspiciis, quae ego nunc perbreviter attingo, acta sunt a te. Tu tuo praecipitante iam et debilitato tribunatu auspiciorum patronus subito exstitisti; tu M. Bibulum in contionem, tu augures produxisti; tibi interroganti augures responderunt, cum de caelo servatum sit, cum populo agi non posse; tibi M. Bibulus quaerenti se de caelo servasse respondit, idemque in contione dixit, ab Appio tuo fratre productus, te omnino, quod contra auspicia adoptatus esses, tribunum non fuisse. Tua denique omnis actio posterioribus mensibus fuit, omnia quae C. Caesar egisset, quod contra auspicia essent acta, per senatum rescindi oportere; quod si fieret, dicebas te tuis umeris me custodem urbis in urbem relaturum. Videte hominis amentiam * * * per suum tribunatum Caesaris actis inligatus
41 teneretur. Si et sacrorum iure pontifices et auspiciorum religione augures totum evertunt tribunatum tuum, quid quaeris amplius? an etiam apertius aliquod ius populi atque
16 legum? Hora fortasse sexta diei questus sum in iudicio, cum C. Antonium, conlegam meum, defenderem, quaedam

8 Infirmas igitur tu *Madv.*: infirma sunt igitur tua *codd.* (tua *om.* *G*: tua sententia *k*) 9 enim me mea *P et pler.*: me *om.* *bk* 14 tibi interroganti *ut coni. Lahmeyer ita t*: te interroganti (-ante *HGMb*[2]*k*) *P rell. praeter e* (te interrogati): a te interrogati *Momms.* 21 quod *et*: quo *PB*: quae *HGMbς*: '*fort. quoniam*' *Baiter* 24 ut suum *b et ed. V.*: ubi per suum *Naugerius* (1): quasi non ipse per *suppl. Halm*: cum tamen ipse per *Lahmeyer*

de re publica, quae mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere. Haec homines improbi ad quosdam viros fortis longe aliter atque a me dicta erant detulerunt. Hora nona illo ipso die tu es adoptatus. Si quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est trium esse horarum, nihil reprehendo; sin eadem observanda sunt, iudicavit senatus M. Drusi legibus, quae contra legem Caeciliam et Didiam latae essent, populum non teneri. Iam 42
intellegis omni genere iuris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum plebis non fuisse. At ego hoc totum non sine causa relinquo. Video enim quosdam clarissimos viros, principes civitatis, aliquot locis iudicasse te cum plebe iure agere potuisse; qui etiam de me ipso, cum tua rogatione funere elatam rem publicam esse dicerent, tamen id funus, etsi miserum atque acerbum fuisset, iure indictum esse dicebant; quod de me civi ita de re publica merito tulisses, funus te indixisse rei publicae, quod salvis auspiciis tulisses, iure egisse dicebant. Qua re licebit, ut opinor, nobis eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus constitutum tribunatum tuum comprobaverunt.

Fueris sane tribunus plebis tam iure legeque, quam fuit 43
hic ipse *P. Ser*vilius, vir omnibus rebus clarissimus atque amplissimus: quo iure, quo more, quo exemplo legem nominatim de capite civis indemnati tulisti? Vetant leges 17
sacratae, vetant XII tabulae leges privatis hominibus inrogari;

11 non *k*: *om. rell.* 14 dicerent *ut Naugerius* (1) *ita k*: dicerem *codd.* 16 ita *Baiter*: a P^1: ac P^2 *et pler.* (ac . . . bene merito *Hb*ς) 17 funus te b^2c *et mg. P*: funeste *P rell. praeter Hbk* (funeste funus te): funestum funus te *Lamb.* 20 tuum Hb^2k, *om. P et pler.* (§§ 38, 40, 41) 21 tam iure legeque *Car. Steph., D. Serruys* (*Aul. Gell.* v. 19; *Leg. Agrar.* ii. 11, § 29): tam in iure quam lege *PHb et pler.* (quam in lege *w*): tam iure quam lege Gb^2kt: tam iure atque (etiam) lege *Halm*: tam fueris inquam lege *Koch*: optimo iure, tam fueris inquam lege *Lange*: tam iure quam lege quam ⟨tulit⟩ hic *etc. Jordan*: tam iure quam ⟨qui⟩ lege *K. Busche* (*Har. Resp.* § 14; *Sulla* § 87) 22 P. Servilius *Halm, Lange* (§ 132; *Har. Resp.* § 12): ullius P^1: rullius P^2GH: tullius *Btw*: tulius ς *ed. V.*: Rullus b^2 *ed. R.* 25 privatis hominibus] privatis in hom. *PBHcbk*: privatis * hom. *G*: de privatis hom. *c*: privatis vim hom. *t*: privis hom. *Scaliger*

id est enim privilegium. Nemo umquam tulit; nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil quod minus haec civitas ferre possit. Proscriptionis miserrimum nomen illud et omnis acerbitas Sullani temporis quid habet quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? opinor, poenam in
44 civis Romanos nominatim sine iudicio constitutam. Hanc vos igitur, pontifices, iudicio atque auctoritate vestra tribuno plebis potestatem dabitis, ut proscribere possit quos velit? Quaero enim quid sit aliud *nisi* proscribere VELITIS IVBEATIS VT M. TVLLIVS IN CIVITATE NE SIT BONAQVE EIVS VT MEA SINT: ita enim re, etsi aliis verbis, tulit. Hoc plebei scitum est? haec lex, haec rogatio est? hoc vos pati potestis, hoc ferre civitas, ut singuli cives singulis versiculis e civitate tollantur? Equidem iam perfunctus sum; nullam vim, nullum impetum metuo; explevi animos invidorum, placavi odia improborum, saturavi etiam perfidiam et scelus proditorum; denique de mea causa, quae videbatur perditis civibus ad invidiam esse proposita, iam omnes urbes, omnes
45 ordines, omnes di atque homines iudicaverunt. Vobismet ipsis, pontifices, et vestris liberis ceterisque civibus pro vestra auctoritate et sapientia consulere debetis. Nam cum tam moderata iudicia populi sint a maioribus constituta, primum ut ne poena capitis cum pecunia coniungatur, deinde ne improdicta die quis accusetur, ut ter ante magistratus accuset intermissa die quam multam inroget aut iudicet, quarta sit accusatio trinum nundinum prodicta die, quo die iudicium sit futurum, tum multa etiam ad placandum atque ad misericordiam reis concessa sunt, deinde exorabilis populus, facilis suffragatio pro salute, denique etiam, si qua res

9 sit aliu* P^1 (aliud *H*): si tali vi P^2 *rell.* nisi *suppl. Landgraf* (§§ 53, 54): ac *Halm* (§ 51) proscribere *del. Lange* 11 re etsi *Momms.*: fecit si *codd.* (fecit etsi *Hbk*) plebiscitum *HGbe et in mg. t* 24 improdicta *Momms.*: in prodicta *PG*: in praedicta *BtM*: pro indicta *Hbc*: indicta *k* 25 capitis iudicet *Lange* 27 tum] cum *Lange* 28 sunt *Me Klotz*: sint *codd.*

illum diem aut auspiciis aut excusatione sustulit, tota causa iudiciumque sublatum est: haec cum ita sint in iure, ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes, quid indignius quam, qui neque adesse sit iussus neque citatus neque accusatus, de eius capite, liberis, fortunis omnibus conductos et sicarios et egentis et perditos suffragium ferre et eam legem putari? Ac si hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem 18 46 causa, quem res publica tuebatur, cuius denique pecunia non expetebatur, cui nihil oberat praeter conversionem status et inclinationem communium temporum, quid tandem futurum est iis quorum vita remota ab honore populari et ab hac inlustri gratia est, pecuniae autem tantae sunt ut eas nimium multi egentes sumptuosi nobiles concupiscant? Date hanc 47 tribuno plebis licentiam, et intuemini paulisper animis iuventutem et eos maxime qui inminere iam cupiditate videntur in tribuniciam potestatem: conlegia medius fidius tribunorum plebis tota reperientur, hoc iure firmato, quae coeant de hominum locupletissimorum bonis, praeda praesertim populari et spe largitionis oblata.

At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? VELITIS IVBEATIS VT M. TVLLIO AQVA ET IGNI INTERDICATVR? Crudele, nefarium, ne in sceleratissimo quidem civi sine iudicio ferundum! Non tulit VT INTERDICATVR. Quid ergo? VT INTERDICTVM SIT. O caenum, o portentum, o scelus! hanc tibi legem Clodius scripsit spurciorem lingua sua, ut interdictum sit cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia, quoniam iam dialecticus *es* et haec quoque liguris, quod factum non est, ut sit factum, ferri ad populum aut verbis ullis sanciri aut suffragiis confirmari potest? Hoc tu 48

1 sustulerit *ut Halm ita k* 2 est *codd.*: sit *Naegelsbach* in iure *Muell.*: in re *codd.* (iure *k*): in reo *Madv.* 6 et egentis *Halm*: et gentis P^1: egentis P^2 *rell. praeter Bw* (gentis) putari *Madv.*: putare *codd.* 7 At *GMe* 13 nobiles *susp. Lange, qui et* nobiles ignobiles *coni.* 21 igni P^1M: ignis P^2B *et pler.* 23 ferendum *Btw* 24 O cenum *BHt*: oceanum P^1: ocenum P^2

scriptore, hoc consiliario, hoc ministro omnium non bipedum solum sed etiam quadrupedum impurissimo, rem publicam perdidisti; neque tu eras tam excors tamque demens ut nescires Clodium esse qui contra leges faceret, alios qui leges scribere solerent; sed neque eorum neque ceterorum, in quibus esset aliquid modestiae, cuiusquam tibi potestas fuit; neque tu legum scriptoribus isdem potuisti uti quibus ceteri, neque operum architectis, neque pontificem adhibere quem velles, postremo ne in praedae quidem societate mancipem aut praedem extra tuorum gladiatorum numerum aut denique suffragi latorem in ista tua proscriptione quem-
19 49 quam nisi furem ac sicarium reperire potuisti. Itaque cum tu florens ac potens per medium forum scortum populare volitares, amici illi tui te uno amico tecti et beati, qui se populo commiserant, ita repellebantur ut etiam Palatinam tuam perderent; qui in iudicium venerant, sive accusatores erant sive rei, te deprecante damnabantur. Denique etiam ille novicius Ligus, venalis adscriptor et subscriptor tuus, cum M. Papiri, sui fratris, esset testamento et iudicio improbatus, mortem eius se velle persequi dixit: nomen Sex. Properti detulit: accusare alienae dominationis scelerisque socius
50 propter calumniae metum non est ausus. De hac igitur lege dicimus, quasi iure rogata videatur, cuius quam quisque partem tetigit digito voce praeda suffragio, quocumque venit, repudiatus convictusque discessit?

Quid si iis verbis scripta est ista proscriptio ut se ipsa dissolvat? est enim: QVOD M. TVLLIVS FALSVM SENATVS CONSVLTVM RETTVLERIT. Si igitur rettulit falsum senatus consultum, tum est rogatio: si non rettulit, nulla est. Satisne

2 quadrip. *Htw* impurissimo] spurcissimo *Oberdick* (*Ael. Lamprid. Alex. Sever.* 9. 4 *omnium non solum bipedum sed etiam quadrupedum spurcissimo*) 4 hunc *ante* Clodium *Hbk* facere *Momms.* 10 praedem *Garat.*, *Bait.*: praedem socium *codd. praeter GM* (praedae socium) *Hb* (praedonum socium) 13 forum *ed. V.* (*om.* scortum): fori *b*: *om. rell.* 21 dominae dominationes *P¹GM* 23 quasi *Madv.*: quae *codd.* 24 praeda *del. Jordan*: praedicatione *coni. Halm* 29 est] '*fort. praestat* est?' *Mueller*

tibi videtur a senatu iudicatum me non modo non ementitum esse auctoritatem eius ordinis, sed etiam unum post urbem conditam diligentissime senatui paruisse? Quot modis doceo legem istam, quam vocas, non esse legem? Quid? si etiam pluribus de rebus uno sortitore tulisti, tamenne arbitraris id quod M. Drusus in legibus suis plerisque, perbonus ille vir, M. Scauro et L. Crasso consiliariis non obtinuerit, id te posse, omnium facinorum et stuprorum hominem, Decumis et Clodiis auctoribus obtinere? Tulisti de me ne reciperer, 51
non ut exirem, quem tu ipse non poteras dicere non licere esse Romae. Quid enim diceres? Damnatum? certe 20
non. Expulsum? qui licuit? Sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem; poena est, qui receperit, quam omnes neglexerunt; eiectio nusquam est. Verum sit: quid? operum publicorum exactio, quid? nominis inscriptio tibi num aliud videtur esse ac meorum bonorum direptio? praeterquam quod ne id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem ferres, facere potuisti. Quid? hoc ipsum quod nunc apud pontifices agis, te meam domum consecrasse, te monumentum fecisse in meis aedibus, te signum dedicasse, eaque te ex una rogatiuncula fecisse, unum et idem videtur esse atque id quod de me ipso nominatim tulisti? Tam hercule 52
est unum quam quod idem tu lege una tulisti, ut Cyprius rex, cuius maiores huic populo socii atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub praeconem subiceretur et exsules Byzantium reducerentur. 'Eidem,' inquit, 'utraque de re negotium dedi.' Quid? si eidem negotium dedisset ut in Asia cistophorum flagitaret, inde iret in Hispaniam, cum Romam decessisset, consulatum ei petere liceret, cum

5 sortitore tulisti *Madv.*: sortitu retulisti (retulis *F*¹) *codd.*: una sortitione tulisti *Halm, fort. recte* 6 suis *bk*: tuis *codd. pler.* perbonus *scripsi*: bonus *Naugerius* (1): in bonis *P rell. praeter HGMk* (bonis): clarissimus *Lahmeyer*, innocens *Muell.*, nobilissimus *Klotz* 7 consiliariis *Madv.*: consularis *codd.* 8 omnium fac. et stup. hominem *scripsi*: hominum (omnium *HMς*, hominem *G*) fac. et stup. omnium *P rell.*: hominem fac. et stup. omnium *Bait.* 22 hercule *P*¹*Hk*: hercle *P*²*Bt* 27 dedisset *k ed. R.*: dedisses *rell.* 29 Romam *Garat.*: Romae *codd.* (Roma *k*): inde *Lamb.*

factus esset, provinciam Syriam obtineret,—quoniam de uno 53 homine scriberet, una res esset? Quod si iam populus Romanus de ista re consultus esset et non omnia per servos latronesque gessisses, nonne fieri poterat ut populo de Cyprio rege placeret, de exsulibus Byzantiis displiceret? Quae est, quaeso, alia vis, quae sententia Caeciliae legis et Didiae nisi haec, ne populo necesse sit in coniunctis rebus compluribus aut id quod nolit accipere aut id quod velit repudiare?

Quid? si per vim tulisti, tamenne lex est? aut quicquam iure gestum videri potest quod per vim gestum esse constet? An, si in ipsa latione tua capta iam urbe lapides iacti, si manus conlata non est, idcirco tu ad illam labem atque 21 eluviem civitatis sine summa vi pervenire potuisti? Cum in 54 tribunali Aurelio conscribebas palam non modo liberos sed etiam servos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas; cum edictis tuis tabernas claudi iubebas, non vim imperitae multitudinis, sed hominum honestorum modestiam prudentiamque quaerebas; cum arma in aedem Castoris comportabas, nihil aliud nisi uti ne quid per vim agi posset machinabare; cum vero gradus Castoris convellisti ac removisti, tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audacis ab eius templi aditu atque ascensu reppulisti; cum eos qui *in* conventu virorum bonorum verba de salute mea fecerant adesse iussisti, eorumque advocationem manibus ferro lapidibus discussisti, tum profecto ostendisti 55 vim tibi maxime displicere. Verum haec furiosa vis vaesani tribuni plebis facile superari frangique potuit virorum bonorum vel virtute vel multitudine. Quid? cum Gabinio Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te adiuvarent, tibi manum, copias, tibi suos spectatos centuriones, tibi pecuniam,

6 quaeso *mg. Lamb.* : quasi *codd. praeter t* (enim) 13 eluiem P^1 : luem *Georges* 16 *signa interrog. post* parabas *et reliqua auct. Wolf. del. Muell.* 23 in *add. Momms.* 31 spectatos *auct. Koch, Muell.* : speratos *codd. praeter Hbk* (paratos) : perditos *Lahmeyer*

tibi familias compararent, te suis sceleratis contionibus sublevarent, senatus auctoritatem inriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque minitarentur, me terrerent minis, mihi caedem et dimicationem denuntiarent, meam domum refertam viris bonis per amicos suos complerent proscriptionis metu, me frequentia nudarent virorum bonorum, me praesidio spoliarent senatus, pro me non modo pugnare amplissimum ordinem, sed etiam plorare et supplicare mutata veste prohiberent, ne tum quidem vis erat? Quid igitur ego **22**
cessi, aut qui timor fuit? non dicam in me: fac me timi- 56
dum esse natura: quid? illa tot virorum fortissimorum milia, quid? nostri equites Romani, quid? senatus, quid? denique omnes boni, si nulla erat vis, cur me flentes potius prosecuti sunt quam aut increpantes retinuerunt aut irati reliquerunt? An hoc timebam, si mecum ageretur more institutoque maiorum, ut possem praesens sustinere? Vtrum, 57
si dies dicta esset, iudicium mihi fuit pertimescendum an sine iudicio privilegium? Iudiciumne? Causa tam turpis scilicet, homo qui eam, si iam esset ignota, dicendo non possem explicare. An quia causam probare non poteram? cuius tanta bonitas est ut ea ipsa non modo se, sed etiam me absentem per se probarit. An senatus, an ordines *omnes*, an ii qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, segniores me praesente ad me retinendum et conservandum fuissent, in ea causa quam ipse iam parricida talem dicat fuisse ut me ab omnibus ad meam pristinam dignitatem exspectatum atque revocatum queratur? An vero in iu- 58
dicio periculi nihil fuit: privilegium pertimui, ne, mihi praesenti si multa inrogaretur, nemo intercederet? Tam inops autem ego eram ab amicis aut tam nuda res pu-

10 gessi *codd. pler.* 18 Iudiciumne? *etc. scripsi cum Muellero*: Iudicium in causa tam turpi? scil. homo *codd.* (scil. is homo sum qui etiam si causa esset ignota *k*) Iudicium? in causa tam turpi scil.: an is homo *Garat.* 19 qui causam *Klotz* 22 apsentem *P*: absente (*ut Madv. ita Bt*) omnes *add. Garat.* 23 ii *k*: hi *codd. pler.* 27 At vero *Madv.*: *sed cf.* § 79

blica a magistratibus? Quid? si vocatae tribus essent, proscriptionem non dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in ullo civi comprobavissent? An, si ego praesens fuissem, veteres illae copiae coniuratorum tuique perditi milites atque egentes et nova manus sceleratissimorum consulum corpori meo pepercissent? qui cum eorum omnium crudelitati scelerique cessissem, ne absens quidem luctu
23 meo mentis eorum satiare potui. Quid enim vos uxor mea
59 misera violarat, quam vexavistis, raptavistis, omni crudelitate lacerastis? quid mea filia, cuius fletus adsiduus sordesque lugubres vobis erant iucundae, ceterorum omnium mentis oculosque flectebant? quid parvus filius, quem, quam diu afui, nemo nisi lacrimantem confectumque vidit: quid fecerat quod eum totiens per insidias interficere voluistis? quid frater meus? qui cum aliquanto post meum discessum ex provincia venisset neque sibi vivendum nisi me restituto putaret, cum eius maeror, squalor incredibilis et inauditus omnibus mortalibus miserabilis videbatur, quotiens est ex
60 vestro ferro ac manibus elapsus! Sed quid ego vestram crudelitatem exprobro quam in ipsum me ac meos adhibuistis, qui parietibus, qui tectis, qui columnis ac postibus meis hostificum quoddam et nefarium omni imbutum odio bellum intulistis? Non enim te arbitror, cum post meum discessum omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum ac regum bona spe atque avaritia devorasses, argenti et supellectilis meae cupiditate esse caecatum: non existimo Campanum illum consulem cum saltatore conlega, cum alteri totam Achaiam, Thessaliam, Boeotiam, Graeciam, Macedoniam omnemque barbariam, bona civium Romanorum condonasses, alteri Syriam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentis, ad diripiendum tradidisses, illos tam cupidos liminum meorum

3 At *Lehmann* 5 nova manus *ut Graevius ita k*: nova *nus P^1 (novanos *H*): nova *BΣt*: nova vis P^2GMb^2 20 exprobro *Ernesti*: expromo *codd.*

et columnarum et valvarum fuisse. Neque porro illa manus 61
copiaeque Catilinae caementis ac testis tectorum meorum se famem suam expleturas putaverunt; sed ut hostium urbes, nec omnium hostium, verum eorum quibuscum acerbum bellum internecivumque suscepimus, non praeda adducti sed odio solemus exscindere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammatae mentes nostrae fuerunt, cum horum etiam tectis et sedibus residere aliquod bellum semper videtur * * *

Nihil erat latum de me; non adesse eram iussus, non 24 62
citatus afueram; eram etiam tuo iudicio civis incolumis, cum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem transferebatur—scilicet eos consules vocabant—columnae marmoreae ex aedibus meis inspectante populo Romano ad socrum consulis portabantur, in fundum autem vicini consulis non instrumentum aut ornamenta villae, sed etiam arbores transferebantur, cum ipsa villa non praedae cupiditate—quid enim erat praedae?—sed odio et crudelitate funditus everteretur. Domus ardebat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio; consules epulabantur et in coniuratorum gratulatione versabantur, cum alter se Catilinae delicias, alter Cethegi consobrinum fuisse diceret. Hanc ego vim, 63
pontifices, hoc scelus, hunc furorem meo corpore opposito ab omnium bonorum cervicibus depuli, omnemque impetum discordiarum, omnem diu conlectam vim improborum, quae inveterata compresso odio atque tacito iam erumpebat nancta tam audacis duces, excepi meo corpore. In me uno consulares faces iactae manibus tribuniciis, in me omnia, quae

5 internecivumque *Graev.* (*Phil.* xiv, § 7): innocivomque *P*: intestinumque *BΣt et rell.* 6 exscindere *Manut.*: excipere *codd.* 9 videtur *Angelius*: videretur *codd.* 13 scilicet eos consules vocabant *scripsi* (§ 91; *Cl. Qu.* iv. 173): sic enim vocabantur *Reid*: senatus consules vocabant *P rell. praeter GM* (senatus consulta volabant: senatum consules vocabant (non vocab. *Naegelsb.*) *edd. recc.* (*Sest.* § 41): sectores advolabant *Rau*: sarraca convolabant *Madv.*: cenatum consules vocabant *Halm* 26 nanctã *P*: nactam *G*: in actum F^2BHkt

ego quondam rettuderam, coniurationis nefaria tela adhaese-
runt. Quod si, ut multis fortissimis viris placuit, vi et
armis contra vim decertare voluissem, aut vicissem cum
magna internecione improborum, sed tamen civium, aut
interfectis bonis omnibus, quod illis optatissimum erat, una
64 cum re publica concidissem. Videbam vivo senatu popu-
loque Romano celerem mihi summa cum dignitate reditum,
nec intellegebam fieri diutius posse ut mihi non liceret esse
in ea re publica quam ipse servassem. Quod si non liceret,
audieram et legeram clarissimos nostrae civitatis viros se in
medios hostis ad perspicuam mortem pro salute exercitus
iniecisse: ego pro salute universae rei publicae dubitarem
hoc meliore condicione esse quam Decii, quod illi ne
auditores quidem suae gloriae, ego etiam spectator meae
25 laudis esse potuissem? Itaque infractus furor tuus inanis
faciebat impetus; omnem enim vim omnium sceleratorum
acerbitas mei casus exceperat; non erat in tam immani
65 iniuria tantisque ruinis novae crudelitati locus. Cato fuerat
proximus. Quid ageres? non erat ut, qui modus *a*moribus
fuerat, idem esset iniuriae. Quid posses? extrudere ad
Cypriam pecuniam? Praeda perierit. Alia non deerit;
hinc modo amandandus est. Sic M. Cato invisus quasi per
beneficium Cyprum relegatur. Eiciuntur duo, quos videre
improbi non poterant, alter per honorem turpissimum, alter
66 per honestissimam calamitatem. Atque ut sciatis non
hominibus istum sed virtutibus hostem semper fuisse, me

1 retuderam *Mt* (rotud. *H*, contud. *k*): retunderam *PB* 5 erat *k*: fuisset *Lg.* 9: *om. rell.* 12 dubitarem ⟨me devovere qui⟩ hoc mel. cond. essem *coni. Halm* 19 amoribus *scripsi*: moribus *codd.*: odiis *A. C. Clark.* *Locus varie emendatus*: quod ageres non erat nisi ut qui mihi dux omnibus in rebus fuerat idem socius esset iniuriae *Lamb.*: Quid ageres? non erat ut qui mihi socius laboris fuerat idem esset iniuriae *Muell.* 20 Quid? posses *etc. Bait.* 22 hinc modo amandandus est *Muell.*: hunc modo amandatum esse *in mg. b*: hanc modo amandas esse *P*[1]*H*: hanc modo amandatas (-is, -o, -am) esse *rell.* (amandandam *k*, *et mg. c*): hunc modo amandemus *Madv.* invisus] invitus *Lamb.*

expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit quo auctore, quo adiutore in contionibus ea quae gerebat omnia quaeque gesserat se et fecisse et facere dicebat: Cn. Pompeium, quem omnium iudicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitrabatur. Qui ex eius custodia per insidias regis amici filium hostem captivum surripuisset, et ea iniuria virum fortissimum lacessisset, speravit isdem se copiis cum illo posse confligere quibuscum ego noluissem bonorum periculo dimicare, et primo quidem adiutoribus consulibus; postea fregit foedus Gabinius, Piso tamen in fide mansit. Quas iste tum caedis, 67 quas lapidationes, quas fugas fecerit, quam facile ferro cotidianisque insidiis, cum iam a firmissimo robore copiarum suarum relictus esset, Cn. Pompeium foro curiaque privarit domique continuerit, vidistis: ex quo iudicare potestis quanta vis illa fuerit oriens et congregata, cum haec Cn. Pompeium terruerit iam distracta et exstincta.

Haec vidit in sententia dicenda Kalendis Ianuariis vir **26** prudentissimus et cum rei publicae, cum mihi, tum etiam 68 veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit; qui me consuluisse rei publicae, cessisse tempestati, amiciorem vobis ceterisque civibus quam mihi exstitisse, vi, armis, dissensione hominum et caede instituta novoque dominatu pulsum esse dixit; nihil de meo capite potuisse ferri, nihil esse iure scriptum aut posse valere, omnia contra leges moremque maiorum temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. Quod si illa lex esset, nec

3 et fecisse *Gulielm.*: effecisse *codd. praeter M* (fecisse) 6 regis Armenii *Lahmeyer* 15 domique (domuique?) continuerit *scripsi* (§ 110): domumque *P^2HBbtς* (domiumque *P^1*, omniumque *GM* coniecerit *codd.* (*om. P^1*): compulerit *Halm* (*Har. Resp.* § 58) 23 mihi] mihi acta est *P^1BtHG*: *in P verba* acta est *deleta sunt*: mihi ac meis *Naugerius* (1): mihi ac te me *k ed. V.*: *num* mihi hac *s.* ea tempestate? exstitisse *P^2*: expetiisse *P^1Bt* (-isse *b*) dissensione *codd.*: discriptione *Muell.* (descript. *Madv.*), *cf.* § 129 et *P^2 rell.*: aut *P^1* (ad caedem *vulg.*) 24 instituta] instaurata *Reid*, *cf.* § 6 25 iure scriptum *Lamb.*: inscriptum *P rell. praeter GM* (proscriptum)

in terris commune tantum tantulumve consilium, quod non de meis rebus gestis ea quae mihi essent optatissima et pulcherrima iudicarit? Summum est populi Romani populorumque et gentium omnium ac regum consilium senatus: decrevit ut omnes qui rem publicam salvam esse vellent ad me unum defendendum venirent, ostenditque nec stare potuisse rem publicam si ego non fuissem, nec futuram esse
74 ullam si non redissem. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicorum societates de meo consulatu ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. Scribae, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rem publicam beneficiis suum iudicium decretumque esse voluerunt. Nullum est in hac urbe conlegium, nulli pagani aut montani, quoniam plebei quoque urbanae maiores nostri conventicula et quasi concilia quaedam esse voluerunt, qui non amplissime non modo de salute mea sed etiam de
75 dignitate decreverint. Nam quid ego illa divina atque immortalia municipiorum et coloniarum et totius Italiae decreta commemorem, quibus tamquam gradibus mihi videor in caelum ascendisse, non solum in patriam revertisse? Ille vero dies qui fuit cum te, P. Lentule, legem de me ferente populus Romanus ipse vidit sensitque quantus et quanta dignitate esset! Constat enim nullis umquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum aetatum ordinum floruisse. Omitto civitatium, nationum, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in omnis mortalis meritis unum iudicium unumque consensum: adventus meus atque introitus in urbem qui fuit? Vtrum me patria sic accepit ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum, quod vos Catilinae gregales de me

1 concilium *Madv.* 4 ac *bk all. et add. s. l. rec. man. in P* 8 dignitate *Karsten* 23 ipse se vidit *Faërnus* 24 esset *Faërnus*: essem *codd.*

dicere solebatis? Itaque ille unus dies, quo die me populus 76
Romanus a porta in Capitolium atque inde domum sua celebritate laetitiaque comitatum honestavit, tantae mihi iucunditati fuit ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam *excitanda* fuisse videatur. Qua re illa calamitas, si ita est appellanda, exussit hoc genus totum maledicti, ne quisquam iam audeat reprehendere consulatum meum tot tantis tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus comprobatum. Quod si in isto tuo maledicto probrum 29
non modo mihi nullum obiectas, sed etiam laudem inlustras meam, quid te aut fieri aut fingi dementius potest? Vno enim maledicto bis a me patriam servatam esse concedis: semel, cum id feci quod omnes non negant immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti, iterum, cum tuum multorumque praeter te inflammatum in bonos omnis impetum meo corpore excepi, ne eam civitatem quam servassem inermis armatus in discrimen adducerem.

Esto, non fuit in me poena ulla peccati; at fuit iudici. 77
Cuius? quis me umquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? Potest igitur damnati poenam sustinere indemnatus? est hoc tribunicium, est populare? Quamquam ubi tu te popularem, nisi cum pro populo fecisti, potes dicere? Sed, cum hoc iuris a maioribus proditum sit, ut nemo civis Romanus aut libertatem aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit, quod tu ipse potuisti in tua causa discere (credo enim, quamquam in illa adoptatione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum auctorne esses, ut in te P. Fonteius vitae necisque potestatem

5 excitanda *Halm*: emendanda *codd.* (emenda *Hkb*[2]): invitanda *Momms.*: expetenda *Klotz*: amplectenda *A. C. Clark*: pretio emenda? emercanda? *D. Serruys* 6 excussit *GMek* 9 Quod si in isto *ed. R.*: quosinhistot *P*[1]: quo (quod *Hk*) in isto *rell.* 13 non negant *b*: negent *rell. praeter HMb*[2]*ς* (non negent) *t* (rogent) *del. Madv.*: concedent *Halm*: boni censent *Koch* 22 pro *b*[2] *et ed. R.*: *om. rell.* (de *k*) 24 libertatem *kb*[2]*t* (§ 80): inpietatem *rell.*: sui potestatem *Momms.*

haberet, ut in filio), quaero, si aut negasses aut tacuisses, si tamen id xxx curiae iussissent, num id iussum esset ratum? certe non. Quid ita? quia ius a maioribus nostris, qui non ficte et fallaciter populares sed vere et sapienter fuerunt, ita comparatum est ut civis Romanus libertatem nemo possit
78 invitus amittere. Quin etiam si decemviri sacramentum in libertatem iniustum iudicassent, tamen, quotienscumque vellet quis, hoc in genere solo rem iudicatam referri posse voluerunt; civitatem vero nemo umquam ullo populi iussu
30 amittet invitus. Qui cives Romani in colonias Latinas proficiscebantur fieri non poterant Latini, nisi erant auctores facti nomenque dederant: qui erant rerum capitalium condemnati non prius hanc civitatem amittebant quam erant in eam recepti, quo vertendi, hoc est mutandi, soli causa venerant. Id autem ut esset faciundum, non ademptione civitatis, sed tecti et aquae et ignis interdictione faciebant.
79 Populus Romanus L. Sulla dictatore ferente comitiis centuriatis municipiis civitatem ademit: ademit eisdem agros. De agris ratum est; fuit enim populi potestas; de civitate ne tam diu quidem valuit quam diu illa Sullani temporis arma valuerunt. An vero Volaterranis, cum etiam tum essent in armis, L. Sulla victor re publica reciperata comitiis centuriatis civitatem eripere non potuit, hodieque Volaterrani non modo cives, sed etiam optimi cives fruuntur nobiscum simul hac civitate: consulari homini P. Clodius eversa re publica civitatem adimere potuit concilio advocato, conductis operis non solum egentium, sed etiam servorum, Fidulio
80 principe, qui se illo die confirmat Romae non fuisse? Quod si non fuit, quid te audacius, qui eius nomen incideris? quid desperatius, qui ne ementiendo quidem potueris

8 referri *Faërnus*: referre *codd.* 11 nisi *om.* P^1: ni *rell. praeter GM* (hi) *Hς* (qui): Latini, priusquam Latini erant auctores *coni. Madv.* 16 faciebant *codd. prob. Zielinsk.*: adigebantur *Halm* 18 *alterum* ademit *suppl. s. l.* P^2 21 An vero *Lamb.*: hanc vero *codd.* 29 ⟨in aes⟩ eius nomen incideris *Ant. August.* (in eius nomen *bk*): eius nomen in aes incid. *Mueller, improb. Zielinsk.*

auctorem adumbrare meliorem? Sin autem is primus scivit, quod facile potuit, *qui* propter inopiam tecti in foro pernoctasset, cur non iuret se Gadibus fuisse, cum tu te fuisse Interamnae probaveris? Hoc tu igitur, homo popularis, iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si tribuno plebis rogante 'VELITIS IVBEATISNE' Fidulii centum se velle et iubere dixerint, possit unus quisque nostrum amittere civitatem? Tum igitur maiores nostri populares non fuerunt, qui de civitate et libertate ea iura sanxerunt quae nec vis temporum nec potentia magistratuum nec *praetorum decreta* nec denique universi populi Romani potestas, quae ceteris in rebus est maxima, labefactare possit. At tu etiam, ereptor civitatis, legem de iniuriis 81
publicis tulisti Anagnino nescio cui Menullae pergratam, qui tibi ob eam legem statuam in meis aedibus posuit, ut locus ipse in tanta tua iniuria legem et inscriptionem statuae refelleret; quae res municipibus Anagninis multo maiori dolori fuit quam quae idem ille gladiator scelera Anagniae fecerat. Quid? si ne scriptum quidem umquam est in ista 31 82
ipsa rogatione, quam se Fidulius negat scivisse, tu autem, ut acta tui praeclari tribunatus hominis dignitate cohonestes, auctorem amplexeris—sed tamen, si nihil de me tulisti quo minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco in quo me honores populi Romani conlocarunt, tamenne eum tua voce violabis quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides iudiciis senatus, populi Romani, Italiae totius honestatum, quem ne tunc quidem cum aberam negare poteras esse tua lege senatorem? Vbi

2 qui *Bait.*: quum *Klotz*: *om. codd.* 11 praetorum decreta (edicta?) *scripsi*: res tum iudicata *codd.* (tum *Hς*, iam *Halm*, *om. b*: *cf. Verr.* v. § 12): rerum iudicatarum auctoritas *Madv.*: rerum iudicia *Reid* (*Cl. Qu.* iv. 173) 13 possit? *Muell.* 14 pergratam *Madv.*: per gratiam *codd.* 17 *post* Anagninis *add. GMbe* ornatissimis 19 usquam *Gulielm.* 22 auctorem *codd.*: auctoritatem *vulg.* amplexeris *codd. praeter Me* (amplecteris) 27 tunc *codd. praeter HbcM* (tum) *k* (tu)

enim tuleras ut mihi aqua et igni interdiceretur? quod
C. Gracchus de P. Popilio, Saturninus de Metello tulit,
homines seditiosissimi de optimis ac fortissimis civibus:
non ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt,
sed ut interdiceretur. Vbi cavisti ne meo me loco censor
in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus dam-
83 natis interdictum est, scriptum est in legibus. Quaere haec
ex Clodio, scriptore legum tuarum, iube adesse; latitat
omnino, sed, si requiri iusseris, invenient hominem apud
sororem tuam occultantem se capite demisso. Sed si patrem
tuum, civem medius fidius egregium dissimilemque vestri,
nemo umquam sanus exsulem appellavit, qui, cum de eo
tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem
illius Cinnani temporis noluit, eique imperium est abrogatum
— si in illo poena legitima turpitudinem non habuit propter
vim temporum, in me, cui dies dicta numquam est, qui reus
non fui, qui numquam sum a tribuno plebis citatus, damnati
poena esse potuit, ea praesertim quae ne in ipsa quidem
32 rogatione praescripta est? Ac vide quid intersit inter illum
84 iniquissimum patris tui casum et hanc fortunam condicio-
nemque nostram. Patrem tuum, civem optimum, clarissimi
viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit, tu profecto non
viveres, L. Philippus censor avunculum suum praeteriit in
recitando senatu. Nihil enim poterat dicere qua re rata non
essent quae erant acta in ea re publica, in qua se illis ipsis
temporibus censorem esse voluisset: me L. Cotta, homo
censorius, in senatu iuratus dixit se, si censor tum esset cum
85 ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse. Quis
in meum locum iudicem subdidit? quis meorum amicorum
testamentum discessu meo fecit qui mihi non idem tribuerit
quod [et] si adessem? quis me non modo civis, sed socius

1 igni *P*[1]: ignis *rell.* 2 tulit. Homines . . . civibus, non *Muell.* 5 me *om. P*[1] 6 quibusdam *codd.* 7 haec *PBb*: hoc *rell.* 19 proscripta *Graevius* 25 ipsis *per incuriam om. Bait.* 31 et *del. Bait.* (*cf.* § 87)

recipere contra tuam legem et iuvare dubitavit? Denique universus senatus, multo ante quam est lata lex de me, gratias agendas censuit civitatibus iis quae M. Tullium—tantumne? immo etiam—civem optime de re publica meritum, recepissent. Et tu unus pestifer civis eum restitutum negas esse civem quem eiectum universus senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit? At vero, ut 86
annales populi Romani et monumenta vetustatis loquuntur, Kaeso ille Quinctius et M. Furius Camillus et C. Servilius Ahala, cum essent optime de re publica meriti, tamen populi incitati vim iracundiamque subierunt, damnatique comitiis centuriatis cum in exsilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Quod si his damnatis non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit (nam etsi optabilius est cursum vitae conficere sine dolore et sine iniuria, tamen ad immortalitatem gloriae plus adfert desideratum esse a suis civibus quam omnino numquam esse violatum), mihi sine ullo iudicio populi profecto, cum amplissimis omnium iudiciis restituto, maledicti locum aut criminis obtinebit? Fortis et constans in optima ratione 87
civis P. Popilius semper fuit; tamen eius in omni vita nihil est ad laudem inlustrius quam calamitas ipsa; quis enim iam meminisset eum bene de re publica meritum, nisi et ab improbis expulsus esset et per bonos restitutus? Q. Metelli praeclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis; tamen huius viri laudem ad sempiternam memoriam temporis calamitas propagavit. Quod si [et] illis, qui expulsi sunt inique, sed tamen legibus, 33
reducti inimicis interfectis rogationibus tribuniciis, non auctoritate senatus, non comitiis centuriatis, non decretis

8 locuntur *PHk* 9 Kaeso] caeso *P*¹ : ceso *GMe* : censor *P*² *rell.* C. *Garat.* : M. *codd.* 20 restituto *Hς* : restitutio *P*¹*GMe* 28 sempiterni *Madv.* (§ 112) 29 et *del. Lamb.* : *fort.* etiam

Italiae, non desiderio civitatis, iniuria inimicorum probro non fuit, in me, qui profectus sum integer, afui simul cum re publica, redii cum maxima dignitate te vivo, fratre tuo *alieno*, altero consule reducente, altero [praetore] patiente,
88 tuum scelus meum probrum putas esse oportere? Ac si me populus Romanus, incitatus iracundia aut invidia, e civitate eiecisset idemque postea mea in rem publicam beneficia recordatus se conlegisset, temeritatem atque iniuriam suam restitutione mea reprehendisset, tamen profecto nemo tam esset amens qui mihi tale populi iudicium non dignitati potius quam dedecori putaret esse oportere. Nunc vero cum me in iudicium populi nemo omnium vocarit, condemnari non potuerim qui accusatus non sim, denique ne pulsus quidem ita sim ut, si contenderem, superare non possem, contraque a populo Romano semper sim defensus, amplificatus, ornatus, quid est qua re quisquam mihi se ipsa
89 populari ratione anteponat? An tu populum Romanum esse illum putas qui constat ex iis qui mercede conducuntur, qui impelluntur ut vim adferant magistratibus, ut obsideant senatum, optent cotidie caedem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum nisi tabernis clausis frequentare non poteras, cui populo duces Lentidios, Lollios, Plaguleios, Sergios praefeceras. O speciem dignitatemque populi Romani, quam reges, quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant, multitudinem hominum ex servis, ex
90 conductis, ex facinerosis, ex egentibus congregatam! Illa fuit pulchritudo populi Romani, illa forma quam in campo

2 cum re publica, redii cum *Pantagathus*: cum reip. (r. p. *G*) dicam *codd.* (dicam *om. k*) 3 te *k sol.* : et *b* : *ad Quir.* § 10 4 alieno *add. Landgraf* praetore *del. Landgraf* patiente *Manut.* · petente *codd. pler.* : repetente *Halm* : referente *Klotz* : non contradicente *Garat.* (*nam in G est* dicente : *num* non impediente ?) : quiescente *inter alios Muellerus* (*ad Quir.* §§ 15, 18). *Totum locum hoc modo restituit Landgraf* (*Bursian*, 1886, ii, *p.* 227 *sq.*) : te vivo, ⟨uno⟩ fratre tuo ⟨alieno⟩, altero consule reducente. altero patiente *Sest.* § 87, *Pis.* § 35 16 in ipsa *Ern.* 20 optant (*an* cogitant ?) *malit Mueller* 26 facinerosis *P* : -orosis *B rell.*

vidisti tum cum etiam tibi contra senatus totiusque Italiae auctoritatem et studium dicendi potestas fuit. Ille populus est dominus regum, victor atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die, scelerate, vidisti tum cum omnes principes civitatis, omnes *homines* ordinum atque aetatum omnium suffragium se non de civis sed de civitatis salute ferre censebant, cum denique homines in campum non tabernis sed municipiis clausis venerant. Hoc ego populo, 34
si tum consules aut fuissent in re publica aut omnino non 91
fuissent, nullo labore tuo praecipiti furori atque impio sceleri restitissem. Sed publicam causam contra vim armatam sine publico praesidio suscipere nolui, non quo mihi P. Scipionis, fortissimi viri, vis in Ti. *Graccho*, privati hominis, displiceret, sed Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda re [publica] putabatur fuisse segnior, gesta multis senatus consultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut te interfecto cum consulibus, aut te vivo et tecum et cum illis armis decertandum fuit. Erant eo tempore multa etiam 92
alia metuenda. Ad servos medius fidius res publica venisset; tantum homines impios ex vetere illa coniuratione inustum nefariis mentibus bonorum odium tenebat.

Hic tu me etiam gloriari vetas; negas esse ferenda quae soleam de me praedicare, et homo facetus inducis etiam sermonem urbanum ac venustum, me dicere solere esse me Iovem, eundemque dictitare Minervam esse sororem meam. Non tam insolens sum, quod Iovem esse me dico, quam

2 Ille, ille *P²Bt* 5 homines *add. Halm* (*Cat.* iv, § 14). *Num* omnium ordinum atque aetatum homines? §§ 50, 75 8 venerant *Ernesti, prob. Zielinsk.*: venerunt *codd.* 9 e re pub. *Madv.* 12 publico *Garat.* (*Pis. c.* 31, *Sest. c.* 31): populi *codd.* 13 vis in Ti. Graccho *Muell.* (Ti. Gracchum *Bait.*): vis inti *P¹*: vis intima *rell.* (intima *om. GMe*): vis ultima *Manut.*: violentia *Momms.*: vis in civis *Halm*: vis in tribuno plebis *Jeep*: virtus in Ti. Graccho *Madv.* 15 publica *del. Halm, Bait.* re gesta *ut Halm ita k* 19 res pub. venisset *Halm*: res pervenisset *codd.* 21 odium tenebat *ed. Hervag.*: odiumne (odium ne) tenebat *codd. praeter HGMbke* (odium retinebat): '*die Heilung ist noch zu finden*' *Zielinski*

ineruditus, quod Minervam sororem Iovis esse existimo; sed tamen ego mihi sororem virginem adscisco, tu sororem tuam virginem esse non sisti. Sed vide ne tu te soleas Iovem
35 dicere, quod tu iure eandem sororem et uxorem appellare
93 possis. Et quoniam hoc reprehendis, quod solere me dicas de me ipso gloriosius praedicare, quis umquam audivit cum ego de me nisi coactus ac necessario dicerem? Nam si, cum mihi furta largitiones libidines obiciuntur, ego respondere soleo meis consiliis periculis laboribus patriam esse servatam, non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari quam de obiectis confiteri. Sed si mihi ante haec durissima rei publicae tempora nihil umquam aliud obiectum est nisi crudelitas eius unius temporis, cum a patria perniciem depuli, quid? me huic maledicto utrum non respondere an demisse
94 respondere decuit? Ego vero etiam rei publicae semper interesse putavi me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate senatus consensu bonorum omnium pro salute patriae gessissem, splendorem verbis dignitatemque retinere, praesertim cum mihi uni in hac re publica audiente populo Romano opera mea hanc urbem et hanc rem publicam esse salvam iurato dicere fas fuisset. Exstinctum est iam illud maledictum crudelitatis, quod me non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem omnium civium studiis deside-
95 ratum, repetitum, arcessitum vident. Aliud exortum est: obicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine mea maxima laude non possum. Quid enim, pontifices, debeo dicere? Peccatine conscientia me profugisse? at id quod mihi crimini dabatur non modo peccatum non erat, sed erat res post natos homines pulcherrima. Iudicium populi pertimuisse? at id nec propositum ullum fuit, et, si fuisset, duplicata gloria discessissem. Bonorum mihi prae-

4 ducere *Muell.* 6 ipso *codd. praeter P*[1] (ipsam): ipsum *Muell.* 13 eius *Muell.*: illius *all.* (*et om.* unius *Hb*): ea *codd. pler.*: mea *Momms.*: et ea *Madv.*: eaque *Halm* 27 Peccatine *Halm*: peccati me *codd.* 30 id *del. Momms.*, *Bait.*

sidium defuisse? falsum est. Me mortem timuisse? turpe 36
est. Dicendum igitur est id, quod non dicerem nisi coactus, 96
—nihil enim umquam de me dixi sublatius adsciscendae
laudis causa potius quam criminis depellendi,—dico igitur,
et quam possum maxima voce dico: cum omnium perditorum et coniuratorum incitata vis, duce tribuno plebis, consulibus auctoribus, adflicto senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me impetum faceret quam per me in omnis bonos, me vidisse, si vicissem, tenuis rei publicae reliquias, si victus essem, nullas futuras. Quod cum iudicassem, deflevi coniugis miserae discidium, liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi atque optimi casum, subitas fundatissimae familiae ruinas; sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium, remque publicam concidere unius discessu quam omnium interitu occidere malui. Speravi, id quod accidit, me iacentem posse vivis viris fortibus excitari; si una cum bonis interissem, nullo modo posse *rem publicam*
recreari. Accepi, pontifices, magnum atque incredibilem 97
dolorem: non nego, neque istam mihi adscisco sapientiam quam non nulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse atque adflicto loquebantur. An ego poteram, cum a tot rerum tanta varietate divellerer, quas idcirco praetereo quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum, infitiari me esse hominem et communem naturae sensum repudiare? Tum vero neque illud meum factum laudabile nec beneficium ullum a me in rem publicam profectum dicerem, si quidem ea rei publicae causa reliquissem quibus aequo animo carerem, eamque animi duritiam, sicut corporis, quod cum uritur non
sentit, stuporem potius quam virtutem putarem. Suscipere 37
tantos animi dolores, atque ea quae capta urbe accidunt victis 98

15 concidere *G*: concedere *rell. praeter* P^1 (condere): considere '*hoc est, aliquantisper conquiescere*' *Madv.* unius] meo *Hbk* 18 rem pub. *suppl. Naegelsbach* 19 recreari] resuscitari *b*

stante urbe unum perpeti, et iam se videre distrahi a complexu suorum, disturbari tecta, diripi fortunas, patriae denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, praecipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre praetextatos inimicos nondum morte complorata arbitria petentis funeris: haec omnia subire conservandorum civium causa, atque id cum dolenter adsis non tam sapiens quam ii qui nihil curant, sed tam amans tuorum ac tui quam communis humanitas postulat, ea laus praeclara atque divina est. Nam qui ea quae numquam cara ac iucunda duxit animo aequo rei publicae causa deserit, nullam benivolentiam insignem in rem publicam declarat; qui autem ea relinquit rei publicae causa a quibus cum summo dolore divellitur, ei cara patria est, cuius salutem caritati anteponit suorum.
99 Qua re dirumpatur licet ista furia atque *pestis*, audiet haec ex me, quoniam lacessivit: bis servavi *rem publicam*, qui consul togatus armatos vicerim, privatus consulibus armatis cesserim. Vtriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod ex senatus auctoritate et senatum et omnis bonos meae salutis causa mutata veste vidi, posterioris, quod et senatus et populus Romanus et omnes mortales et privatim et publice iudicarunt sine meo reditu rem publicam salvam esse non posse.

100 Sed hic meus reditus, pontifices, vestro iudicio continetur. Nam si vos me in meis aedibus conlocatis, id quod in omni mea causa semper studiis consiliis auctoritatibus sententiisque fecistis, video me plane ac sentio restitutum; sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum prae-

5 praetextatos *k*: -textos *rell.* 7 id cum *scripsi*: ita cum (ita tum P^2*BH*, ita tum cum *e*) *codd.*: ita ut cum *Hk*: ita pati ut *Halm*: neque vitare ut *Madv.* adsis non tam (absis *bk*) *codd. praeter* P^1*Me* (dolenter asetsis non tam): dolenter feras et sis non tam *Bait.* 10 est *G*: sit *Me*: *om. P rell.* 15 disrumpatur *GM* pestis *scripsi*: pestis patriae *Bait.*: *om. codd. Cf.* fax ac furia patriae § 102 audiet *Madv.*: audiat *codd.* 16 rem pub. *hic add. Kays.*, *ante* servavi *Garat.* qui *Garat.*: ut *codd. praeter w* (qui ut): cum *Halm*

bet inimico doloris mei, sceleris sui, publicae calamitatis,
quis erit qui hunc reditum potius quam poenam sempiternam
putet? In conspectu prope totius urbis domus est mea,
pontifices; in qua si manet illud non monumentum virtutis,
sed sepulcrum inimico nomine inscriptum, demigrandum
potius aliquo est quam habitandum in ea urbe in qua tropaea
de me et de re publica videam constituta. An ego tantam 38
aut animi duritiam habere aut oculorum impudentiam pos- 101
sim ut, cuius urbis servatorem me esse senatus omnium
adsensu totiens iudicarit, in ea possim intueri domum meam
eversam, non ab inimico meo sed ab hoste communi, et ab
eodem *aedem* exstructam et positam in oculis civitatis, ne
umquam conquiescere possit fletus bonorum? Sp. Maeli
regnum adpetentis domus est complanata, et, quia illud
'aequum' accidisse populus Romanus 'Maelio' iudicavit,
nomine ipso 'Aequimaeli' iustitia poenae comprobata est.
Sp. Cassi domus ob eandem causam *est* eversa atque in eo
loco aedis posita Telluris. In Vacci pratis domus fuit M.
Vacci, quae publicata est et eversa ut illius facinus memoria
et nomine loci notaretur. M. Manlius cum ab ascensu
Capitoli Gallorum impetum reppulisset, non fuit contentus
benefici sui gloria; regnum adpetisse est iudicatus; ergo eius
domum eversam duobus lucis convestitam videtis. Quam
igitur maiores nostri sceleratis ac nefariis civibus maximam
poenam constitui posse arbitrati sunt, eandem ego subibo ac
sustinebo, ut apud posteros nostros non exstinctor coniura-
tionis et sceleris sed auctor et dux fuisse videar? Hanc 102
vero, pontifices, labem turpitudinis et inconstantiae poterit

3 prope *GM*: propter *PBte*: praeterea *Hbς* 4 virtutis *Muell.*: urbis *codd.*: libertatis *Naegelsb.* 5 *pos* demigrandum *add.* mihi *Halm*: i P^1 (*del. eadem manus*): *om. rell.* 7 et de me *ed. R.* 12 aedem *add. Lamb.* 14 et quia illud *L. Spengel*: et qui (si quid *k*) aliud *codd.* 16 iustitia poenae *Halm*: stultitia poena *codd.* 17 est *add. Bait.*, *post* eo eodem *Mbke* Klotz 19 est et *ut* '*cod. w solus*' *ita PBHkbt* memoria et *codd. praeter* P^1 memoriae: facinoris memoria nomine *Bait.* 27 auctores et duces P^1G videantur P^1: videamur *G*

populi Romani dignitas sustinere, vivo senatu, vobis principibus publici consili, ut domus M. Tulli Ciceronis cum domo Fulvi Flacci ad memoriam poenae publice constitutae coniuncta esse videatur? M. Flaccus quia cum C. Graccho contra salutem rei publicae fecerat ex senatus sententia est interfectus; eius domus eversa et publicata est; in qua porticum post aliquanto Q. Catulus de manubiis Cimbricis fecit. Ista autem fax ac furia patriae cum urbem Pisone et Gabinio ducibus cepisset, occupasset, teneret, uno eodemque tempore et clarissimi viri mortui monumenta delebat et meam domum cum Flacci domo coniungebat, ut, qua poena senatus adfecerat eversorem civitatis, eadem iste oppresso senatu adficeret eum quem patres conscripti custodem patriae
39 iudicassent. Hanc vero in Palatio atque in pulcherrimo
103 urbis loco porticum esse patiemini, furoris tribunici, sceleris consularis, crudelitatis coniuratorum, calamitatis rei publicae, doloris mei defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempiternam? quam porticum, pro amore quem habetis in rem publicam et semper habuistis, non modo sententiis sed, si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis, nisi quem forte illius castissimi sacerdotis superstitiosa dedicatio deterret.

104 O rem quam homines soluti ridere non desinant, tristiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publiusne Clodius, qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is in meam intulit? Huncin vos, qui estis antistites caerimoniarum et sacrorum, auctorem habetis et magistrum publicae religionis? O di immortales!—vos enim haec audire cupio—P. Clodius vestra sacra curat, vestrum numen horret, res omnis humanas religione vestra contineri putat? Hic non inludit auctoritati horum omnium qui adsunt

3 M. Fulvi *Momms.* 10 et meam *Hbk*: meam et *P et pler.*: meam etiam *G* 23 soluti *Manutius*: soluti a (et *k*) cura liberati *PHb² et pler.*: sol. a cura et lib. *Angelius* 26 is in *ut Halm ita Hbk*: is *codd. praeter b* (in) Huncin *codd. praeter G* (huncine), *t* (hunc) *kb²* (hunc inq̃ in

summorum virorum, non vestra, pontifices, gravitate abutitur? Ex isto ore religionis verbum excidere aut elabi potest? quam tu eodem ore, accusando senatum quod severe de religione decerneret, impurissime taeterrimeque violasti. Aspicite, pontifices, hominem religiosum et, si vobis vide- 40
tur, quod est bonorum pontificum, monete eum modum 105
quendam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium quod alienae domi fieret invisere? quae autem te tanta mentis imbecillitas tenuit ut non putares deos satis posse placari nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? Quem umquam audisti maiorum tuorum, qui et sacra privata coluerunt et publicis sacerdotiis praefuerunt, cum sacrificium Bonae Deae fieret interfuisse? neminem, ne illum quidem qui caecus est factus. Ex quo intellegitur multa in vita falso homines opinari, cum ille, qui nihil viderat sciens quod nefas esset, lumina amisit, istius, qui non solum aspectu sed etiam incesto flagitio et stupro caerimonias polluit, poena omnis oculorum ad caecitatem mentis est conversa. Hoc auctore tam casto, tam religioso, tam sancto, tam pio potestis, pontifices, non commoveri, cum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse et eam isdem manibus consecrasse?

Quae tua fuit consecratio? 'Tuleram,' inquit, 'ut mihi 106
liceret.' Quid? non exceperas ut, si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum? Ius igitur statuetis esse unius cuiusque vestrum sedis, aras, focos, deos penatis subiectos esse libidini tribuniciae? in quem quisque per homines concitatos inruerit, quem impetu perculerit, huius domum non

3 quam *Lamb.*: cum *codd.* 5 Aspicite *bis* *GMb*² 12 *fort.* implicavisses *Zielinski* 16 cum . . . amisit *codd.*: quoniam . . . amisit *Naegelsb.*: cum . . . amiserit *Hoffmann* (*Verr.* iv, § 123) 19 ab oculorum *Jeep* 21 non potestis non . . . consecrasse (*sine signo interrog.*) *Halm* 26 rogari *Brissonius*: rogare *codd.* 27 subiectos *b*² *et ed. R.*: sublatos *rell.*

solum adfligere, quod est praesentis insaniae quasi tempestatis repentinae, sed etiam in posterum tempus sempiterna
41 107 religione obligare? Equidem sic accepi, pontifices, in religionibus suscipiendis caput esse interpretari quae voluntas deorum immortalium esse videatur; nec est ulla erga deos pietas *nisi sit* honesta de numine eorum ac mente opinio, ut expeti nihil ab iis, quod sit iniustum atque inhonestum, *iustum aut honestum* arbitrere. Hominem invenire ista labes, tum cum omnia tenebat, neminem potuit cui meas aedis addiceret, cui traderet, cui donaret. Ipse cum loci illius, cum aedium cupiditate flagraret ob eamque causam unam funesta illa rogatione sua vir bonus dominum se in meis bonis esse voluisset, tamen illo ipso in furore suo non est ausus meam domum, cuius cupiditate inflammatus erat, possidere: deos immortalis existimatis, cuius labore et consilio sua ipsi templa tenuerunt, in eius domum adflictam et eversam per [vim] hominis sceleratissimi nefarium latro-
108 cinium inmigrare voluisse? Civis est nemo tanto in populo, extra contaminatam illam et cruentam P. Clodi manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate me defenderit. At qui aliqua se contagione praedae, societatis, emptionis contaminaverunt, nullius neque privati neque publici iudici poenam effugere potuerunt. Ex his igitur bonis, *ex* quibus nemo rem ullam attigit qui non omnium iudicio sceleratissimus haberetur, di immortales domum meam concupiverunt? Ista tua pulchra Libertas deos penatis et familiaris meos lares expulit, ut se ipsa
109 tamquam in captivis sedibus conlocaret? Quid est sanctius,

6 nisi sit *scripsi*: si *codd.* (nisi *bkt*): si honesta deest (deē) *Bait.*: sine honesta . . . opinione *Halm* 6–8 ut . . . iustum aut honestum arbitrere *scripsi* (*Cl. Qu.* iv. 173): ut . . . fas esse arbitrere *Muell.*: cum . . . arbitrare (-ere *b*) *codd.*: cum . . . arbitramur oportere *Halm* 11 cum *k*: tum *P et pler.* 12 funesta *Muell.* (§ 42): una (*om. Ge*) iusta *codd.*: universa *Lamb.*: iniusta *Ern.*: inusta *Halm* 17 vim *secl. Momms.*: unius *Hbk* 21 se *om.* P^1: *post* emptionis *conl. Halm* 24 ex *cod. Lamb.*: *om. rell.* (quorum *Hbk edd. R. et V.*) 27 se *Garat.*: te *codd.* (a te . . . conlocaretur *Hk*)

quid omni religione munitius quam domus unius cuiusque civium? Hic arae sunt, hic foci, hic di penates, hic sacra, religiones, caerimoniae continentur; hoc perfugium est ita
sanctum omnibus ut inde abripi neminem fas sit. Quo 42
magis est istius furor ab auribus vestris repellendus qui, quae maiores nostri religionibus tuta nobis et sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit.

At quae dea est? Bonam esse oportet, quoniam quidem 110
est abs te dedicata. 'Libertas,' inquit, 'est.' Tu igitur domi meae conlocasti, quam ex urbe tota sustulisti? Tu cum conlegas tuos summa potestate praeditos negares liberos esse, cum in templum Castoris aditus esset apertus nemini, cum hunc clarissimum virum, summo genere natum, summis populi beneficiis usum, pontificem et consularem et singulari bonitate et modestia praeditum, quem satis mirari quibus oculis aspicere audeas non queo, audiente populo Romano a pedisequis conculcari iuberes, cum indemnatum *me* exturbares privilegiis tyrannicis inrogatis, cum principem orbis terrae virum inclusum domi contineres, cum forum armatis catervis perditorum hominum possideres, Libertatis simulacrum in ea domo conlocabas, quae domus erat ipsa indicium crudelissimi tui dominatus et miserrimae populi Romani servitutis? Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi fuisset in servorum potestatem civitas tota
venisset? At unde est ista inventa Libertas? quaesivi enim 43 111
diligenter. Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur. Eius non longe a Tanagra simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis, non alienus ab hoc religioso Libertatis sacerdote, ad ornatum aedilitatis

4 Quo *Hbk* : quod *P et pler.* 10 est (*post* inquit) *om. Hbk* Tu *P rell. praeter HGMbkc* (Eam tu) 11 totam *ut Halm ita b* 12 vetares *Halmio auct. Bait.* 18 me *add. Bait.* 21 obsideres (ops.) *Graev.* (*Balb.* § 5) 22 indicium *Nielaendr. auct. Muell.* : indicio *codd.* 26 est ista inventa *ut Ge ita PBΣt* : inventa est ista *HbϚ*

suae deportavit; etenim cogitarat omnis superiores muneris splendore superare. Itaque omnia signa, tabulas, ornamentorum quod superfuit in fanis et locis communibus in tota Graecia atque insulis omnibus honoris populi Romani causa
112 sane frugaliter domum suam deportavit. Is postea quam intellexit posse se interversa aedilitate a L. Pisone consule praetorem renuntiari, si modo eadem prima littera competitorem habuisset aliquem, aedilitatem duobus in locis, partim in arca, partim in hortis suis conlocavit: signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum quam publicae libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego conlocatam? haec me domo mea pellet? haec victrix adflictae civitatis rei publicae spoliis ornabitur? haec erit in eo monumento quod positum est ut esset indicium oppressi senatus ad memoriam sempi-
113 ternae turpitudinis? O Q. Catule!—patremne appellem *ante* an filium? recentior enim memoria fili est et cum meis rebus gestis coniunctior—tantumne te fefellit, cum mihi summa et cotidie maiora praemia in re publica fore putabas? Negabas fas esse duo consules esse in hac civitate inimicos rei publicae: sunt inventi qui senatum tribuno furenti constrictum traderent, qui pro me patres conscriptos deprecari et populo supplices esse edictis atque imperio vetarent, quibus inspectantibus domus mea disturbaretur, diriperetur, qui denique ambustas fortunarum mearum reliquias suas
114 domos comportari iuberent. Venio nunc ad patrem. Tu, Q. Catule, M. Fulvi domum, cum is fratris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut eius qui perniciosa rei publicae consilia cepisset omnis memoria funditus ex oculis hominum ac mentibus tolleretur. Hoc si

3 locis *Hk* : *om. rell.* in *Hb*[2] : *om. rell.* (tota e Gr. *bk*) 11 istorum licentiae *Markland* (*cf.* § 131) 12 audeat *k* : audeat et *Pb et pler.* 14 victrix *Ern.* : ultrix *codd.* 16 sempiternae *ut GMe ita PBΣt* : -am *Hbk* (*cf.* § 87) 17 ante an *Momms.* : an ante *Halm* : an *codd.* 26 tuas *PHGe* : suas in *k* : in suas *Halm*

quis tibi aedificanti illam porticum diceret, fore tempus cum is tribunus plebis, qui auctoritatem senatus, iudicium bonorum omnium neglexisset, tuum monumentum consulibus non modo inspectantibus verum adiuvantibus disturbaret, everteret, idque cum eius civis qui rem publicam ex senatus auctoritate consul defendisset domo coniungeret, nonne responderes id nisi eversa civitate accidere non posse?

At videte hominis intolerabilem audaciam cum proiecta 44 115
quadam et effrenata cupiditate. Monumentum iste umquam aut religionem ullam excogitavit? Habitare laxe et magnifice voluit duasque et magnas et nobilis domos coniungere. Eodem puncto temporis quo meus discessus isti causam caedis eripuit, a Q. Seio contendit ut sibi domum venderet: cum ille id negaret, primo se luminibus eius esse obstructurum minabatur. Adfirmabat Postumus se vivo illam domum istius numquam futuram. Acutus adulescens ex ipsius sermone intellexit quid fieri oporteret; hominem veneno apertissime sustulit; emit domum licitatoribus defatigatis prope dimidio carius quam aestimabatur. Quorsum igitur haec oratio pertinet? Domus illa mea prope tota 116
vacua est; vix pars aedium mearum decima ad Catuli porticum accessit. Causa fuit ambulatio et monumentum et ista Tanagraea oppressa libertate Libertas. In Palatio pulcherrimo prospectu porticum cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat, amplissimum peristylum, cetera eius modi facile ut omnium domos et laxitate et dignitate superaret. Et homo religiosus cum aedis meas idem emeret et venderet, tamen illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emptioni illi adscribere. Posuit Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is qui in Marsis, ubi natus est, tectum quo imbris vitandi causa succederet iam nullum

4 disturbaret everteret b^2k : -are -ere *PH rell. praeter G* (disturbaret evertere) : disturbare. evertere auderet *Naegelsb.* 10 cogitavit *Lamb.* 18 licitatoribus *Pantagathus* : litigatoribus *P rell.* 19 aestimabat *codd.* 28 in illis *coni. Baiter* 31 quo *Lamb.* : quod *Hbk* : qui *P rell.* : cui *Leon. Vsterio auct. Baiter* iam *om. Hk*

haberet, aedis in Palatio nobilissimas emisse se diceret. Inferiorem aedium partem adsignavit non suae genti Fonteiae, sed Clodiae, quam reliquit, quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit nisi aut egestate aut scelere perditus. Hanc vos, pontifices, tam variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem comprobabitis?

45 117 'Pontifex,' inquit, 'adfuit.' Non te pudet, cum apud pontifices res agatur, pontificem dicere et non conlegium pontificum adfuisse, praesertim cum tribunus plebis vel denuntiare potueris vel etiam cogere? Esto, conlegium non adhibuisti: quid? de conlegio quis tandem adfuit? Opus erat enim auctoritate, quae est in his omnibus, sed tamen auget et aetas et honos dignitatem; opus erat etiam scientia, quam si omnes consecuti sunt, tamen certe peritiores vetustas
118 facit. Quis ergo adfuit? 'Frater,' inquit, 'uxoris meae.' Si auctoritatem quaerimus, etsi id est aetatis ut nondum consecutus sit, tamen, quanta est in adulescente auctoritas, ea propter tantam coniunctionem adfinitatis minor est putanda; sin autem scientia est quaesita, quis erat minus peritus quam is qui paucis illis diebus in conlegium venerat? qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, cum se fratrem uxoris tuae fratri tuo germano antelatum videbat. Etsi in eo providisti ne frater te accusare possit. Hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non conlegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non denique adulescentem quemquam †, cum haberes in conlegio familiarissimos, adhibere potuisti? Adfuit is, si modo adfuit, quem tu

1 emisse se *bk all.*: emisisse P^1: emisisse se P^2 (*Verr.* iv, § 133, emisisse *R*, emisse *p*, emisse se *vulg.*) 5 tam *codd. praeter* P^1 (tantam): tantam, tam var. *Halm* 6 voluntatum *Madv.* 9 et *om.* P^1 12 Opus erat enim auctoritate *L. Spengel*: opus enim erat auct. *Markland*: posuerat enim auctoritatem *codd.* 17 nondum magnam *Lehmann* 27 quemquam *obelo notavi*: quemquam alium *Muell*: qu. scientem *Lamb.*: *num* qu. nobilem? *Coni. Momms.* non denique alium praeter illum adolescentem

impulisti, soror rogavit, mater coegit. Videte igitur, ponti- 119 fices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis: verbone pontificis putetis, si is postem tenuerit et aliquid dixerit, domum unius cuiusque consecrari posse, an istae dedicationes et templorum et delubrorum religiones ad honorem deorum immortalium sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sint. Est inventus tribunus plebis qui, consularibus copiis instructus, omni impetu furoris in eum civem inruerit quem perculsum ipsa res publica suis manibus extolleret. Quid? si qui similis istius 46 120 —neque enim iam deerunt qui imitari velint—aliquem mei dissimilem, cui res publica non tantum debeat, per vim adflixerit, domum eius per pontificem dedicaverit, id vos ista auctoritate constituetis ratum esse oportere? Dicitis: 'Quem reperiet pontificem?' Quid? pontifex et tribunus plebis idem esse non potest? M. Drusus, ille clarissimus vir, tribunus plebis, pontifex fuit. Ergo si is Q. Caepionis, inimici sui, postem aedium tenuisset et pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? Nihil loquor de ponti- 121 ficio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caerimoniis; non dissimulo me nescire ea quae, etiam si scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer; etsi effluunt multa ex vestra disciplina quae etiam ad nostras auris saepe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi; ibi enim postis est ubi templi aditus et valvae. Ambulationis postis nemo umquam tenuit in dedicando; simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti.

11 aliquem *codd. praeter* P¹ (quem) 14 Dicitis *Angelius*: dicis *codd.* 15 repperit *P¹HG*: reppererit *rell.* pontifex et trib. *ut coni. Bait.* (et pont. et trib.) *ita t*: pontifex *om. rell.* 20 ipsis *Halm* 21 et caerim. *Lamb.*: de caerim. *Halm* 26 et *k*: est *rell.*: est et *vulg.* (sunt et *Halm*)

47 122 Quamquam quid ego de dedicatione loquor, aut quid de vestro iure et religione contra quam proposueram disputo? Ego vero, si omnia sollemnibus verbis, veteribus et traditis institutis acta esse dicerem, tamen me rei publicae iure defenderem. An cum tu, eius civis discessu cuius unius opera senatus atque omnes boni civitatem esse incolumem totiens iudicassent, oppressam taeterrimo latrocinio cum duobus sceleratissimis consulibus rem publicam teneres, domum eius qui patriam a se servatam perire suo nomine noluisset per pontificem aliquem dedicasses, posset recreata
123 res publica sustinere? Date huic religioni aditum, pontifices: iam nullum fortunis communibus exitum reperietis. An si postem tenuerit pontifex et verba ad religionem deorum immortalium composita ad perniciem civium transtulerit, valebit in iniuria nomen sanctissimum religionis: si tribunus plebis verbis non minus priscis et aeque sollemnibus bona cuiuspiam consecrarit, non valebit? Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli, qui eum ex senatu censor eiecerat, avi tui, Q. Metelle, et tui, P. Servili, et proavi tui, P. Scipio, consecravit foculo posito in rostris adhibitoque tibicine. Quid tum? num ille furor tribuni plebis ductus ex non nullis perveterum temporum exemplis fraudi Metello
124 fuit, summo illi et clarissimo viro? Certe non fuit. Vidimus hoc idem Cn. Lentulo censori tribunum plebis facere: num qua igitur is bona Lentuli religione obligavit? Sed quid ego ceteros? Tu, tu, inquam, capite velato, contione advocata, foculo posito bona tui Gabini, cui regna omnia Syrorum Arabum Persarumque donaras, consecrasti. Quod si tum nihil est actum, quid in meis bonis agi potuit? sin est ratum, cur ille gurges, helluatus tecum simul rei publicae sanguine,

1 loquor . . . disputo *Manut.* : loquar . . . disputabo *codd.* 3 traditis *Madv.* : praeditis *codd.* (proditis *k*, *Naegelsb.*) : priscis *in mg. t* 11 Date] de *P et pler.* 15 in *om. codd. praeter* ς (in iniuriam) 16 aeque *coni. Bait.* : paene *codd.* : plane *Lamb.* 17 civis cuiuspiam *Hbk* 24 num qua *Bait.* : numquam *codd. praeter k* (num quae) : numquid *ed. R.*

ad caelum tamen exstruit villam in Tusculano visceribus aerari, mihi meas ruinas, quarum ego similem totam urbem esse passus non sum, aspicere non licuit? Omitto Gabinium; 48 125
quid? exemplo tuo bona tua nonne L. Ninnius, vir omnium fortissimus atque optimus, consecravit? Quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere, ea iura constituisti in praeclaro tribunatu tuo quibus in te conversis recusares, alios everteres; sin ista consecratio legitima est, quid est quod profanum in tuis bonis esse possit? An consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? Quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis, quid foculus, quid preces, quid *verba* prisca valuerunt? ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum timorem quid voluisti? Nam si est illud ratum—mitto Gabinium—tua domus certe et quicquid habes aliud Cereri est consecratum; sin ille ludus fuit, quid te impurius, qui religiones omnis pollueris aut ementiundo aut stuprando? 'Iam fateor,' inquit, 'me in 126
Gabinio nefarium fuisse.' Quippe vides poenam illam a te in alium institutam in te ipsum esse conversam. Sed, homo omnium scelerum flagitiorumque documentum, quod in Gabinio fateris, cuius impudicitiam pueritiae, libidines adulescentiae, dedecus et egestatem reliquae vitae, latrocinium consulatus vidimus, cui ne ista quidem ipsa calamitas iniuria potuit accidere, id in me infirmas, et gravius esse dicis quod uno adulescente quam quod contione tota teste fecisti?

'Dedicatio magnam,' inquit, 'habet religionem.' Nonne 49 127
vobis Numa Pompilius videtur loqui? Discite orationem, pontifices, et vos, flamines; etiam tu, rex, disce a gentili

4 Ninnius *Garat.*: Nunnius *codd.* 6 ea G^2k: ei *rell.* 7 tribunatuo *PB*: *cf.* § 42 10 ius *k solus e meis*: nullam habet religionem *Lamb.*, nullam vim habet *Garat.* 11 verba *add. Halm* 12 valuerunt *in mg. t*: voluerunt *rell.* 13 metum timoremque *Halm* quid *Hbk*: qui *rell.* (-que P^1): *om. Manut.* 23 calamitas iniuria *Hbk*: calamitas iuria P^1: calamitatis iniuria P^2 *rell.*

tuo, quamquam ille gentem istam reliquit, sed tamen disce ab homine religionibus dedito ius totum omnium religionum. Quid? in dedicatione nonne et quis dedicet et quid et quo modo quaeritur? An tu haec ita confundis et perturbas ut, quicumque velit, quod velit quo modo velit possit dedicare? Quis eras tu qui dedicabas? Quo iure? qua lege? quo exemplo? qua potestate? Vbi te isti rei populus Romanus praefecerat? Video enim esse legem veterem tribuniciam quae vetet iniussu plebis aedis, terram, aram consecrari; neque tum hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit, neque suspicatus est fore periculum ne domicilia aut possessiones indemnatorum civium consecrarentur. Neque enim id fieri fas erat, neque quisquam fecerat, neque erat causa cur prohibendo non tam deterrere videretur quam
128 admonere. Sed quia consecrabantur aedes, non privatorum domicilia, sed quae sacrae nominantur, consecrabantur agri, non ita ut nostra praedia, si qui vellet, sed ut imperator agros de hostibus captos consecraret, statuebantur arae, quae religionem adferrent ipsi *ei* loco *quo* essent consecratae, haec nisi plebs iussisset fieri vetuit. Quae si tu interpretaris de nostris aedibus atque agris scripta esse, non repugno; sed quaero quae lex lata sit ut tu aedis meas consecrares, ubi tibi haec potestas data sit, quo iure feceris. Neque ego nunc de religione sed de bonis omnium nostrum, nec de
50 pontificio sed de iure publico disputo. Lex Papiria vetat aedis iniussu plebis consecrari. Sit sane hoc de nostris aedibus ac non de publicis templis: unum ostende verbum consecrationis in ipsa tua lege, si illa lex est ac non vox
129 sceleris et crudelitatis tuae. Quod si tibi tum in illo rei publicae naufragio omnia in mentem venire potuissent, aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas

3 dedicet *Bait.*: dicit *codd.* et quid et *Hkt*: et qui *P rell. praeter w* (et quid) 9 consecrare *codd.* 19 ipsi ei loco quo *Madv.*: ipsi loco quo *Baiter*: ipsi (ipso b^2) si loco *codd.*: ipsi loco, si *Klotz*: ipsae, si loco *Naegelsb.* 20 plebes *GMw*

cum Byzantiis exsulibus et cum legatis Brogitari faceret, sed vacuo animo tibi ista non scita sed portenta conscriberet, esses omnia, si minus re, at verbis legitimis consecutus. Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum, foedera feriebantur provinciarum, regum appellationes venales erant, servorum omnium vicatim celebrabatur tota urbe discriptio, inimici in gratiam reconciliabantur, imperia scribebantur nova iuventuti, Q. Seio venenum misero parabatur, de Cn. Pompeio, propugnatore et custode imperi, interficiendo consilia inibantur, senatus ne quid esset, ut lugerent semper boni, ut capta res publica consulum proditione vi tribunicia teneretur. Haec cum tot tantaque agerentur, non mirum est, praesertim in furore animi et caecitate, multa illum et te fefellisse.

At videte quanta sit vis huius Papiriae legis in re tali, non 130
qualem tu adfers sceleris plenam et furoris. Q. Marcius censor signum Concordiae fecerat idque in publico conlocarat. Hoc signum C. Cassius censor cum in curiam transtulisset, conlegium vestrum consuluit num quid esse causae videretur quin id signum curiamque Concordiae dedicaret.
Quaeso, pontifices, et hominem cum homine et tempus cum **51**
tempore et rem cum re comparate. Ille erat summa modestia et gravitate censor: hic tribunus plebis scelere et audacia singulari. Tempus illud erat tranquillum et in libertate populi et gubernatione positum senatus: tuum porro tempus libertate populi Romani oppressa, senatus auctoritate deleta. Res illa plena iustitiae, sapientiae, dignitatis (censor 131
enim, penes quem maiores nostri, id quod tu sustulisti, iudicium senatus de dignitate esse voluerunt, Concordiae signum volebat in curia curiamque ei deae dedicare), praeclara volun-

1 Brogitari *Halm* (*Har. Resp.* § 28; *Sest.* § 56): rogitatis (rogatis *Hk*) *codd. praeter* P^1 (rogitaris) 6 servorum *Angelius*: sermones *codd.* descriptio *codd.* 7 scribebantur *Lamb.*: adscrib. *codd.* (imperi adscr. P^1): describ. *Garat.* 16 Q. *om. Bt* 29 senatus de dignitate *ut GMw ita PBHbkt*: senatoriae dignitatis *Madv.* his esse P^1: his *del.* P^2

tas atque omni laude digna; praescribere enim se arbitrabatur ut sine studiis dissensionis sententiae dicerentur, si sedem ipsam ac templum publici consili religione Concordiae devinxisset. Tu cum ferro, cum metu, cum edictis, cum privilegiis, cum praesentibus copiis perditorum, absentis exercitus terrore et minis, consulum societate et nefario foedere servitute oppressam civitatem teneres, Libertatis signum posuisti magis ad ludibrium impudentiae quam ad simulationem religionis. Ille in curia quae poterat sine cuiusquam incommodo dedicari, tu in civis optime de re publica meriti cruore ac paene ossibus simulacrum non libertatis publicae,
132 sed licentiae conlocasti. Atque ille tamen ad conlegium rettulit, tu ad quem rettulisti? Si quid deliberares, si quid tibi aut piandum aut instituendum fuisset religione domestica, tamen instituto ceterorum vetere ad pontificem detulisses: novum delubrum cum in urbis clarissimo loco nefando quodam atque inaudito instituto inchoares, referendum ad sacerdotes publicos non putasti? At si conlegium pontificum adhibendum non videbatur, nemone horum tibi idoneus visus est, qui aetate honore auctoritate antecellunt, cum quo *de* dedicatione communicares? Quorum quidem tu non
52 contempsisti sed pertimuisti dignitatem. An tu auderes quaerere ex P. Servilio aut ex M. Lucullo, quorum ego consilio atque auctoritate rem publicam consul ex vestris manibus ac faucibus eripui, quibusnam verbis aut quo ritu—primum hoc dico—civis domum consecrares, deinde civis eius cui princeps senatus, tum autem ordines omnes, deinde Italia tota, post cunctae gentes testimonium huius urbis at-

1 digna *om. PH all.* 10 dedicarit uin civis *P*: dedicari tu in civis *BHk*: dedicavit: tu *Klotz*: dedicari, signum concordiae, tu *Naegelsb.* 15 tamen inst. ceterorum *mg. P*[2]: †tamen *Bait. quia* '*post* domestica *in P unum verbum erasum est*': domestica, more vetere ad pontificem detulisses: nunc novum del. *Halm* vetere *bk* (-em *M*): uterere *rell.* retulisses *Muell.* 16 quodam atque inaudito *s.l. P*[2] 20 cum quo *Muell.*: cum eo *codd.* (ut cum eo *Hbk*) 21 de dedicatione *Halm*: dedicationem *codd.* 25 faucibus *b ed. R.*: facibus *codd. pler.*

que imperi conservati dedissent? Quid diceres, o nefanda 133
et perniciosa labes civitatis? 'Ades, Luculle, ades Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi praeeatis postemque teneatis!' Es tu quidem cum audacia tum impudentia singulari, sed tibi tamen oculi, vultus, verba cecidissent, cum te viri, qui sua dignitate personam populi *Romani* atque auctoritatem imperi sustinerent, verbis gravissimis proterruissent, neque sibi fas esse dixissent furori interesse tuo atque in patriae parricidio exsultare. Quae cum videres, 134
tum te ad tuum adfinem non delectum a te, sed relictum a ceteris contulisti. Quem ego tamen credo, si est ortus ab illis quos memoriae proditum est ab ipso Hercule perfuncto iam laboribus sacra didicisse, in viri fortis aerumnis non ita crudelem fuisse ut in vivi etiam et spirantis capite bustum suis manibus imponeret; qui aut nihil dixit nec fecit omnino, poenamque hanc maternae temeritatis tulit ut mutam in delicto personam nomenque praeberet, aut, si dixit aliquid verbis haesitantibus postemque tremebunda manu tetigit, certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit. Viderat ille Murenam, vitricum suum, consulem designatum, ad me consulem cum Allobrogibus communis exiti indicia adferre, audierat ex illo se a me bis salutem accepisse, separatim semel, iterum cum universis. Qua re quis est qui 135
existimare possit huic novo pontifici, primam hanc post sacerdotium initum religionem instituenti vocemque mittenti, non et linguam obmutuisse et manum obtorpuisse et mentem debilitatam metu concidisse, praesertim cum ex conlegio tanto non regem, non flaminem, non pontificem

2 Ades Luc. ades Serv. *bk* : Ades, ades, Luc. Serv. *P²BHw* 6 populi *codd.* : populi Romani *ed. R.* (P·R·) 9 exsultare *Koch. auct. Muell.* : et scelere *codd.* : excellere *Bait.* 13 didicisse *k Serv. ad Aen.* viii. 269 : dedisse *rell.* 14 in vivi etiam *codd.* : in viventis etiam *Arusianus* et spirantis *M*, *Arus.* : et iam sp. ς : spirantis *P rell. praeter G* (si irantis) *e* (surantis) capite bustum *Garat.* (caput bustum *bk*) : capitibus tum *codd.* 15 imponeretur *k* 16 mutam *Naugerius* (1) : mutuam *codd.* in alieno delicto *Koch*

videret, fierique particeps invitus alieni sceleris cogeretur, et gravissimas poenas adfinitatis impurissimae sustineret?

53 136 Sed ut revertar ad ius publicum dedicandi, quod ipsi pontifices semper non solum ad suas caerimonias sed etiam ad populi iussa adcommodaverunt, habetis in commentariis vestris C. Cassium censorem de signo Concordiae dedicando ad pontificum conlegium rettulisse, eique M. Aemilium pontificem maximum pro conlegio respondisse, nisi eum populus Romanus nominatim praefecisset atque eius iussu faceret, non videri eam posse recte dedicari. Quid? cum Licinia, virgo Vestalis summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminio Q. Metello consulibus aram et aediculam et pulvinar sub Saxo dedicasset, nonne eam rem ex auctoritate senatus ad hoc conlegium Sex. Iulius praetor rettulit? cum P. Scaevola pontifex maximus pro conlegio respondit, QVOD IN LOCO PVBLICO LICINIA, GAI FILIA, INIVSSV POPVLI DEDICASSET, SACRVM NON VIDERIER. Quam quidem rem quanta *tractaverit* severitate quantaque diligentia senatus, ex ipso senatus consulto facile cognoscetis.

137 Videtisne praetori urbano negotium datum ut curaret ne id sacrum esset, et ut, si quae essent incisae aut inscriptae litterae, tollerentur? O tempora, o mores! Tum censorem, hominem sanctissimum, simulacrum Concordiae dedicare pontifices in templo inaugurato prohibuerunt, post autem senatus in loco augusto consecratam iam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit neque ullum est passus ex ea dedicatione litterarum exstare monumentum: tu, procella patriae, turbo ac tempestas pacis atque oti, quod in naufragio

3 dedicandi *M Muell.* (§ 138) iudicandi *rell.* 10 eam *Bait.*: ea *codd.* recte posse *Hbk Klotz*, *improb. Zielinsk.* 18 tractaverit severitate *Drechsler*: sustulerit *post* sen. consulto *add. Hbk edd. R. et V.*, *post* senatus *Naugerius* (1) (egerit *Halm*, persecutus sit *Lamb.*): qua quidem in re . . . sen. fuerit *coni. Muell.* 19 *post* cognoscetis *suppl. Lamb.* Recita senatus consultum. SENATVS CONSVLTVM. *Et potest quidem excidisse littera ·R· (= Recita)* 25 iam *Bait.*: eam *codd.*

rei publicae, tenebris offusis, demerso populo Romano, everso atque eiecto senatu dirueris, aedificaris, religione omni violata religionis tamen nomine contaminaris, in visceribus eius qui urbem suis laboribus ac periculis conservasset monumentum deletae rei publicae conlocaris, † ab aequitum nota doloris bonorum omnium sublato Q. Catuli nomine incideris, id sperasti rem publicam diutius quam quoad mecum simul expulsa careret his moenibus esse laturam?

Ac si, pontifices, neque is cui licuit, neque id quod fas 54 138
fuit dedicavit, quid me attinet iam illud tertium quod proposueram docere, non iis institutis ac verbis quibus caerimoniae postulant dedicasse? Dixi a principio nihil me de scientia vestra, nihil de sacris, nihil de abscondito pontificum iure dicturum. Quae sunt adhuc a me de iure dedicandi disputata, non sunt quaesita ex occulto aliquo genere litterarum, sed sumpta de medio, ex rebus palam per magistratus actis ad conlegiumque delatis, ex senatus consulto, ex lege. Illa interiora iam vestra sunt, quid dici, quid praeiri, quid tangi, quid teneri ius fuerit. Quae si omnia e Ti. Coruncani 139
scientia, qui peritissimus pontifex fuisse dicitur, acta esse constaret, aut si M. Horatius ille Pulvillus, qui, cum eum multi propter invidiam fictis religionibus impedirent, restitit et constantissima mente Capitolium dedicavit, huius modi alicui dedicationi praefuisset, tamen in scelere religio non valeret,

3 religionis *Markland*: rei *PB*: rei p. *k et corr. c*: res *GMe* visceribus eius qui *Jeep* (§ 23): hisce (eiusce *k*) rebus ut (et *k*) in *codd.*: eius civis aedibus qui *Madv.*, *fort. recte* 4 urbem *P*[1]: urbe quam (quod *w*) *rell.* 5 ab aequitum (equitum *B*) nota doloris *P*: ab (ob *M*) equitum notam doloris *HGMe*: ac nequitiae nota, dolore *Jeep* (*Verr.* ii, § 115): ad perpetuam notam doloris *Koch*: ad equitum notam, ad dolorem *all.* 12 iis *k*: his *rell.* 18 ex sen. cons. ex lege *del. D. Serruys* 19 praeiri *Halm* (§ 133): praere *P*[1]: praecipere *P*[2] *rell.*: praeberi *Momms.* 20 e Ti. Coruncanii *Bait.*: ex corruncani *c* (-ana *k*): et coruncanis (-ani *b*) *PBΣ*: et quorum canis *H* (canii *G*) 21 constaret *Lamb.*: constarent *codd.* 22 eum *cod. Car. Steph.*: eus *P*[1]: eius *P*[2]*BHc* (eius dedicationem *k*) 25 valeret, ne (nedum *Naugerius* (1) . . . dicatur *codd.*: valeret; nunc . . . dicatur? *Mueller*

ne valeat id quod imperitus adulescens, novus sacerdos, sororis precibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, sine conlegis, sine libris, sine auctore, sine fictore, furtim, mente ac lingua titubante fecisse dicatur: praesertim cum iste impurus atque impius hostis omnium religionum, qui contra fas et inter viros saepe mulier et inter mulieres vir fuisset, ageret illam rem ita raptim et turbulente uti neque mens neque vox
55 140 neque lingua consisteret? Delata tum sunt *ea* ad vos, pontifices, et post omnium sermone celebrata, quem ad modum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocans, dubitans, timens, haesitans omnia aliter ac vos in monumentis habetis et pronuntiarit et fecerit. Quod quidem minime mirum est, in tanto scelere tantaque dementia ne audaciae quidem locum ad timorem comprimendum fuisse. Etenim si nemo umquam praedo tam barbarus atque immanis fuit, qui cum fana spoliasset, deinde aram aliquam in litore deserto somniis stimulatus aut religione aliqua consecraret, non horreret animo cum divinum numen scelere violatum placare precibus cogeretur, qua tandem istum perturbatione mentis omnium templorum atque tectorum totiusque urbis praedonem fuisse censetis, cum pro detestatione tot scelerum unam aram nefarie consecraret?
141 Non potuit ullo modo—quamquam et insolentia dominatus extulerat animos et erat incredibili armatus audacia—non in agendo ruere ac saepe peccare, praesertim illo pontifice et magistro qui cogeretur docere ante quam ipse didicisset. Magna vis est cum in deorum immortalium numine tum vero in ipsa re publica. Di immortales, suorum templorum custodem ac praesidem sceleratissime pulsum cum viderent, ex suis templis in eius aedis immigrare nolebant, itaque

8 ea *addidi*: delata tum sunt ad . . . celebrata *P rell. praeter GMe* (Delatum est ad . . . celebratum): delata tum res est . . . celebrata *Muell.* 11 revocans *Madv.*: revocando *codd.* 25 et *del. Bait.* 27 in *k sol.* 30 sedes *PBG*[1]*ek*

istius vaecordissimi mentem cura metuque terrebant; res vero publica quamquam erat exterminata mecum, tamen obversabatur ante oculos exstinctoris sui, et ab istius inflammato atque indomito furore iam tum se meque repetebat. Quare quid est mirum si iste metu *exagitatus*, furore instinctus, scelere praeceps, neque institutas caerimonias persequi neque verbum ullum sollemne potuit effari?

Quae cum ita sint, pontifices, revocate iam animos vestros 56
ab hac subtili nostra disputatione ad universam rem publicam, 142
quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero causa solis vestris cervicibus sustinetis. Vobis universi senatus perpetua auctoritas, cui vosmet ipsi praestantissime semper in mea causa praefuistis, vobis Italiae magnificentissimus ille motus municipiorumque concursus, vobis campus centuriarumque una vox omnium, quarum vos principes atque auctores fuistis, vobis omnes societates, omnes ordines, omnes qui aut re aut spe denique sunt bona, omne suum erga meam dignitatem studium et iudicium non modo commissum verum etiam commendatum esse arbitrabuntur. Denique ipsi di immor- 143
tales qui hanc urbem atque hoc imperium tuentur, ut esset omnibus gentibus posteritatique perspicuum divino me numine esse rei publicae redditum, idcirco mihi videntur fructum reditus et gratulationis meae ad suorum sacerdotum potestatem iudiciumque revocasse. Hic est enim reditus, pontifices, haec restitutio in domo, in sedibus, in aris, in focis, in dis penatibus reciperandis; quorum si iste suis sceleratissimis manibus tecta sedisque convellit, ducibusque consulibus tamquam urbe capta hanc unam domum quasi acerrimi propugnatoris sibi delendam putavit, iam illi di

1 cura metusque *M* : curameque *P et pler.* 4 indomito *Halm* : inito *codd.* : ignito *Naugerius* (1) 5 metu exagitatus *scripsi* (exanimatus *Halm*, actus *Clark*, territus *Koch*) : metus *codd.* victus *k* : *num* metu victus?) : mentis *Madv.* 10 soli *Lamb.* 17 omne suum *Garat.* : omnes tum *codd.* (omnes hi tamen *k*) 19 arbitrantur *Lamb.* 22 redditum b^2 *et ed. R.* : reductum *codd.* fructum ipsum *HGbke* 29 iam *Madv.* : tamen *codd.*

penates ac familiares mei per vos in meam domum mecum
57 erunt restituti. Quocirca te, Capitoline, quem propter bene-
144 ficia populus Romanus Optimum, propter vim Maximum
nominavit, teque, Iuno Regina, et te, custos urbis, Minerva,
quae semper adiutrix consiliorum meorum, testis laborum
exstitisti, precor atque quaeso, vosque qui maxime *me* repe-
tistis atque revocastis, quorum de sedibus haec mihi est pro-
posita contentio, patrii penates familiaresque, qui huic urbi
et rei publicae praesidetis, vos obtestor, quorum ego a tem-
plis atque delubris pestiferam illam et nefariam flammam
depuli, teque, Vesta mater, cuius castissimas sacerdotes ab
hominum amentium furore et scelere defendi, cuiusque ignem
illum sempiternum non sum passus aut sanguine civium
145 restingui aut cum totius urbis incendio commisceri, ut, si in
illo paene fato rei publicae obieci meum caput pro vestris
caerimoniis atque templis perditissimorum civium furori
atque ferro, et si iterum, cum ex mea contentione interitus
bonorum omnium quaereretur, vos sum testatus, vobis me
ac meos commendavi, meque atque meum caput ea con-
dicione devovi ut, si et eo ipso tempore et ante in con-
sulatu meo commodis meis omnibus, emolumentis, prae-
miis praetermissis cura, cogitatione, vigiliis omnibus nihil
nisi de salute meorum civium laborassem, tum mihi re pu-
blica aliquando restituta liceret frui, sin autem mea consilia
patriae non profuissent, ut perpetuum dolorem avulsus a meis
sustinerem: hanc ego devotionem capitis mei, cum ero in
meas sedis restitutus, tum denique convictam esse et com-
146 missam putabo. Nam nunc quidem, pontifices, non solum
domo, de qua cognostis, sed tota urbe careo, in quam videor
esse restitutus. Vrbis enim celeberrimae et maximae partes
adversum illud non monumentum, sed vulnus patriae con-

6 me (*post* maxime) *suppl. Naugerius* (1): *om. codd.* (me maxime *k*) 9 praesidetis *GMe*: praesides *PB*: praesides estis *ut Halm ita Hbς* 12 amentium *Momms.*: amentia *codd.*

tuentur. Quem cum mihi conspectum morte magis vitandum fugiendumque esse videatis, nolite, quaeso, eum cuius reditu restitutam rem publicam fore putastis non solum dignitatis ornamentis, sed etiam urbis patriae usu velle esse privatum.
Non me bonorum direptio, non tectorum excisio, non de- 58
populatio praediorum, non praeda consulum ex meis fortunis crudelissime capta permovet: caduca semper et mobilia haec esse duxi, non virtutis atque ingeni, sed fortunae et temporum munera, quorum ego non tam facultatem umquam et copiam expetendam putavi quam et in utendo rationem
et in carendo patientiam. Etenim ad nostrum usum prope 147
modum iam est definita moderatio rei familiaris, liberis autem nostris satis amplum patrimonium paterni nominis ac memoriae nostrae relinquemus: domo per scelus erepta, per latrocinium occupata, per religionis vim sceleratius etiam aedificata quam eversa, carere sine maxima ignominia rei publicae, meo dedecore ac dolore non possum. Quapropter si dis immortalibus, si senatui, si populo Romano, si cunctae Italiae, si provinciis, si exteris nationibus, si vobismet ipsis, qui in mea salute principem semper locum auctoritatemque tenuistis, gratum et iucundum meum reditum intellegitis esse, quaeso obtestorque vos, pontifices, ut me, quem auctoritate studio sententiis restituistis, nunc, quoniam senatus ita vult, manibus quoque vestris in sedibus meis conlocetis.

4 patriae usu *Halm*: patriae visu *Jeep*: patribus *PBw*: partibus *Hb rell.*: parietibus *k* (urbe et parietibus *Karsten*) 15 religionis *bk*: legionis P^1: religiones *Ge* vim *PBHbk*: sum *Ge*: speciem *Momms.*

M. TVLLI CICERONIS

DE HARVSPICVM RESPONSO ORATIO

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

w = cod. Guelferbytanus 205, e cod. Σ descriptus

H = cod. Harleianus 4927, saecl. xii

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

E = cod. Erfurtensis, saecl. xii–xiii

b = cod. S. Marci 255 (Lag. 6), saecl. xv

k = cod. Paris. 7779, anno 1459 scriptus

c = cod. Oxon. Canonici 226, saecl. xv

ς = codd. *kc*

M = cod. Laur. xlviii. 25 (Lg. 25)

t = cod. Bern. 254, saecl. xv

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

ORATIO DE HARVSPICVM RESPONSO IN P. CLODIVM IN SENATV HABITA

Hesterno die, patres conscripti, cum me et vestra dignitas I 1
et frequentia equitum Romanorum praesentium, quibus se-
natus dabatur, magno opere commosset, putavi mihi repri-
mendam esse P. Clodi impudicam impudentiam, cum is
publicanorum causam stultissimis interrogationibus impedi-
ret, P. Tullioni Syro navaret operam atque ei se, cui totus
venierat, etiam vobis inspectantibus venditaret. Itaque
hominem furentem exsultantemque continui simul ac peri-
culum iudici intendi: duobus inceptis verbis omnem im-
petum gladiatorisférociamque compressi. Ac tamen ignarus 2
ille qui consules essent, exsanguis atque aestuans se ex curia
repente proripuit, cum quibusdam fractis iam atque inanibus
minis et cum illius Pisoniani temporis Gabinianique terrori-
bus: quem cum egredientem insequi coepissem, cepi equi-
dem fructum maximum et ex consurrectione omnium vestrum
et ex comitatu publicanorum. Sed vaecors repente sine suo
vultu, sine colore, sine voce constitit; deinde respexit et,
simul atque Cn. Lentulum consulem aspexit, concidit in
curiae paene limine; recordatione, credo, Gabini sui desi-

responso *Ascon.*: responsis *codd.*, *Quint.* v. 11, 42   2 praesentium *om. HEMbς*   6 sese *EMc*   10 Attamen *GMbςt*   15 et *om. GE*   18 simul atque *Bait.*: simul ad *codd. praeter Gk* (simul ac) *et t* (simulat.)

derioque Pisonis. Cuius ego de ecfrenato et praecipiti furore quid dicam? *An* potest gravioribus a me verbis vulnerari quam est statim in facto ipso a gravissimo viro, P. Servilio, confectus ac trucidatus? cuius si iam vim et gravitatem illam singularem ac paene divinam adsequi possem, tamen non dubito quin ea tela quae coniecerit inimicus quam ea quae conlega patris emisit leviora atque hebetiora esse videantur.

2 3 Sed tamen mei facti rationem exponere illis volo qui hesterno die dolore me elatum et iracundia longius prope progressum arbitrabantur quam sapientis hominis cogitata ratio postulasset. Nihil feci iratus, nihil impotenti animo, nihil non diu consideratum ac multo ante meditatum. Ego enim me, patres conscripti, inimicum semper esse professus sum duobus, qui me, qui rem publicam cum defendere deberent, servare possent, cumque ad consulare officium ipsis insignibus illius imperi, ad meam salutem non solum auctoritate sed etiam precibus vestris vocarentur, primo reliquerunt, deinde prodiderunt, postremo oppugnarunt, praemiisque nefariae pactionis funditus una cum re publica oppressum exstinctumque voluerunt; qui quae suo ductu et imperio cruento illo atque funesto supplicia neque a sociorum moenibus prohibere neque hostium urbibus inferre potuerunt, excisionem, inflammationem, eversionem, depopulationem, vastitatem, ea sua cum praeda meis omnibus tectis atque
4 agris intulerunt. Cum his furiis et facibus, cum his, inquam, exitiosis prodigiis ac paene huius imperi pestibus bellum mihi inexpiabile dico esse susceptum, neque id tamen ipsum tantum quantum meus ac meorum, sed tantum quantum
3 vester atque omnium bonorum dolor postulavit. In Clodium vero non est hodie meum maius odium quam illo die fuit

1 ecfren. *PG*: effren. *BHςt*. *Cf.* § 52 2 An *scripsi* (*post* dicam): aut *codd. pler.* (haud *k*): *om. PB* 15 rem p. *GEt*: rem *PB*: rem meam *HMς* 20 pactionis *Naugerius* (1): factionis *P rell.*

cum illum ambustum religiosissimis ignibus cognovi mulie-
bri ornatu ex incesto stupro atque ex domo pontificis maxi-
mi emissum. Tum, inquam, tum vidi ac multo ante pro-
spexi quanta tempestas excitaretur, quanta impenderet
procella rei publicae. Videbam illud scelus tam importu-
num, audaciam tam immanem adulescentis furentis, nobilis,
vulnerati non posse arceri oti finibus: erupturum illud ma-
lum aliquando, si impunitum fuisset, ad perniciem civitatis.
Non multum mihi sane post ad odium accessit. Nihil 5
enim contra me fecit odio mei, sed odio severitatis, odio
dignitatis, odio rei publicae: non me magis violavit quam
senatum, quam equites Romanos, quam omnis bonos, quam
Italiam cunctam: non denique in me sceleratior fuit quam
in ipsos deos immortalis. Etenim illos eo scelere violavit
quo nemo antea: in me fuit eodem animo quo etiam eius
familiaris Catilina, si vicisset, fuisset. Itaque eum num-
quam a me esse accusandum putavi, non plus quam stipitem
illum qui quorum hominum esset nesciremus, nisi se Ligurem
ipse esse diceret. Quid enim hunc persequar, pecudem ac
beluam, pabulo inimicorum meorum et glande corruptum?
qui si sensit quo se scelere devinxerit, non dubito quin sit
miserrimus; sin autem id non videt, periculum est ne se
stuporis excusatione defendat. Accedit etiam quod ex- 6
spectatione omnium fortissimo et clarissimo viro, T. Annio,
devota et constituta ista hostia esse videtur; cui me prae-
ripere desponsam iam et destinatam laudem, cum ipse eius
opera et dignitatem et salutem reciperarim, valde est ini-
quum. Etenim ut P. ille Scipio natus mihi videtur ad 4
interitum exitiumque Carthaginis, qui illam a multis impera-
toribus obsessam, oppugnatam, labefactam, paene captam
aliquando quasi fatali adventu solus evertit, sic T. Annius

6 nobilis] mobilis *Drechsler*, nebulonis *K. Busche Rosc. Amer.* § 128; *Phil.* ii, § 74 10 veritatis *Harl.* 2590 odio dignitatis *Hbς*: *om. P et pler.* 15 eius *k et Harl.* 2590: meus *rell. praeter Mc* (suus) 21 sentit *Lamb.*: senserit *bς* 29 Carth. *P et pler.*: Karth. *H* 30 labefactam *PBkt*: labefactatam *HGEMc et corr. b*

ad illam pestem comprimendam, exstinguendam, funditus delendam natus esse videtur et quasi divino munere donatus rei publicae. Solus ille cognovit quem ad modum armatum civem, qui lapidibus, qui ferro alios fugaret, alios domi contineret, qui urbem totam, qui curiam, qui forum, qui templa omnia caede incendiisque terreret, non modo vinci verum
7 etiam vinciri oporteret. Huic ego et tali et ita de me ac de patria merito viro numquam mea voluntate praeripiam eum praesertim reum cuius ille inimicitias non solum suscepit propter salutem meam, verum etiam adpetivit. Sed si etiam nunc inlaqueatus iam omnium legum periculis, inretitus odio bonorum omnium, exspectatione supplici iam non diuturna implicatus, feretur tamen haesitans et in me impetum impeditus facere conabitur, resistam et aut concedente aut etiam adiuvante Milone eius conatum refutabo: velut hesterno die cum mihi stanti tacens minaretur, voce tantum attigi legum initium et iudici. Consedit ille: conticui. Diem dixisset, ut iecerat: fecissem ut ei statim tertius a praetore dies diceretur. Atque hoc sic moderetur et cogitet, si contentus sit iis sceleribus quae commisit, esse *se* iam consecratum Miloni: si quod in me telum intenderit, statim me esse arrepturum arma iudiciorum atque legum.

8 Atque paulo ante, patres conscripti, contionem habuit quae est ad me tota delata; cuius contionis primum universum argumentum sententiamque audite; cum riseritis impudentiam hominis, tum a me de tota contione audietis.
5 De religionibus sacris et caerimoniis est contionatus, patres conscripti, Clodius: Publius, inquam, Clodius sacra et religiones neglegi violari pollui questus est! Non mirum si hoc vobis ridiculum videtur: etiam sua contio risit hominem, quo modo ipse gloriari solet, ducentis confixum senati con-

7 vinciri *Fabricius, et in mg. t*: vincere *codd.* 17 legum metum *Madv.* (*quod malit Zielinski*) 18 iecerat *Ern.*: fecerat *codd.* 19 ut cogitet *Halm* 20 iis P^2H *all.*: is *Pk*: his *Bc* se *om. codd.* 31 senati *PB*: senatus *rell.*

sultis, quae sunt omnia contra illum pro religionibus facta, hominemque eum qui pulvinaribus Bonae deae stuprum intulerit, eaque sacra quae viri oculis ne imprudentis quidem aspici fas est non solum aspectu virili sed flagitio stuproque violarit, in contione de religionibus neglectis conqueri. Itaque nunc proxima contio eius exspectatur de pudicitia. 9 Quid enim interest utrum ab altaribus religiosissimis fugatus de sacris et religionibus conqueratur, an ex sororum cubiculo egressus pudorem pudicitiamque defendat? Responsum haruspicum hoc recens de fremitu in contione recitavit, in quo cum aliis multis scriptum etiam illud est, id quod audistis, Loca sacra et religiosa profana haberi: in ea causa esse dixit domum meam a religiosissimo sacerdote, P. Clodio, consecratam. Gaudeo mihi de toto hoc ostento, 10 quod haud scio an gravissimum multis his annis huic ordini nuntiatum sit, datam non modo iustam sed etiam necessariam causam esse dicendi; reperietis enim ex hoc toto prodigio atque responso nos de istius scelere ac furore ac de impendentibus periculis maximis prope iam voce Iovis Optimi Maximi praemoneri. Sed primum expiabo religionem 11 aedium mearum, si id facere vere ac sine cuiusquam dubitatione potero; sin scrupulus tenuissimus residere alicui videbitur, non modo patienti sed etiam libenti animo portentis deorum immortalium religionique parebo.

Sed quae tandem est in hac urbe tanta domus ab ista **6** suspicione religionis tam vacua atque pura? Quamquam vestrae domus, patres conscripti, ceterorumque civium multo maxima ex parte sunt liberae religione, tamen una mea domus iudiciis omnibus liberata in hac urbe sola est. Te enim appello, Lentule, et te, Philippe. Ex hoc haruspicum responso decrevit senatus ut de locis sacris religiosis ad

8 sororum *k*: suorum *rell.*: suarum sororum *Halm* 20 praemoneri *Gbkt*: promoveri, permoveri *rell.* 22 scripulus *PH* aliquoi *Madv.*: aliquis *codd.*

hunc ordinem referretis. Potestisne referre de mea domo, quae, ut dixi, sola in hac urbe omni religione omnibus iudiciis liberata est? Quam primum inimicus ipse in illa tempestate ac nocte rei publicae, cum cetera scelera stilo illo impuro Sex. Clodi ore tincto conscripsisset, ne una quidem attigit littera religionis; deinde eandem domum populus Romanus, cuius est summa potestas omnium rerum, comitiis centuriatis omnium aetatum ordinumque suffragiis eodem iure esse iussit quo fuisset; postea vos, patres conscripti, non quo dubia res esset, sed ut huic furiae, si diutius in hac urbe quam delere cuperet maneret, vox interdiceretur, decrevistis ut de mearum aedium religione ad pontificum
12 conlegium referretur. Quae tanta religio est qua non in nostris dubitationibus atque in maximis superstitionibus unius P. Servili aut M. Luculli responso ac verbo liberemur? De sacris publicis, de ludis maximis, de deorum penatium Vestaeque matris caerimoniis, de illo ipso sacrificio quod fit pro salute populi Romani, quod post Romam conditam huius unius casti tutoris religionum scelere violatum est, quod tres pontifices statuissent, id semper populo Romano, semper senatui, semper ipsis dis immortalibus satis sanctum, satis augustum, satis religiosum esse visum est. At vero meam domum P. Lentulus, consul et pontifex, P. Servilius, M. Lucullus, Q. Metellus, M'. Glabrio, M. Messalla, L. Lentulus, flamen Martialis, P. Galba, Q. Metellus Scipio, C. Fannius, M. Lepidus, L. Claudius rex sacrorum, M. Scaurus, M. Crassus, C. Curio, Sex. Caesar flamen Quirinalis, Q. Cornelius, P. Albinovanus, Q. Terentius, pontifices minores, causa cognita, duobus locis dicta, maxima frequentia amplissimorum ac sapientissimorum civium ad-

11 urbe quicquam delere cuperet, vox interd. *Madv.* (*in P post* urbe *est spatium vacuum*, maneret *s. l. add. m.* 2) intercluderetur *Lamb.* : interciperetur *Gulielm.* : incideretur *Gronovius* 15 aut *Madv.* : ac *codd.* 20 id semper *k* : idem per *PH rell. praeter GE* (idem)

stante, omni religione una mente omnes liberaverunt. Nego 7 13
umquam post sacra constituta, quorum eadem est antiquitas quae ipsius urbis, ulla de re, ne de capite quidem virginum Vestalium, tam frequens conlegium iudicasse. Quamquam ad facinoris disquisitionem interest adesse quam plurimos (ita est enim interpretatio illa pontificum, ut eidem potestatem habeant iudicum), religionis explanatio vel ab uno pontifice perito recte fieri potest (quod idem in iudicio capitis durum atque iniquum est), tamen sic reperietis, frequentiores pontifices de mea domo quam umquam de caerimoniis virginum iudicasse. Postero die frequentissimus senatus te consule designato, Lentule, sententiae principe, P. Lentulo et Q. Metello consulibus referentibus statuit, cum omnes pontifices qui erant huius ordinis adessent, cumque alii qui honoribus populi Romani antecedebant multa de conlegi iudicio verba fecissent, omnesque idem scribendo adessent, domum meam iudicio pontificum religione liberatam videri. De hoc igitur loco sacro potissimum videntur 14
haruspices dicere, qui locus solus ex privatis locis omnibus hoc praecipue iuris habet, ut ab ipsis qui sacris praesunt sacer non esse iudicatus sit? Verum referte, quod ex senatus consulto facere debetis. Aut vobis cognitio dabitur, qui primi de hac domo sententiam dixistis et eam religione omni liberastis, aut senatus ipse iudicabit, qui uno illo solo antistite sacrorum dissentiente frequentissimus antea iudicavit, aut,—id quod certe fiet,—ad pontifices reicietur, quorum auctoritati fidei prudentiae maiores nostri sacra religionesque et privatas et publicas commendarunt. Quid ergo ii possunt aliud iudicare ac iudicaverunt? Multae sunt domus in hac urbe, patres conscripti, atque haud scio an paene

4 Quamquam *etc.* : *sic distinxi, Muellerum secutus. Edd. habent* iudicasse : quamquam . . . quam plurimos ; ita est . . . iudicum. Religionis . . . fieri potest, quod . . . iniquum est : tamen *etc.* 9 esset *Halm* 28 ii *P* : hi *BHkt*

cunctae iure optimo, sed tamen iure privato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipi, iure nexi: nego esse ullam domum aliam privato eodem quo quae optima lege, publico vero omni praecipuo et humano et divino iure munitam;
15 quae primum aedificatur ex auctoritate senatus pecunia publica, deinde contra vim nefariam huius gladiatoris tot senati
8 consultis munita atque saepta est. Primum negotium isdem magistratibus est datum anno superiore, ut curarent ut sine vi aedificare mihi liceret, quibus in maximis periculis universa res publica commendari solet; deinde, cum ille saxis et ignibus et ferro vastitatem meis sedibus intulisset, decrevit senatus eos qui id fecissent lege de vi, quae est in eos qui universam rem publicam oppugnassent, teneri. Vobis vero referentibus, o post hominum memoriam fortissimi atque optimi consules! decrevit idem senatus frequentissimus qui meam domum violasset contra rem publicam esse facturum.
16 Nego ullo de opere publico, de monumento, de templo tot senatus exstare consulta quot de mea domo, quam senatus unam post hanc urbem constitutam ex aerario aedificandam, a pontificibus liberandam, a magistratibus defendendam, a iudicibus puniendam putarit. P. Valerio pro maximis in rem publicam beneficiis data domus est in Velia publice, at mihi in Palatio restituta; illi locus, at mihi etiam parietes atque tectum; illi quam ipse privato iure tueretur, mihi quam publice magistratus omnes defenderent. Quae quidem ego si aut per me aut ab aliis haberem, non praedicarem apud vos, ne nimis gloriari viderer; sed cum sint mihi data a vobis, cum ea attemptentur eius lingua cuius ante manu eversa vos mihi et liberis meis manibus vestris reddi-

3 quo quae] quoq̃: *P*: quoque *rell.* 5 senatus *codd. praeter PB* (senati) 11 aedibus GE^2 12 esset *Ernesti* 21 puniendam *BHk rell. praeter PG* (poeniendam): muniendam *Petrus Faber* putarit *Halm*: putaret *codd.* 22 in Velia publice *Ianus Palmerius*: in ulla publica P^1: in villa publica P^2 *rell.* 24 at mihi *Garat.* 27 cum] quae *GE* 28 ea] iam *coni. Muell.*

distis, non ego de meis sed de vestris factis loquor, nec vereor ne haec mea vestrorum beneficiorum praedicatio non grata potius quam adrogans videatur. Quamquam si me 17
tantis laboribus pro communi salute perfunctum ecferret aliquando ad gloriam in refutandis maledictis hominum improborum animi quidam dolor, quis non ignosceret? Vidi enim hesterno die quendam murmurantem, quem aiebant negare ferri me posse, quia, cum ab hoc eodem impurissimo parricida rogarer cuius essem civitatis, respondi me, probantibus et vobis et equitibus Romanis, eius esse quae carere me non potuisset. Ille, ut opinor, ingemuit. Quid igitur responderem? quaero ex eo ipso qui ferre me non potest. Me civem esse Romanum? litterate respondissem. An tacuissem? desertum negotium. Potest quisquam vir in rebus magnis cum invidia versatus satis graviter inimici contumeliis sine sua laude respondere? At ipse non modo respondet quidquid potest, cum est lacessitus, sed etiam gaudet se ab amicis quid respondeat admoneri.

Sed quoniam mea causa expedita est, videamus nunc quid 9
haruspices dicant. 18 Ego enim fateor me et magnitudine ostenti et gravitate responsi et una atque constanti haruspicum voce vehementer esse commotum; neque is sum qui, si cui forte videor plus quam ceteri qui aeque atque ego sunt occupati versari in studio litterarum, his delecter aut utar omnino litteris quae nostros animos deterrent atque avocant a religione. Ego vero primum habeo auctores ac magistros religionum colendarum maiores nostros, quorum mihi tanta fuisse sapientia videtur ut satis superque prudentes sint qui illorum prudentiam non dicam adsequi, sed quanta fuerit perspicere possint; qui statas sollemnisque caerimonias

3 esse videatur *Zielinski* 4 ecferret *P*: efferret *Bkt*: et ferret *GE* 8 ferri *Halm*: ferre *codd.* 15 contumeliis *Madv.*: contumeliam *codd.* in inimici contumeliam *ut Baiter ita Hbk*) 21 una] viva *k* 22 voce *om. PBGE* 24 iis *Mk* 30 statas *k all.*: stata *P*: statuta *P²t*: statutas *BH*

pontificatu, rerum bene gerundarum auctoritates augurio, fatorum veteres praedictiones Apollinis vatum libris, portentorum expiationes Etruscorum disciplina contineri putaverunt; quae quidem tanta est ut nostra memoria primum Italici belli funesta illa principia, post Sullani Cinnanique temporis extremum paene discrimen, tum hanc recentem urbis inflammandae delendique imperi coniurationem non
19 obscure nobis paulo ante praedixerint. Deinde, si quid habui oti, etiam cognovi multa homines doctos sapientisque et dixisse et scripta de deorum immortalium numine reliquisse; quae quamquam divinitus perscripta video, tamen eius modi sunt ut ea maiores nostri docuisse illos, non ab illis didicisse videantur. Etenim quis est tam vaecors qui aut, cum suspexit in caelum, deos esse non sentiat, et ea quae tanta mente fiunt ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac necessitudinem persequi possit casu fieri putet, aut, cum deos esse intellexerit, non intellegat eorum numine hoc tantum imperium esse natum et auctum et retentum? Quam volumus licet, patres conscripti, ipsi nos amemus, tamen nec numero Hispanos nec robore Gallos nec calliditate Poenos nec artibus Graecos nec denique hoc ipso huius gentis ac terrae domestico nativoque sensu Italos ipsos ac Latinos, sed pietate ac religione atque hac una sapientia, quod deorum numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnis gentis nationesque superavimus.

10
20 Qua re, ne plura de re minime loquar dubia, adhibete animos, et mentis vestras, non solum auris, ad haruspicum vocem admovete: QVOD IN AGRO LATINIENSI AVDITVS EST STREPITVS CVM FREMITV. Mitto haruspices, mitto illam veterem ab ipsis dis immortalibus, ut hominum fama est,

2 praedictiones *k*: praedicationes *PBHGt* 3 expiationes *Sigonius*: explat. P^1: explanat. *rell.* 9 otii *Orell.*: tolli *codd.* doctos sapientisque *P*: doctissimos sapientisque F^2 *rell. praeter EM* (doctissimos sapientissimosque) 19 pat. con. licet *Hbk* 28 lati*ensi *P*: latiensi *B rell. praeter HMbk* (latinensi)

Etruriae traditam disciplinam: nos nonne haruspices esse possumus? Exauditus in agro propinquo et suburbano est strepitus quidam reconditus et horribilis fremitus armorum. Quis est ex gigantibus illis, quos poetae ferunt bellum dis immortalibus intulisse, tam impius qui hoc tam novo tantoque motu non magnum aliquid deos populo Romano praemonstrare et praecinere fateatur? De ea re scriptum est: POSTILIONES ESSE IOVI, SATVRNO, NEPTVNO, TELLVRI, DIS CAELESTIBVS. Audio quibus dis violatis expiatio debeatur, 21
sed hominum quae ob delicta quaero. LVDOS MINVS DILIGENTER FACTOS POLLVTOSQVE. Quos ludos? Te appello, Lentule,—tui sacerdoti sunt tensae, curricula, praecentio, ludi, libationes epulaeque ludorum,—vosque, pontifices, ad quos epulones Iovis Optimi Maximi, si quid est praetermissum aut commissum, adferunt, quorum de sententia illa eadem renovata atque instaurata celebrantur. Qui sunt ludi minus diligenter facti, quando aut quo scelere polluti? Respondebis et pro te et pro conlegis tuis, etiam pro pontificum conlegio, nihil cuiusquam aut neglegentia contemptum aut scelere esse pollutum: omnia sollemnia ac iusta ludorum omnibus rebus observatis summa cum caerimonia esse servata.

II
Quos igitur haruspices ludos minus diligenter factos pollu- 22
tosque esse dicunt? Eos quorum ipsi di immortales atque illa mater Idaea te,—te, Cn. Lentule, cuius abavi manibus esset accepta,—spectatorem esse voluit. Quod ni tu Megalesia illo die spectare voluisses, haud scio an vivere nobis atque his de rebus iam queri *non* liceret. Vis enim innumerabilis incitata ex omnibus vicis conlecta servorum ab hoc aedile religioso repente *e* fornicibus ostiisque omnibus in scaenam signo dato inmissa inrupit. Tua tum, tua, Cn. Lentule,

4 Quis est nisi est ex *Lehmann.* *Num* Quis est vel ex? 8 Postiliones *Orell.*: postulationes *codd.* 17 quando *ut Manut. ita k*: quanto *rell.* 24 Idaea *Faërnus*: daea *P*: dea *B rell.* 27 non *deesse noluit G. Long, prob. Zielinsk.* (§§ 10, 14): quę reliceret *PB* 28 aedili *codd.* (§ 24) 29 e *suppl. Bait.*

eadem virtus fuit quae in privato quondam tuo proavo; te, nomen, imperium, vocem, aspectum, impetum tuum stans senatus equitesque Romani et omnes boni sequebantur, cum ille servorum eludentium multitudini senatum populumque Romanum vinctum ipso consessu et constrictum spectaculis

23 atque impeditum turba et angustiis tradidisset. An si ludius constitit, aut tibicen repente conticuit, aut puer ille patrimus et matrimus si tensam non tenuit, si lorum omisit, aut si aedilis verbo aut simpuvio aberravit, ludi sunt non rite facti, eaque errata expiantur, et mentes deorum immortalium ludorum instauratione placantur: si ludi ab laetitia ad metum traducti, si non intermissi sed perempti atque sublati sunt, si civitati universae, scelere eius qui ludos ad luctum conferre voluit, exstiterunt dies illi pro festis paene funesti, dubitabimus quos ille fremitus nuntiet ludos esse pollutos?

24 Ac si volumus ea quae de quoque deo nobis tradita sunt recordari, hanc Matrem Magnam, cuius ludi violati, polluti, paene ad caedem et ad funus civitatis conversi sunt, hanc, inquam, accepimus agros et nemora cum quodam strepitu

12 fremituque peragrare. Haec igitur vobis, haec populo Romano et scelerum indicia ostendit et periculorum signa patefecit. Nam quid ego de illis ludis loquar quos in Palatio nostri maiores ante templum in ipso Matris Magnae conspectu Megalesibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maxime casti, sollemnes, religiosi; quibus ludis primum ante populi consessum senatui locum P. Africanus iterum consul ille maior dedit, ut eos ludos haec lues impura pollueret! quo si qui liber aut spectandi aut etiam religionis causa accesserat, manus adferebantur, quo matrona nulla adiit propter vim consessumque servorum. Ita ludos

4 eludentium *Klotz*: et ludentium *codd.* 8 si tensam non tenuit *Ant. Aug.*: si terram non tenuit aut tensam *codd.* 9 simpuvio *Arnobius*: simpuio P^1: simbulo P^2: simbolo *Bt*: si muto *Hb*: si nutu b^2: si vultu *k* 24 Megalesibus P^1H: Megalensibus *B rell.* 28 polluerit *ut Faërnus ita k*

eos, quorum religio tanta est ut ex ultimis terris arcessita in hac urbe consederit, qui uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo ipso et appetita religio externa et Matris Magnae nomine suscepta declaretur—hos ludos servi fecerunt, servi spectaverunt, tota denique hoc aedile servorum Megalesia fuerunt. Pro di immortales! qui magis 25
nobiscum loqui possetis, si essetis versareminique nobiscum? Ludos esse pollutos significastis ac plane dicitis. Quid magis inquinatum, deformatum, perversum, conturbatum dici potest quam omne servitium, permissu magistratus liberatum, in alteram scaenam inmissum, alteri praepositum, ut alter consessus potestati servorum obiceretur, alter servorum totus esset? Si examen apium ludis in scaenam caveam*ve* venisset, haruspices acciendos ex Etruria putaremus: videmus universi repente examina tanta servorum inmissa in populum Romanum saeptum atque inclusum, et non commovemur? Atque in apium fortasse examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices ut a servitio caveremus monerent. Quod igitur 26
ex aliquo diiuncto diversoque monstro significatum caveremus, id cum ipsum sibi monstrum est, et cum in eo ipso periculum est ex quo periculum portenditur, non pertimescemus? Istius modi Megalesia fecit pater tuus, istius modi patruus? Is mihi etiam generis sui mentionem facit, cum Athenionis aut Spartaci exemplo ludos facere maluerit quam C. aut Appi Claudiorum? Illi cum ludos facerent, servos de cavea exire iubebant: tu in alteram servos inmisisti, ex altera liberos eiecisti. Itaque qui antea voce praeconis a liberis semovebantur, tuis ludis non voce sed manu liberos a se segregabant. Ne hoc quidem tibi in mentem veniebat, 13
Sibyllino sacerdoti, haec sacra maiores nostros ex vestris

10 liberatum *k all.* (§ 30) : liberatus P^1*HEM*: libertum P^2*t* (*corr.* liberum *B*) : libera vi *s.* libero aditu *Madv.* 13 scaenam caveamve venisset *Momms.* : caenam caveam venisset P^1 : scaenam venisset P^2*B rell.* 22 istius modi patruus *s. l.* P^2

libris expetisse? si illi sunt vestri quos tu impia mente con-
quiris, violatis oculis legis, contaminatis manibus attrectas.
27 Hac igitur vate suadente quondam, defessa Italia Punico
bello atque *ab* Hannibale vexata, sacra ista nostri maiores
adscita ex Phrygia Romae conlocarunt; quae vir is accepit
qui est optimus populi Romani iudicatus, P. Scipio, femina
autem quae matronarum castissima putabatur, Q. Claudia,
cuius priscam illam severitatem [sacrifici] mirifice tua soror
existimatur imitata. Nihil te igitur neque maiores tui con-
iuncti cum his religionibus, neque sacerdotium ipsum, quo
est haec tota religio constituta, neque curulis aedilitas, quae
maxime hanc tueri religionem solet, permovit quo minus
castissimos ludos omni flagitio pollueres, dedecore macu-
28 lares, scelere obligares? Sed quid ego id admiror? qui
accepta pecunia Pessinuntem ipsum, sedem domiciliumque
Matris deorum, vastaris, et Brogitaro Gallograeco, impuro
homini ac nefario, cuius legati te tribuno dividere in aede
Castoris tuis operis nummos solebant, totum illum locum
fanumque vendideris, sacerdotem ab ipsis aris pulvinaribus-
que detraxeris, omnia illa quae vetustas, quae Persae, quae
Syri, quae reges omnes qui Europam Asiamque tenuerunt
semper summa religione coluerunt, perverteris; quae denique
nostri maiores tam sancta duxerunt ut, cum refertam urbem
atque Italiam fanorum haberemus, tamen nostri imperatores
maximis et periculosissimis bellis huic deae vota facerent,
eaque in ipso Pessinunte ad illam ipsam principem aram et
29 in illo loco fanoque persolverent. Quod cum Deiotarus
religione sua castissime tueretur, quem unum habemus in
orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum
nostri nominis, Brogitaro, ut ante dixi, addictum pecunia
tradidisti. Atque hunc tamen Deiotarum saepe a senatu
regali nomine dignum existimatum, clarissimorum impera-

4 ab *om. codd.* 8 sacrificii *secl. Ernesti et all.* mirifica *PBHt et corr. b*: tua soror mirifica *H ed. R.* (t. s. mirifice *k ed. V.*)

torum testimoniis ornatum, tu etiam regem appellari cum Brogitaro iubes. Sed alter est rex iudicio senatus per nos, pecunia Brogitarus per te appellatus . . . alterum putabo regem, si habuerit unde tibi solvat quod ei per syngrapham credidisti. Nam cum multa regia sunt in Deiotaro tum illa maxime, quod tibi nummum nullum dedit, quod eam partem legis tuae quae congruebat cum iudicio senatus, ut ipse rex esset, non repudiavit, quod Pessinuntem per scelus a te violatum et sacerdote sacrisque spoliatum reciperavit, ut in pristina religione servaret, quod caerimonias ab omni vetustate acceptas a Brogitaro pollui non sinit, mavultque generum suum munere tuo quam illud fanum antiquitate religionis carere. Sed ut ad haec haruspicum responsa redeam, ex quibus est primum de ludis, quis est qui id non totum in istius ludos praedictum et responsum esse fateatur?

Sequitur de locis sacris, religiosis. O impudentiam miram! **14**
de mea domo dicere audes? 30
Committe vel consulibus vel senatui vel conlegio pontificum tuam. Ac mea quidem his tribus omnibus iudiciis, ut dixi antea, liberata est; at in iis aedibus quas tu, Q. Seio, equite Romano, viro optimo, per te apertissime interfecto, tenes, sacellum dico fuisse *et* aras. Tabulis hoc censoriis, memoria multorum firmabo ac docebo: agatur modo haec res, quod ex eo senatus consulto quod nuper est factum referri ad vos necesse est, habeo quae de locis religiosis velim dicere. Cum de domo tua dixero, in 31
qua tamen ita est inaedificatum sacellum ut alius fecerit, tibi tantum modo sit demoliendum, tum videbo num mihi necesse sit de aliis etiam aliquid dicere. Putant enim ad

3 *lacunae signum add. Kays. auct. Bait.*: appellatus alter. Eum putabo *Jeep* 19 liberata est b^2c: libera est *BHkt* (§ 25): liberast *P*: libertast *G*: liberat *E* 21 et *om. codd.*: et aras *del. Zielinski* 22 censoriis *Bait.*: censoris P^1GE: censores P^2BMHbk: censorum *vulg.* 23 quod] quam *Ern.*: 'quod referri necesse est *breviter dictum est i. q.* quod fieri necesse est, ut referatur' *Mueller* 24 vos *bk*: nos *rell.* 28 ad me non nulli P^2B: non *om.* P^1: non nulli *om. w*: non nulli ad me *Hbk edd. R., V.*

me non nulli pertinere magmentarium Telluris aperire. Nuper id patuisse dicunt, et ego recordor. Nunc sanctissimam partem ac sedem maximae religionis privato dicunt vestibulo contineri. Multa me movent: quod aedes Telluris est curationis meae, quod is qui illud magmentarium sustulit mea domo pontificum iudicio liberata secundum fratrem suum iudicatum esse dicebat; movet me etiam in hac caritate annonae, sterilitate agrorum, inopia frugum religio Telluris, et eo magis quod eodem ostento Telluri postilio
32 deberi dicitur. Vetera fortasse loquimur; quamquam hoc si minus civili iure perscriptum est, lege tamen naturae, communi iure gentium sanctum est ut nihil mortales a dis
15 immortalibus usu capere possint. Verum tamen antiqua neglegimus: etiamne ea neglegemus quae fiunt cum maxime, quae videmus? L. Pisonem quis nescit his temporibus ipsis maximum et sanctissimum Dianae sacellum in Caeliculo sustulisse? Adsunt vicini eius loci; multi sunt etiam in hoc ordine qui sacrificia gentilicia illo ipso in sacello stato loco anniversaria factitarint. Et quaerimus di immortales quae loca desiderent, quid significent, de quo loquantur? A Sex. Serrano sanctissima sacella suffossa, inaedificata, oppressa, summa denique turpitudine foedata esse nescimus?
33 Tu meam domum religiosam facere potuisti? Qua mente? quam amiseras. Qua manu? qua disturbaras. Qua voce? qua incendi iusseras. Qua lege? quam ne in illa quidem impunitate tua scripseras. Quo pulvinari? quod stupraras. Quo simulacro? quod ereptum ex meretricis sepulcro *in* imperatoris monumento conlocaras. Quid habet mea domus religiosi nisi quod impuri et sacrilegi parietem tangit? Ita-

1 magmentarium *Momms.*: acmentarium *P rell. praeter* Mb^2k (armamentarium) 6 pont iudicio *HMbς*: iud. *om. rell.* (iudicio pontificum *Momms.*) 14 neglegimus *H*, -igimus *Mbk*, -egemus *PG*: -igemus *BEw*, -egamus *t*, *ut coni. Muell.*: *ibid.* neglegemus P^2GH: -igemus *Bkt all.*: -egamus P^1 18 stato P^1G: statuto P^2 *rell.* 19 anniversaria *b Naugerius* (2): -ari P^1GH: -arii Bb^2k *all.* 27 in *om. P et cler.* (in patris b^2 *ed. R.*)

que ne quis meorum imprudens introspicere tuam domum possit ac te sacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum, non ut ego te despiciam, sed tu ne aspicias urbem eam quam delere voluisti.

Sed iam haruspicum reliqua responsa videamus. ORA- 16 34
TORES CONTRA IVS FASQVE INTERFECTOS. Quid est hoc? De Alexandrinis esse video sermonem; quem ego non refuto. Sic enim sentio, ius legatorum, cum hominum praesidio munitum sit, tum etiam divino iure esse vallatum. Sed quaero ab illo qui omnis iudices tribunus e carcere in forum effudit, cuius arbitrio sicae nunc omnes atque omnia venena tractantur, qui cum Hermarcho Chio syngraphas fecit, ecquid sciat unum acerrimum adversarium Hermarchi, Theodosium, legatum ad senatum a civitate libera missum sica percussum? quod non minus quam de Alexandrinis indignum dis immortalibus esse visum certo scio. Nec 35
confero nunc in te unum omnia. Spes maior esset salutis, si praeter te nemo esset impurus; plures sunt; hoc et tu tibi confidis magis et nos prope iure diffidimus. Quis Platorem ex Orestide, quae pars Macedoniae libera est, hominem in illis locis clarum ac nobilem, legatum Thessalonicam ad nostrum, ut se ipse appellavit, 'imperatorem' venisse nescit? quem ille propter pecuniam, quam ab eo extorquere non poterat, in vincla coniecit, et medicum intromisit suum qui legato socio amico libero foedissime et crudelissime venas incideret. Securis suas cruentari scelere noluit: nomen quidem populi Romani tanto scelere contaminavit ut id nulla re possit nisi ipsius supplicio expiari. Qualis hunc carnifices putamus habere, qui etiam medicis suis non ad salutem sed ad necem utatur?

Sed recitemus quid sequatur. FIDEM IVSQVE IVRAN- 17 36
DVM NEGLECTVM. Hoc quid sit per se ipsum non facile

1 possit tuam domum *HMbk* 9 vallatum b^2: velatum *PBHEk*: vellatum *G* 24 vincla *PH et plei.*: vincula *bk* 31 quod sequitur *c Lamb.*

interpretor, sed ex eo quod sequitur suspicor de tuorum iudicum manifesto periurio dici, quibus olim erepti essent nummi nisi a senatu praesidium postulassent. Qua re autem de iis dici suspicer haec causa est, quod sic statuo, et illud in hac civitate esse maxime inlustre atque insigne periurium, et te ipsum tamen in periuri crimen ab iis quibuscum coniurasti non vocari.

37 Et video in haruspicum responsum haec esse subiuncta: SACRIFICIA VETVSTA OCCVLTAQVE MINVS DILIGENTER FACTA POLLVTAQVE. Haruspices haec loquuntur an patrii penatesque di? Multi enim sunt, credo, in quos huius malefici suspicio cadat. Quis praeter hunc unum? Obscure dicitur quae sacra polluta sint? Quid planius, quid religiosius, quid gravius dici potest? VETVSTA OCCVLTAQVE. Nego ulla verba Lentulum, gravem oratorem ac disertum, saepius, cum te accusaret, usurpasse quam haec quae nunc ex Etruscis libris in te conversa atque interpretata dicuntur. Etenim quod sacrificium tam vetustum est quam hoc quod a regibus aequale huius urbis accepimus? quod autem tam occultum quam id quod non solum curiosos oculos excludit sed etiam errantis, quo non modo improbitas sed ne imprudentia quidem possit intrare? quod quidem sacrificium nemo ante P. Clodium omni memoria violavit, nemo umquam adiit, nemo neglexit, nemo vir aspicere non horruit, quod fit per virgines Vestalis, fit pro populo Romano, fit in ea domo quae est in imperio, fit incredibili caerimonia, fit ei deae cuius ne nomen quidem viros scire fas est, quam iste idcirco Bonam dicit quod in tanto sibi scelere ignoverit.

18 Non ignovit, mihi crede, non: nisi forte tibi esse ignotum

4 iis P^2: is P^1: his *Bt rell.* 6 in periurii crimen *Madv.*: in per. poenam *Naugerius* (2): in periurium imprime (impune *Mb𝔖t*) *codd.* his *P et pler.* 8 subiecta *E* 10 locuntur *GE* 11 sunt *Hbk all.*: *om. PBGE* 12 dicitur *PHbk*: dicit *corr. Bt* 22 impune possit *Momms.* 23 *prius* nemo *s. l.* P^2: *inter* Clodium *et* omni *inser. Halmio auct. Baiter* 28 dicit esse *GE*

putas, quod te iudices emiserunt excussum et exhaustum, suo iudicio absolutum, omnium condemnatum, aut quod oculos, ut opinio illius religionis est, non perdidisti. Quis 38
enim ante te sacra illa vir sciens viderat, ut quisquam poenam quae sequeretur id scelus scire posset? An tibi luminis obesset caecitas plus quam libidinis? Ne id quidem sentis, coniventis illos oculos abavi tui magis optandos fuisse quam hos flagrantis sororis? Tibi vero, si diligenter attendes, intelleges hominum poenas deesse adhuc, non deorum. Homines te in re foedissima defenderunt, homines turpissimum nocentissimumque laudarunt, homines prope confitentem iudicio liberaverunt, hominibus iniuria tui stupri inlata in ipsos dolori non fuit, homines tibi arma alii in me, alii post in illum invictum civem dederunt, hominum beneficia prorsus concedo tibi iam maiora non esse quaerenda: a dis quidem immortalibus quae potest homini maior esse 39
poena furore atque dementia? nisi forte in tragoediis quos vulnere ac dolore corporis cruciari et consumi vides, graviores deorum immortalium iras subire quam illos qui furentes inducuntur putas. Non sunt illi eiulatus et gemitus Philoctetae tam miseri, quamquam sunt acerbi, quam illa exsultatio Athamantis et quam senium matricidarum. Tu cum furialis in contionibus voces mittis, cum domos civium evertis, cum lapidibus optimos viros foro pellis, cum ardentis faces in vicinorum tecta iactas, cum aedis sacras inflammas, cum servos concitas, cum sacra ludosque conturbas, cum uxorem sororemque non discernis, cum quod ineas cubile non sentis, tum baccharis, tum furis, tum das eas poenas quae solae sunt hominum sceleri a dis immortalibus constitutae. Nam corporis quidem nostri infirmitas multos subit casus per se,

4 ante te *PHbk*: ante *BΣtc* 7 coniventis *b²k all*: contuentes *P²BHGEt* 8 sororiis stupris *Koch, improb. Zielinsk.* 15 tibi iam maiora *Halm*: tibiamaiora *P*: tibi at (ac *tc*) maiora *P²BHbk* 22 senium *P rell.* (somnium *bk*): insania *Jeep* 28 furis *B rell. praeter GE* (fureris): fueris *P*

denique ipsum corpus tenuissima de causa saepe conficitur: deorum tela in impiorum mentibus figuntur. Qua re miserior es cum in omnem fraudem raperis oculis quam si omnino oculos non haberes.

19 40 Sed quoniam de iis omnibus quae haruspices commissa esse dicunt satis est dictum, videamus quid idem haruspices a dis iam immortalibus dicant moneri. Monent NE PER OPTIMATIVM DISCORDIAM DISSENSIONEMQVE PATRIBVS PRINCIPIBVSQVE CAEDES PERICVLAQVE CREENTVR AVXILIOQVE DIVINI NVMINIS DEFICIANTVR, † QVA RE AD VNVM IMPERIVM PECVNIAE REDEANT EXERCITVSQVE APVLSVS DEMINVTIOQVE ACCEDAT. Haruspicum verba sunt haec omnia: nihil addo de meo. Quis igitur optimatium discordiam molitur? Idem iste, nec ulla vi ingeni aut consili sui, sed quodam errore nostro; quem quidem ille, quod obscurus non erat, facile perspexit. Hoc enim etiam turpius adflictatur res publica quod ne ab eo quidem vexatur, ut tamquam fortis in pugna vir acceptis a forti adversario vulneribus adversis honeste
41 cadere videatur. Ti. Gracchus convellit statum civitatis, qua gravitate vir, qua eloquentia, qua dignitate! nihil ut a patris avique Africani praestabili insignique virtute, praeterquam quod a senatu desciverat, deflexisset. Secutus est C. Gracchus, quo ingenio, qua eloquentia, quanta vi, quanta gravitate dicendi! ut dolerent boni non illa tanta ornamenta ad meliorem mentem voluntatemque esse conversa. Ipse Saturninus ita fuit effrenatus et paene demens ut actor esset egre-

4 haberes *HMbk* (*prob. Zielinsk.*): habueris *rell.* 5 his *codd.* 7 a dis (*ante* iam) *s. l.* P^2: a dis (diis *Mtc*) iam *BΣ et pler.*: iam *om. GEHbk*: iam a dis *Halm* 10 divini numinis *Koch*: diminuitis *P*: diminutis P^2B *rell.*: -ti *Hbk*: divinitus *M* ad unius imperium res redeat *coni. Lamb.* (§ 54) 11 pecuniae *codd. praeter bk* provinciae) apulsus *GE*: *om.* P^1: pulsus P^2 *rell.*: exercitusque pulsi deminutique accedant *coni. Garat.* diminut. *P rell.* 13 igitur hanc $HGEMb^2k$ 18 honeste *Seb. Gryphius*: homines P^1MHb: et honestis P^2 *rell.* 22 C. *s. l. P*: *om. E* 25 Saturninus *PBMt*: L. Saturninus *HGEbk* 26 actor *Madv.*: auctor *codd.*

gius et ad animos imperitorum excitandos inflammandosque perfectus. Nam quid ego de Sulpicio loquar? cuius tanta in dicendo gravitas, tanta iucunditas, tanta brevitas fuit, ut posset vel ut prudentes errarent, vel ut boni minus bene sentirent perficere dicendo. Cum his conflictari et pro salute patriae cotidie dimicare erat omnino illis qui tum rem publicam gubernabant molestum; sed habebat ea molestia quandam tamen dignitatem. 20
42 Hic vero de quo ego ipse tam multa nunc dico, pro di immortales! quid est, quid valet, quid adfert, ut tanta civitas, si cadet,—quod di omen obruant!—a viro tamen confecta videatur? qui post patris mortem primam illam aetatulam suam ad scurrarum locupletium libidines detulit, quorum intemperantia expleta in domesticis est germanitatis stupris volutatus; deinde iam robustus provinciae se ac rei militari dedit, atque ibi piratarum contumelias perpessus etiam Cilicum libidines barbarorumque satiavit; post exercitu L. Luculli sollicitato per nefandum scelus fugit illim, Romaeque recenti adventu suo cum propinquis suis decidit ne reos faceret, a Catilina pecuniam accepit ut turpissime praevaricaretur. Inde cum Murena se in Galliam contulit, in qua provincia mortuorum testamenta conscripsit, pupillos necavit, nefarias cum multis scelerum pactiones societatesque conflavit; unde ut rediit, quaestum illum maxime fecundum uberemque campestrem totum ad se ita redegit ut homo popularis fraudaret improbissime populum, idemque vir clemens divisores omnium tribuum domi ipse suae crudelissima morte mactaret.
43 Exorta est illa rei publicae, sacris, religionibus, auctoritati vestrae, iudiciis publicis funesta quaestura, in qua idem iste deos hominesque, pudorem, pudicitiam, senatus auctoritatem, ius, fas, leges, iudicia violavit. Atque hic ei gradus—o misera tempora

2 Sulpicio *PBt* : P. Sulpicio *HGEMbk* 6 cotidie *HBGk* : cottidie P^2 : cottidiae P^1 10 obruant] avertant *M* 17 L. *s. l. add.* P^2 18 illim P^2 : illi P^1 : illum *B rell. praeter HMbς* (illinc) 26 clemens *Hk* : demens *P rell.* 31 *post* gradus *habet s. l.* fuit *c*

stultasque nostras discordias!—P. Clodio gradus ad rem publicam hic primus *fuit* et aditus ad popularem iactationem atque adscensus. Nam Ti. Graccho invidia Numantini foederis, cui feriendo, quaestor C. Mancini consulis cum esset, interfuerat, et in eo foedere improbando senatus severitas dolori et timori fuit, eaque res illum fortem et clarum virum a gravitate patrum desciscere coegit; C. autem Gracchum mors fraterna, pietas, dolor, magnitudo animi ad expetendas domestici sanguinis poenas excitavit; Saturninum, quod in annonae caritate quaestorem a sua frumentaria procuratione senatus amovit eique rei M. Scaurum praefecit, scimus dolore factum esse popularem; Sulpicium ab optima causa profe-
21 ctum Gaioque Iulio consulatum contra leges petenti resisten-
44 tem longius quam voluit popularis aura provexit. Fuit in his omnibus etsi non iusta,—nulla enim potest cuiquam male de re publica merendi iusta esse causa,—gravis tamen et cum aliquo animi virilis dolore coniuncta: P. Clodius a crocota, a mitra, a muliebribus soleis purpureisque fasceolis, a strophio, a psalterio, a flagitio, a stupro est factus repente popularis. Nisi eum mulieres exornatum ita deprendissent, nisi ex eo loco quo eum adire fas non fuerat ancillarum beneficio emissus esset, populari homine populus Romanus, res publica cive tali careret. Hanc ob amentiam in discordiis nostris, de quibus ipsis his prodigiis recentibus a dis immortalibus admonemur, arreptus est unus ex patriciis cui tribuno plebis
45 fieri non liceret. Quod anno ante frater Metellus et concors etiam tum senatus, senatus principe Cn. Pompeio sententiam

1 P. *s. l.* P^1 2 fuit et aditus *Madv.*: est aditus (additus) *codd.*: hic primus fuit, hic primus aditus *Lamb.* *Num* hic primus et aditus fuit? 6 fuit eaque *Bait.*: fuit itaque (istaque *Hbk*, *P rell. praeter M* (fuit) 7 C. *s. l.* P^1 13 Iulio *Manutius*: totio P^1: tutio (tucio) P^2 *rell.* 15 omnibus causa *GEMbk* 17 animi *Camerarius*: animi et *codd.* 18 fasceolis *ut Bait. ita* Hb^2k: faceolis *PB*: fasciis *GE* 20 deprend. *B*: depraend. *P*: deprehend. *k ed. R.* 27 senatus, senatus *codd. Lamb.*: senatu, senatus *PBw*: senatus (*semel*) *rell.* (*Prov. Cons.* § 1 *si princeps eam sent. dicerem*)

dicente, excluserat acerrimeque una voce ac mente restiterat, id post discidium optimatium, de quo ipso nunc monemur, ita perturbatum itaque permutatum est ut, quod frater consul ne fieret obstiterat, quod adfinis et sodalis clarissimus vir, qui illum reum non laudarat, excluserat, id is consul efficeret in discordiis principum qui illi unus inimicissimus esse debuerat, eo fecisse auctore se diceret cuius auctoritatis neminem posset paenitere. Iniecta fax est foeda ac luctuosa rei publicae; petita est auctoritas vestra, gravitas amplissimorum ordinum, consensio bonorum omnium, totus denique civitatis status. Haec enim certe petebantur, cum in me cognitorem harum omnium rerum illa flamma illorum temporum coniciebatur. Excepi et pro patria solus exarsi, sic tamen ut vos isdem ignibus circumsaepti me primum ictum pro vobis et fumantem videretis. **22** 46 Non sedabantur discordiae, sed etiam crescebat in eos odium a quibus nos defendi putabamur. Ecce isdem auctoribus, Pompeio principe, qui cupientem Italiam, flagitantis vos, populum Romanum desiderantem non auctoritate sua solum, sed etiam precibus ad meam salutem excitavit, restituti sumus. Sit discordiarum finis aliquando, a diuturnis dissensionibus conquiescamus. Non sinit eadem ista labes; eas habet contiones, ea miscet ac turbat ut modo *se his*, *modo* vendat illis, nec tamen ita ut se quisquam, si ab isto laudatus sit, laudatiorem putet, sed ut eos quos non amant ab eodem gaudeant vituperari. Atque ego hunc non miror—quid enim faciat aliud?—: illos homines sapientissimos gravissimosque miror, primum quod quemquam clarum hominem atque optime de re publica saepe meritum impurissimi voce hominis violari facile patiuntur, deinde si existimant perditi hominis profligatique maledictis posse, id quod minime conducit ipsis, cuiusquam gloriam dignitatemque violari, postremo quod non sentiunt,

7 eo *codd. praeter M* (et eo) 15 videritis *P*[1] 16 defendi *Hbk* (*sed om.* nos): defensi *P et pler.*: defensum iri *coni. Halm* 23 se his modo *add. Bait., Lamb. secutus*

id quod tamen mihi iam suspicari videntur, illius furentis ac
47 volaticos impetus in se ipsos posse converti. Atque ex hac nimia non nullorum alienatione a quibusdam haerent ea tela in re publica quae, quam diu haerebant in uno me, graviter equidem sed aliquanto levius ferebam. An iste nisi primo se dedisset iis quorum animos a vestra auctoritate seiunctos esse arbitrabatur, nisi eos in caelum suis laudibus praeclarus auctor extolleret, nisi exercitum C. Caesaris—in quo fallebat, sed eum nemo redarguebat—nisi eum, inquam, exercitum signis infestis in curiam se inmissurum minitaretur, nisi se Cn. Pompeio adiutore, M. Crasso auctore, quae faciebat facere clamaret, nisi consules causam coniunxisse secum, in quo uno non mentiebatur, confirmaret, tam crudelis mei,
23 48 tam sceleratus rei publicae vexator esse potuisset? Idem postea quam respirare vos a metu caedis, emergere auctoritatem vestram e fluctibus illis servitutis, reviviscere memoriam ac desiderium mei vidit, vobis se coepit subito fallacissime venditare; tum leges Iulias contra auspicia latas et hic et in contionibus dicere, in quibus legibus inerat curiata illa lex quae totum eius tribunatum continebat, quam caecus amentia non videbat. Producebat fortissimum virum, M. Bibulum; quaerebat ex eo, C. Caesare leges ferente de caelo semperne servasset; semper se ille servasse dicebat. Augures interrogabat, quae ita lata essent rectene lata essent; illi vitio lata esse dicebant. Ferebant in oculis hominem quidam boni viri et de me optime meriti, sed illius, ut ego arbitror, furoris ignari. Longius processit; in ipsum Cn. Pompeium, auctorem, ut praedicare est solitus, consiliorum
49 suorum, invehi coepit; inibat gratiam a non nullis. Tum vero elatus *est* spe posse se, quoniam togatum domestici belli

3 haerent ea tela *Manut.* : haerentia tela *codd.* 7 arbitrabatur *ut Manut. ita b*: arbitrabamur *rell.* 8 C. *om.* P^2 *et pler.* Caesaris ... exercitum *s. l. suppl.* P^2 20 quam] quod *Madv.* 23 -ne *Hk* : *om.* *PB* 30 est *Wolf. auct. add. Kays.* Tum vero est ratus se posse *HMbk ed. R.*

exstinctorem nefario scelere foedasset, illum etiam, illum
externorum bellorum hostiumque victorem adfligere; tum
est illa in templo Castoris scelerata et paene deletrix huius
imperi sica deprensa: tum ille cui nulla hostium diutius urbs
umquam fuit clausa, qui omnis angustias, omnis altitudines
moenium obiectas semper vi ac virtute perfregit, obsessus
ipse est domi meque non nulla imperitorum vituperatione
timiditatis meae consilio et facto suo liberavit. Nam si Cn.
Pompeio, viro uni omnium fortissimo quicumque nati sunt,
miserum magis fuit quam turpe, quam diu ille tribunus plebis
fuit, lucem non aspicere, carere publico, minas eius perferre,
cum in contionibus diceret velle se in Carinis aedificare
alteram porticum, quae Palatio responderet, certe mihi exire
domo mea ad privatum dolorem fuit luctuosum, ad rationem
rei publicae gloriosum. Videtis igitur hominem per se ipsum **24** 50
iam pridem adflictum ac iacentem perniciosis optimatium
discordiis excitari, cuius initia furoris dissensionibus eorum
qui tum a vobis seiuncti videbantur sustentata sunt. Reliqua
iam praecipitantis tribunatus etiam post tribunatum obtrectatores eorum atque adversarii defenderunt; ne a re publica
rei publicae pestis removeretur restiterunt, etiam ne causam
diceret, etiam ne privatus esset. Etiamne in sinu atque in
deliciis quidam optimi viri viperam illam venenatam ac pestiferam habere potuerunt? quo tandem decepti munere?
'Volo,' inquiunt, 'esse qui in contione detrahat de Pompeio.'
Detrahat ille vituperando? Velim sic hoc vir summus atque
optime de mea salute meritus accipiat ut a me dicitur; dicam
quidem certe quod sentio. Mihi me dius fidius tum de illius
amplissima dignitate detrahere cum illum maximis laudibus
ecferebat videbatur. Vtrum tandem C. Marius splendidior 51

4 deprensa *PB*: deprehensa *k ed. R.* 5 altitudines moenium obiectas *Bait.*: alt. omnium obiecta *codd.* 22 sinu *Angelius*: senatu *codd.* 28 quid *PBHG* 29 illum *HGEbk*: *om. P all.*: eum *coni. Bait.* 30 ecfer. *P*: effer. *BHk* tandem *Angelius*: tamen *codd.* tum *Mb²k*

cum eum C. Glaucia laudabat, an cum eundem iratus postea vituperabat? An ille demens et iam pridem ad poenam exitiumque praeceps foedior aut inquinatior in Cn. Pompeio accusando quam in universo senatu vituperando fuit? quod quidem miror, cum alterum gratum sit iratis, alterum esse tam bonis civibus non acerbum. Sed ne id viros optimos diutius delectet, legant hanc eius contionem de qua loquor; in qua Pompeium ornat,—an potius deformat? certe laudat, et unum esse in hac civitate dignum huius imperi gloria dicit, et significat se illi esse amicissimum et reconciliationem
52 esse gratiae factam. Quod ego quamquam quid sit nescio, tamen hoc statuo, hunc, si amicus esset Pompeio, laudaturum illum non fuisse. Quid enim, si illi inimicissimus esset, amplius ad eius laudem minuendam facere potuisset? Videant ii qui illum Pompeio inimicum esse gaudebant, ob eamque causam in tot tantisque sceleribus conivebant, et non numquam eius indomitos atque ecfrenatos furores plausu etiam suo prosequebantur, quam se cito inverterit. Nunc enim iam laudat illum: in eos invehitur quibus se antea venditabat. Quid existimatis eum, si reditus ei gratiae patuerit, esse facturum, qui tam libenter in opinionem gratiae inrepat?
25 53 Quas ego alias optimatium discordias a dis immortalibus definiri putem? nam hoc quidem verbo neque P. Clodius neque quisquam de gregalibus eius aut de consiliariis designatur. Habent Etrusci libri certa nomina quae in id genus civium cadere possint: DETERIORES, REPVLSOS, quod iam audietis, hos appellant quorum et mentes et res sunt perditae longeque a communi salute diiunctae. Qua re cum di immortales monent de optimatium discordia, de clarissimorum et optime meritorum civium dissensione praedicunt; cum principibus periculum caedemque portendunt, in tuto conlocant Clodium,

4 quam in universo *s. l. P*² 15 Pompeio *codd.*: Cn. Pomp. *ed. R.* (Cn. *s. l. b*²) gaudeant *PB* 16 contuebant *P et pler.* (*cf.* § 38) 17 ecfren. *P*: effren. *B rell.* 20 ei in gratiam *Lamb.* 21 irrepat *ut Angelius ita b*²*kt*: increpat *P et pler.* 28 diiunctae *P*²*BH*: deiunctae *P*¹: disiunctae *GEMbk*

qui tantum abest a principibus quantum a puris, quantum ab religiosis. Vobis, o carissimi atque optimi cives, et 54
vestrae saluti consulendum et prospiciendum vident. Caedes principum ostenditur; id quod interitum optimatium sequi necesse est adiungitur; ne in unius imperium res recidat admonemur. Ad quem metum si deorum monitis non duceremur, tamen ipsi nostro sensu coniecturaque raperemur; neque enim ullus alius discordiarum solet esse exitus inter claros et potentis viros nisi aut universus interitus aut victoris dominatus ac regnum. Dissensit cum Mario, clarissimo civi, consul nobilissimus et fortissimus, L. Sulla; horum uterque ita cecidit victus ut victor idem regnaverit. Cum Octavio conlega Cinna dissedit; utrique horum secunda fortuna regnum est largita, adversa mortem. Idem iterum Sulla superavit; tum sine dubio habuit regalem potestatem, quamquam rem publicam reciperarat. Inest hoc tempore 55
haud obscurum odium, atque id insitum penitus et inustum animis hominum amplissimorum; dissident principes; captatur occasio. Qui non tantum opibus valent nescio quam fortunam tamen ac tempus exspectant: qui sine controversia plus possunt, ii fortasse non numquam consilia ac sententias inimicorum suorum extimescunt. Tollatur haec e civitate discordia: iam omnes isti qui portenduntur metus exstinguentur, iam ista serpens, quae tum hic delitiscit, tum se emergit et fertur illuc, compressa atque inlisa morietur. Monent enim eidem NE OCCVLTIS CONSILIIS RES PVBLICA 26
LAEDATVR. Quae sunt occultiora quam eius qui in contione ausus est dicere iustitium edici oportere, iuris dictionem intermitti, claudi aerarium, iudicia tolli? nisi forte existimatis hanc tantam conluvionem illi tantamque eversionem civitatis in mentem subito in rostris cogitanti venire potuisse.

2 carissimi *codd. praeter* b^2k (clarissimi) 9 et *ed. R.*: *om. codd.* (potentesque *bk ed. V.*) 10 ac *Madv.*: aut *codd.*: et *Lehmann* 15 tum b^2k: tamen *rell.* 16 recuperarat *PBE*: -arant *G*: -avit *HMbk* 24 delitescit *HGEMbk* 31 in mentem *Hbk al.*: immentē *P*: imminentem *Bt*

Est quidem ille plenus vini stupri somni, plenusque inconsideratissimae ac dementissimae temeritatis; verum tamen nocturnis vigiliis, etiam coitione hominum, iustitium illud concoctum atque meditatum est. Mementote, patres conscripti, verbo illo nefario temptatas auris nostras et perniciosam viam audiendi consuetudine esse munitam.

56 Sequitur illud, NE DETERIORIBVS REPVLSISQVE HONOS AVGEATVR. Repulsos videamus, nam deteriores qui sint, post docebo. Sed tamen in eum cadere hoc verbum maxime qui sit unus omnium mortalium sine ulla dubitatione deterrimus, concedendum est. Qui sunt igitur repulsi? Non, ut opinor, ii qui aliquando honorem vitio civitatis, non suo, non sunt adsecuti; nam id quidem multis saepe optimis civibus atque honestissimis viris accidit. Repulsi sunt ii quos ad omnia progredientis, quos munera contra leges gladiatoria parantis, quos apertissime largientis non solum alieni sed etiam sui, vicini, tribules, urbani, rustici reppulerunt: hi ne honore augeantur monent. Debet esse gratum quod praedicunt, sed tamen huic malo populus Romanus ipse nullo haruspi-
57 cum admonitu sua sponte prospexit. Deteriores cavete; quorum quidem est magna natio, sed tamen eorum omnium hic dux est atque princeps; etenim si unum hominem deterrimum poeta praestanti aliquis ingenio fictis conquisitisque vitiis deformatum vellet inducere, nullum profecto dedecus reperire posset quod in hoc non inesset, multaque in eo
27 penitus defixa atque haerentia praeteriret. Parentibus et dis immortalibus et patriae nos primum natura conciliat; eodem enim tempore et suscipimur in lucem et hoc caelesti spiritu augemur et certam in sedem civitatis ac libertatis adscribimur. Iste parentum nomen, sacra, memoriam, gentem Fonteiano nomine obruit; deorum ignis, solia, mensas,

13 atque *Hbk*: at *PB*: ac *M* 18 monent *GEt*: monet *PB*: monemur *HMb* 23 conquisitisque vitiis *HGEMbk*: conquisitis (*om.* que vitiis) *PBt*

 57

abditos ac penetralis focos, occulta et maribus non invisa
solum, sed etiam inaudita sacra inexpiabili scelere pervertit,
idemque earum templum inflammavit dearum quarum ope
etiam aliis incendiis subvenitur. Quid de patria loquar? 58
qui primum eum civem vi, ferro, periculis urbe, omnibus
patriae praesidiis depulit quem vos patriae conservatorem
esse saepissime iudicaritis, deinde everso senatus, ut ego
semper dixi, comite, duce, ut ille dicebat, senatum ipsum,
principem salutis mentisque publicae, vi, caede incendiisque
pervertit; sustulit duas leges, Aeliam et Fufiam, maxime rei
publicae salutaris, censuram exstinxit, intercessionem re-
movit, auspicia delevit, consules sceleris sui socios aerario,
provinciis, exercitu armavit, reges qui erant vendidit, qui
non erant appellavit, Cn. Pompeium ferro domum com-
pulit, imperatorum monumenta evertit, inimicorum domus
disturbavit, vestris monumentis suum nomen inscripsit. In-
finita sunt scelera quae ab illo in patriam sunt edita. Quid?
quae in singulos civis quos necavit, socios quos diripuit, im-
peratores quos prodidit, exercitus quos temptavit? Quid 59
vero? ea quanta sunt quae in ipsum se scelera, quae in suos
edidit! Quis minus umquam pepercit hostium castris quam
ille omnibus corporis sui partibus? quae navis umquam in
flumine publico tam vulgata omnibus quam istius aetas fuit?
quis umquam nepos tam libere est cum scortis quam hic
cum sororibus volutatus? quam denique tam immanem
Charybdim poetae fingendo exprimere potuerunt, quae tan-
tos exhauriret gurgites quantas iste Byzantiorum Brogitaro-
rumque praedas exsorbuit? aut tam eminentibus canibus
Scyllam tamque ieiunis quam quibus istum videtis, Gelliis,
Clodiis, Titiis, rostra ipsa mandentem?

Qua re, id quod extremum est in haruspicum responso, 60

14 ferro *Hbk al.* : ferre P^1 : fere P^2 *rell.* 15 domus *PB* : domos *HGEM* 27 exhauriret *Halm* : exhaurire *PB* : exhaurire gur. posset *s.* possit *HGEMbk* 31 quod *Hbς al.* : cum *PBt* responso *ut Bait. ita BΣt* : responsu *P* : responsis *HMbς* : responsum *G*

providete NE REI PVBLICAE STATVS COMMVTETVR; etenim vix haec, si undique fulciamus iam labefacta, vix, inquam, 28 nixa in omnium nostrum umeris cohaerebunt. Fuit quondam ita firma haec civitas et valens ut neglegentiam senatus vel etiam iniurias civium ferre posset. Iam non potest. Aerarium nullum est, vectigalibus non fruuntur qui redemerunt, auctoritas principum cecidit, consensus ordinum est divulsus, iudicia perierunt, suffragia descripta tenentur a paucis, bonorum animus ad nutum nostri ordinis expeditus iam non erit, civem qui se pro patriae salute opponat invi-
61 diae frustra posthac requiretis. Qua re hunc statum qui nunc est, qualiscumque est, nulla alia re nisi concordia retinere possumus; nam ut meliore simus loco ne optandum quidem est illo impunito; deteriore autem statu ut simus, unus est inferior gradus aut interitus aut servitutis; quo ne trudamur di immortales nos admonent, quoniam iam pridem humana consilia ceciderunt. Atque ego hanc orationem, patres conscripti, tam tristem, tam gravem non suscepissem, non quin hanc personam et has partis, honoribus populi Romani, vestris plurimis ornamentis mihi tributis, deberem et possem sustinere, sed tamen facile tacentibus ceteris reticuissem; sed haec oratio omnis fuit non auctoritatis meae, sed publicae religionis. Mea fuerunt verba fortasse plura, sententiae quidem omnes haruspicum, ad quos aut referri nuntiata ostenta non convenit aut eorum responsis commo-
62 veri necesse est. Quod si cetera magis pervulgata nos saepe et leviora moverunt, vox ipsa deorum immortalium non mentis omnium permovebit? Nolite enim id putare accidere posse quod in fabulis saepe videtis fieri, ut deus aliqui delapsus de caelo coetus hominum adeat, versetur in terris, cum hominibus conloquatur. Cogitate genus sonitus eius quem Latinienses nuntiarunt, recordamini illud etiam quod nondum est relatum, quod eodem fere tempore factus in agro

29 aliquis *Mbς* (*Prov. Cons.* § 14) 32 etiam illud *EMc*

Piceno Potentiae nuntiatur terrae motus horribilis cum quibusdam † multis metuendisque rebus: haec eadem profecto quae prospicimus impendentia pertimescetis. Etenim haec 63
deorum immortalium vox, haec paene oratio iudicanda est, cum ipse mundus, cum maria atque terrae motu quodam novo contremiscunt et inusitato aliquid sono incredibilique praedicunt. In quo constituendae nobis quidem sunt procurationes et obsecratio, quem ad modum monemur. Sed faciles sunt preces apud eos qui ultro nobis viam salutis ostendunt: nostrae nobis sunt inter nos irae discordiaeque placandae.

2 multis *codd.* (inultis? infandis?) (*cf. Ov. Met.* xv. 24 *multa ac metuenda minatur*: monstris *Muell.*, *Madv. secutus* (monstris mutis metuendisque, *del.* rebus): invisis *Momms.* 5 cum maria atque *Jeep auct. Muell.*: cum agri atque *codd. in ras.* P^2: atque agri cum *bk ed. V.*: cum ipsi agri cum b^2: cumque agri *Klotz*: cum aer atque terra *Garat.* 6 contremescunt *P* inusitato *BHbkt ali.*: inuissitato P^1: invisitato *Muell.*

M. TVLLI CICERONIS

PRO P. SESTIO ORATIO

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. P descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. B descriptus

w = cod. Guelferbytanus 205, e cod. Σ descriptus

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

s = cod. Monacensis 15734, saecl. xv

Hbk sunt in hac oratione decurtati : in cod. *c Sestiana* deest

Citantur hic illic duo codices qui in Museo Britannico conservantur—Burn. 157 et Harl. 2681

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

PRO P. SESTIO ORATIO

I

1 Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset quod, pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperi, nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, ex hoc tempore miretur potius si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. Nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos qui cum senatu, cum bonis omnibus, rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos sordidatos reos, de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantis ; eos autem qui omnia divina et humana violarint vexarint perturbarint everterint, non solum alacris laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se nihil timere.

2 In quo cum multa sunt indigna, tum nihil minus est ferendum quam quod iam non per latrones suos, non per homines egestate et scelere perditos, sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum inferre conantur, et quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi manu copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur. Ego autem, iudices, qua voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum qui de me optime meriti

5 libertate] libertates P^1 *unde* lib. ⟨is⟩ ex hoc *Mommsen* : lib. is hoc *Bake* (*del.* ex)   23 autem] vero *k*   qua] quoniam qua *Halm*

sunt beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, *ut* iis potissimum vox haec serviat quorum opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est.

2 3 Et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro atque eloquentissimo, causa est P. Sesti perorata, nihilque ab eo praetermissum est quod aut pro re publica conquerendum fuit aut pro reo disputandum, tamen adgrediar ad dicendum, ne mea propugnatio ei potissimum defuisse videatur per quem est perfectum ne ceteris civibus deesset. Atque ego sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querelae quam eloquentiae,
4 doloris quam ingeni partis esse susceptas. Itaque si aut acrius egero aut liberius quam qui ante me dixerunt, peto a vobis ut tantum orationi meae concedatis quantum et pio dolori et iustae iracundiae concedendum putetis; nam neque officio coniunctior dolor ullius esse potest quam hic meus susceptus ex hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla laudanda *est* quam ea quae me inflammat eorum scelere qui cum omnibus meae salutis de-
5 fensoribus bellum esse sibi gerendum iudicaverunt. Sed quoniam singulis criminibus ceteri responderunt, dicam ego de omni statu P. Sesti, de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos, de studio conservandae salutis communis atque oti; contendamque, si modo id consequi potero, ut in hac confusa atque universa defensione nihil ab me quod ad vestram quaestionem, nihil quod ad reum, nihil quod ad rem publicam pertineat praeter-

2 eorum *susp. Landgraf* (*cf.* § 144): reorum *Stangl*: amicorum *Weidner*: meorum *coni. Mueller* ut *supplevi, a librario aliquo, ut videtur, omissum, qui illud* uti (VTIIS) *male post vocabulum* cogor *iterari opinatus est* (*Cl. Qu.* iii. 266) 16 nam neque *ut Madv. ita* G^2: nãq: (= namque) *P*: nam qui *BΣ*: numquam *H*: neque *k* 17 ullius *P rell. praeter Hwks* (ullus: *et ita Madv. edd.*) 19 laudanda est *Halm*: laudandans P^1: laudanda *rell.* quae me *om.* P^1: quam mea inflammata *Halm*: quam illa quae inflammata *G* 27 ab *ut Halm ita Hk*: a *PB corr. ex* ad, *k*

missum esse videatur. Et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sesti tribunatus est a Fortuna ipsa conlocatus, non adgrediar ad illa maxima atque amplissima prius quam docuero quibus initiis ac fundamentis haec tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique 3 6
meministis, et sapiente et sancto et severo; qui cum tribunus plebis primus inter homines nobilissimos temporibus optimis factus esset, reliquis honoribus non tam uti voluit quam dignus videri. Eo auctore duxit honestissimi et spectatissimi viri, C. Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia. Duobus gravissimis *ac plenissimis* antiquitatis viris sic probatus fuit ut utrique eorum et carus maxime et iucundus esset. Ademit Albino soceri nomen mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et benivolentiam non ademit: hodie sic hunc diligit ut vos facillime potestis ex hac vel adsiduitate eius vel sollicitudine et molestia iudicare. Duxit 7
uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis. Clara in hoc P. Sesti pietas exstitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum, in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem at aliquam partem maeroris sui deponeret, et maximis *pro illa necessitu-*

5 haec *P*: hae *P corr.*, *BHGk* 13 Duobus gravissimis *PBΣ*: duobus his grav. *k all.* ac plenissimis *suppl. K. Busche* (*cf.* § 130, *Cael.* § 63 *a viris honestissimis ac plenissimis dignitatis*): gravissimis summae antiquitatis *Momms.*: gravissimis antiquae severitatis *Eberhard*: gravissimae antiq. *dett.*, *ed. V.* *Cf. Vat.* § 19 14 ut *om. P*[1]: ut utrique eorum *G*: utrique eorum ut *P*[2]*B rell.* 15 mors *s. l. suppl. P*[2] 18 Alteram duxit *Schuetz*: Duxit iterum *Momms.* 20 L. Scipionis filiam *Schol.* 26 pro illa necessitudine studiis et officiis *scripsi* (§ 6; *in Sen.* § 21; *cf. Cl. Qu.* iii. 266): praeteritas esse se diis et off. *P*[1]*G*: officiis *P*[2], *ceteris deletis, et sic BΣw*: praeterea adsiduisque off. *Momms.*

dine studiis et officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. Possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu abstinentia; sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec minora
8 relinquere hortatur. Quaestor hic C. Antoni, conlegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. Impedior non nullius offici, ut ego interpretor, religione quo minus exponam quam multa P. Sestius, cum esset cum conlega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. Atque ego de Antonio nihil dico praeter unum: numquam illum illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse. In quo conlega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sesti esse debet, qui ita suum consulem observavit ut et illi quaestor bonus et nobis omnibus optimus civis videretur.

4
9 Idem, cum illa coniuratio ex latebris atque ex tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu temptari suspicabamur; C. Mevulanum, tribunum militum Antoni, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum; idemque C. Marcellum, cum is non Capuam solum venisset, verum etiam se quasi armorum studio in maximam familiam

9 P. Sestius . . . senserit *A* : *om. rell.* 19 et nobis omnibus *scripsi cum Klotzio* (*Cl. Qu.* iii. 267) : et vobis omnibus *s. l. suppl.* P^2(*non* '*man. rec.*' : *nam ita BHk rell.*) : *om.* P^1G : et bonis omnibus *Hirschf.* : et omnibus bonis *s.* et bonis *Richter* : et omnibus *Koechly*. *Cf.* vos et omnes boni § 31 : *Har. Resp.* § 4 23 manu ut (= vi ?) *H* : manu attentari *k* 24 mevulanum *PG* (mevol. G^2) : me vulcanum *BΣ* : Mefulanum *Huebner*, Menolavum *Hertz*, *utrumque ex inscrippt.* 27 itemque *Weidner*

coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit. Qua de causa et tum conventus ille Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu conservatam meo me unum patronum adoptavit, huic apud me P. Sestio maximas gratias egit, et hoc tempore eidem homines nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sesti testimonio declarant, periculum decreto suo deprecantur. Recita, quaeso, L. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones, 10 ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis vestris, quidnam, cum se conroborarit, effectura esse videatur. DECVRIONVM DECRETA. Non recito decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut hospiti publici aut ambitionis aut commendationis gratia, sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicationem amplissimi benefici, vocem offici praesentis, testimonium praeteriti temporis. Atque illis 11 temporibus eisdem, cum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni deprehensis atque oppressis domesticis hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu quem tum secum habebat; quibus hic litteris lectis ad urbem confestim incredibili celeritate advolavit. Atque ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitationem excitate. LITTERAE CICERONIS CONSVLIS.

Hoc adventu P. Sesti tribunorum plebis novorum, qui tum **5** extremis diebus consulatus mei res eas quas gesseram vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis impetus et conatus sunt retardati. Ac postea quam est intellectum, *M.* Catone tri- 12 buno plebis, fortissimo atque optimo cive, rem publicam

4 P. Sestio *secl. Manutius* 5 eidem] quidem *G corr. in* quidam 8 L. *Hotomanus* (*ad Fam.* xiii. 8) : P. *PBHG* decreverint *HG* 9 puerilis *Schol. et G* : virilis *P rell.* 10 vestris *del. P²*, *om. Bw* : nostris *G² all.* 12 aut (*tertium*) *delere voluit Pluygers* 14 vocem *amicus quidam Lambini* : vicem *codd.* : indicem *Koechly* : vindicem *Urlichs* 16 isdem *P* (ut videtur), Σ 25 tum *om. Schol.* 28 M. *suppl. Orelli*

defendente, per se ipsum senatum populumque Romanum sine militum praesidio tueri facile maiestate sua dignitatem eorum qui salutem communem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exercitu summa celeritate est Antonium consecutus. Hic ego quid praedicem quibus hic rebus consulem ad rem gerendam excitarit, quos stimulos admoverit homini studioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli casumque metuenti? Longum est ea dicere, sed hoc breve dicam: si M. Petrei non excellens animus et amor rei publicae, non praestans in re publica virtus, non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus in re militari exstitisset, neque adiutor ei P. Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, accusandum, impellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus, neque umquam Catilina, cum e pruina Appennini atque e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nanctus Italiae callis et pastorum stabula praeoccupare coepisset, sine multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate miserrima conci-
13 disset. Hunc igitur animum attulit ad tribunatum P. Sestius, ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam; quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis,

2 maiestate sua dign. *Weidner*: maiestatem suam dign. *codd.* (dignitatemque *Halm.*): cum maiestate sua dign. *Madv.* 4 C. Antonium consecutus est *Halm. auct. edd. recc.*: *v. Cl. Qu.* iii. 267 5 consulemq. P^1: consulem quaestor *Weidner* 6 quos *Schol.*: quot *P rell.* 7 fortasse *Schol.*: fortassis *P rell.* 10 amor *Gulielm.*: amore *codd.*, *et ita Lamb. sine vocabulo* et (*PB*), *quod in P del. manus recentior*, *om. w.* *Num* et ⟨ardens⟩ amore reip.? 13 accusandum] acuendum *Paul. Sed cf.* § 122; *ad Fam.* i, i, § 1 15 e *alt. s. l. P*: *om. G* 16 nanctus P^1: nactus P^2 *rell.* Italiae *del. Paul*: silvestres *Eberhard*: saltuum *K. Busche* (*cf. Liv.* xxii. 14.8) 17 stabula praeoccupare *Muell.*, *Koch*: stabulae praeclare P^1, *corr. m.* 2 st. praeclara (stabuli praeclara *BΣw*): stabula praedari *Halm*[1], *Kayser*: st. peragrare *Madv.*, pervagari *Wesenberg*: stabula cepisset *Novak*, *qui vocab.* praeclare *delet*, *ut librarii alicuius exclamationem.* *Num* aest. int. nanctus ⟨intra⟩ callis et past. stabula praedari coepisset? 21 propriora PG^1

sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam. Verum haec ita praetereamus ut tamen intuentes et respectantes relinquamus: ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum 6
vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus.

De quo quidem tribunatu ita dictum *est* a Q. Hortensio 14
ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. Sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sesti nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de isdem rebus esse arbitror si non subtilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. Qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? Sed agam moderate et huius potius tempori serviam quam dolori meo: si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant; si qui fecerunt aliquid aliquando atque eidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus obliti; si qui se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perferemus, neque quemquam offendet oratio mea nisi qui se ita obtulerit ut in eum non invasisse sed incucurrisse videamur.

Sed necesse est, ante quam de tribunatu P. Sesti dicere 15
incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo conligendo ac reficienda salute communi omnia reperientur P. Sesti facta, dicta, consilia versata.
Fuerat ille annus tam in re publica, iudices,† cum in magno 7
motu et multorum timore intentus *est* arcus in me unum,

6 est *corr. G*: *om. P et codd. pler.* 8 dignam iuventuti *Madv.*: dignam iuti P^1: digna uti P^2 *rell.* 20 insectantur *secl. Wichert* 28 tam *codd.*: iam *Madvigius* *Post* iudices *quaedam intercidisse arbitror*: Fuerat ille annus tam in re pub., iudices, ⟨*calamitosus quam fore suspicabamur tum*⟩ cum (quam P^2B = quom) in magno *etc.* *Cf.* § 16; *Har. Resp.* § 4: *v. Cl. Qu.* iii. 267-8 29 est *suppl. Madv*

sicut vulgo ignari rerum loquebantur, re quidem vera in universam rem publicam, traductione ad plebem furibundi hominis ac perditi, mihi irati, sed multo acrius oti et communis salutis inimici. Hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, exsecratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse facturum: quod ille nefarius ex omnium scelerum conluvione natus parum se foedus violaturum arbitratus *est*, nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis periculis ter-
16 ruisset. Hanc taetram immanemque beluam, vinctam auspiciis, adligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis, solvit subito lege curiata consul, vel, ut ego arbitror, exoratus vel, ut non nemo putabat, mihi iratus, ignarus quidem certe et imprudens impendentium tantorum scelerum et malorum. Qui tribunus plebis felix in evertenda re publica fuit nullis suis nervis—qui enim in eius modi vita nervi esse potuerunt hominis fraternis flagitiis,
17 sororiis stupris, omni inaudita libidine exsanguis?—sed fuit profecto quaedam illa rei publicae fortuna fatalis, ut ille caecus atque amens tribunus plebis nancisceretur—quid dicam? consules? hocine ut ego nomine appellem eversores huius imperi, proditores vestrae dignitatis, hostis bonorum omnium, qui ad delendum senatum, adfligendum equestrem ordinem, exstinguenda omnia iura atque instituta maiorum se illis fascibus ceterisque insignibus summi honoris atque imperi ornatos esse arbitrabantur? Quorum, per deos

1 vera *s. l.* P^2 7 quod *codd. praeter Hks* (at) 8 est *suppl. ed. V.* (*in P est* arbitratut): *post* natus *lacunam suspicatur Richter*, natus ⟨non solum ipse turpiter neglexit, verum etiam Pompeium a me avertit,⟩ parum . . . arbitratus nisi *etc.* 12 lege curiata *Turnebus*: legum curiata *P* (*sed duobus extremis litteris expunctis*: legum curia *B*): legum *rell.* 13 putabat *Schol.*: putare P^1: putaret *rell. Num* putare malebat? mihi iratus *Naugerius* (2): miratus (iuratus b^2) *codd. praeter Schol.* (iratus) 18 exsanguis *Koch* (§ 24): insani *codd.* (*corr. P ex* in sane): infamis *Naugerius* (2): enervati *Karsten. Num* insanientis? 19 in illa P^2B 22 perditores *coni. Reid* (*in Pis.* § 64)

immortalis, si nondum scelera vulneraque inusta rei publicae vultis recordari, vultum atque incessum animis intuemini: facilius eorum facta occurrent mentibus vestris, si ora ipsa oculis proposueritis.

8

Alter unguentis adfluens, calamistrata coma, despiciens 18
conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae, puteali et faeneratorum gregibus inflatus, a quibus compulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni tamquam [in] fretu ad columnam adhaeresceret, in tribunatus portum perfugerat, contemnebat equites Romanos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque ab iis se ereptum ne de ambitu causam diceret praedicabat, ab isdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat; eamque nisi adeptus esset, se incolumem nullo modo fore arbitrabatur. Alter, 19
o di boni, quam taeter incedebat, quam truculentus, quam terribilis aspectu! unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperi veteris, imaginem antiquitatis, columen rei publicae diceres intueri. Vestitus aspere nostra hac purpura plebeia ac paene fusca, capillo ita horrido ut Capua, in qua ipsa tum imaginis ornandae causa duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam *vade* videretur. Erat hic omnium sermo: 'est tamen rei 20
publicae magnum firmumque subsidium; habeo quem opponam labi illi atque caeno; vultu me dius fidius conlegae

1 nondum *del. Pluygers*: *an* nefanda? 7 inflatus] insultans *O. Ribbeck* a quibus *Schol.*: qui P^1: atque *rell.* 8 in *pr. Schol.*: *om. codd.* tamquam *Schol.*: *om. codd.* in *alt. del. Seyffert, secl. Muell.* fretu P^1: freto *rell.* *Num* ne in Scyllaeo illo aeris alieni ⟨iactatus⟩ fretu? 21 supercilio] supero illo *PBΣ* 24 annus *Lamb.*: antuus *P* (*in mg.* an mantuus Σ): mantuus, anantuus, anmantuus *rell.*, Rhadamanthus *Wunder*, consulatus *Schuetz*, magistratus *Hermann* (supercilio ac nutu annus ille *Landgraf*) 25 vade *suppl. Madv. ex Valerio Pro'o* (*T.* iv, *p.* 19, 18 *et* 30, 27)

sui libidinem levitatemque franget; habebit senatus in hunc annum quem sequatur; non deerit auctor et dux bonis.' Mihi denique homines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra tribunum plebis furiosum et audacem cum amicum et adfinem tum etiam fortem et gravem consulem.

9 Atque eorum alter fefellit neminem. Quis enim clavum tanti imperi tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum? cum is praeter spem in altissimo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempestatem impendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem insolitam aspicere posset.
21 Alter multos plane in omnis partis fefellit; erat enim hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobilis homines esse dignos maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica meritorum memoria, etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant, et quod erat eo nomine ut ingenerata familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant, et ad integritatem maiorum spe sua hominem vocabant
22 materni generis obliti. Ego autem,—vere dicam, iudices,—tantum esse in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse cum re publica sensi, numquam putavi. Nequam esse hominem et levem et falsa opinione [errore] hominum ab adulescentia commendatum sciebam; etenim animus eius vultu, flagitia parietibus tegebantur. Sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita ut curiosis

2 derit *P* 15 opinioni *P²B*: opinione *all.*: hominum opin. *delere voluit Kimmig* 22 gaudebant *secl. Halm* (*sed cf.* expulerit relegarit § 29: offerunt insectantur § 14): plaudebant *Paul.* 27 errore *del. Halm*: [falsa opinione] *Pluygers*, [falsa] opinione [errore] *Ortmann*

oculis perspici non possit. Videbamus genus vitae, desidiam, 10
inertiam; inclusas eius libidines qui paulo propius accesserant intuebantur; denique etiam sermo nobis ansas dabat quibus reconditos eius sensus tenere possemus. Laudabat 23
homo doctus philosophos nescio quos, neque eorum tamen nomina poterat dicere, sed tamen eos laudabat maxime qui dicuntur praeter ceteros esse auctores et laudatores voluptatis; cuius et quo tempore et quo modo non quaerebat, verbum ipsum omnibus *viribus* animi et corporis devorarat; eosdemque praeclare dicere aiebat sapientis omnia sua causa facere, rem publicam capessere hominem bene sanum non oportere, nihil esse praestabilius otiosa vita, plena et conferta voluptatibus; eos autem qui dicerent dignitati esse serviendum, rei publicae consulendum, offici rationem in omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro patria pericula, vulnera excipienda, mortem oppetendam, vaticinari atque insanire dicebat. Ex his adsiduis eius cotidianisque 24
sermonibus, et quod videbam quibuscum hominibus in interiore parte aedium viveret, et quod ita domus ipsa fumabat ut multa eius *consorti*onis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab illis nugis exspectandum, mali quidem certe nihil pertimescendum. Sed ita est, iudices, ut, si gladium parvo puero aut si imbecillo seni aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat, sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus vulnerare: cum hominibus enervatis atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere

3 sermo nobis *Klotz*: sermonis *codd.*: sermo hominis *Jeep*: sermones . . . dabant *Sauppe* 9 viribus *suppl. Wesenberg* (modis b^2 *Burn.* 157 *et ed. R.*), partibus *Orell.*, nervis *Weidner*, omni vi animi *Madv.*: *post* corporis *alii alia, ut* portis *Jacob*, poris *Hertz*: animi et codevorat P^1: animi et corporis devorat P^2 *rell.* devorarat *Angelius*: devorabat *Naugerius* (1) 13 esse *om. Schol.* 20 consortionis *scripsi* (consensionis? § 87): sermonis *codd.*: sermonum *Hertz*: nidoris *Eberhard*, sodalitatis *Probst*: abdominis *K. Busche* (*in Pis.* § 66) redoleret *Manutius* 21 rugis *Matthias* (*in Sen.* § 15) esse exspect. *G* 23 ac debili *Pluygers* 26 *ante* cum *add. Halm* sic, *Lamb. in mg.* ita (vulnerari *PG*)

neminem umquam potuissent, ii summi imperi nomine armati rem publicam contrucidarunt. Foedus fecerunt cum tribuno plebis palam, ut ab eo provincias acciperent quas ipsi vellent, exercitum et pecuniam quantam vellent, ea lege, si ipsi prius tribuno plebis adflictam et constrictam rem publicam tradidissent: id autem foedus meo sanguine ictum
25 sanciri posse dicebant. Qua re patefacta—neque enim dissimulari tantum scelus poterat nec latere—promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis consulum nominatim.

11 Hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, excitati, Italia cuncta permota, omnes denique omnium generum atque ordinum cives summae rei publicae a consulibus atque a summo imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbines, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent, sed eam nimium tarde concidere maererent. Flagitabatur ab his cotidie cum querelis bonorum omnium tum etiam precibus senatus, ut meam causam susciperent, agerent aliquid, denique ad senatum referrent: non modo negando, sed etiam inridendo amplissimum quemque illius
26 ordinis insequebantur. Hic subito cum incredibilis in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque Italia convenisset, vestem mutandam omnes meque iam omni ratione, privato consilio, quoniam publicis ducibus res publica careret, defendendum putarunt. Erat eodem tempore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum repraesentabat

1 ii *G*: hii P^1: hi P^2B 2 armati tam *PG* (*sed in P litteris* ti tam *man. sec. expunctis*: *unde* arma *BΣ*): armatam *Hertz*: armati tantam *Maehly*, arm. tum, tamen, totam, cunctam, clam *alii*: armati nudatam *Imelmann*. *Num* armati universam? contrucidarunt *PBΣ*: -averunt *edd.* 6 ictum *codd.*, *del. Nohl* (*sed cf.* loquacitatem . . . inretitam retardarem *Vat.* § 2): tantum *Koch*, iustum *Weidner*: sanguine ici posse *Pluygers*: *fort.* ici et sanciri posse 17 eam *P rell. praeter G* (etiam) 18 his *P rell. praeter G* (iis) 20 agerent, aliquid denique *ut vulg. ita distinxit B* 24 iam *Madv.*: etiam *codd.*: omni ratione etiam *Koechly*

memoriam consulatus mei, cum flens universus ordo cincinnatum consulem orabat; nam alter ille horridus et severus consulto se domi continebat. Qua tum superbia caenum illud ac labes amplissimi ordinis preces et clarissimorum civium lacrimas repudiavit! me ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego patrimoni dicam, quod ille tum cum quaestum faceret amisit? Venistis ad senatum, vos, inquam, equites Romani et omnes boni veste mutata, vosque pro meo capite ad pedes lenonis impurissimi proiecistis, cum, vestris precibus ab latrone illo repudiatis, vir incredibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius, ad senatum de re publica rettulit, senatusque frequens vestem pro mea salute mutandam censuit.

O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus, rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum maerorem gravem, ad posteritatis memoriam gloriosum! Quid enim quisquam potest ex omni memoria sumere inlustrius quam pro uno civi et bonos omnis privato consensu et universum senatum publico consilio mutasse vestem? Quae quidem tum mutatio non deprecationis est causa facta, sed luctus: quem enim deprecarere, cum omnes essent sordidati, cumque hoc satis esset signi esse improbum, qui mutata veste non esset? Hac mutatione vestis facta tanto in luctu civitatis, omitto quid ille tribunus omnium rerum divinarum humanarumque praedo fecerit, qui adesse nobilissimos adulescentis, honestissimos equites Romanos, deprecatores salutis meae iusserit, eosque operarum suarum gladiis et lapidibus obiecerit: de consulibus loquor, quorum fide res publica niti 12 27

1 memoriam *Angelius*: me *codd.* 6 tum cum quaestum *Faui*: tum quaquaestum P^1: tum (cum) quasi quaestum *rell.*: totum quamvis quaestum *Halm* 7 Venistis *Halm*: venisset *codd.* 8 veste mutata P^2 *rell. praeter G* vestem mutastis) 9 proiecistis. Tum *Halm* 18 priv. consensu *et l.* 19 publ. consilio *om. Schol.* 20 est causa facta *ut w ita PBΣ*: causa est facta *ed. R.* 21 deprecarere bonum *Paul* boni omnes *Richter* 22 qui] si quis *Karsten* 23 Hac (ac *Weidner*) . . . facta *secl. Eberhard*

28 debuit. Exanimatus evolat ex senatu, non minus perturbato animo atque vultu quam si annis ante paucis in creditorum conventum incidisset; advocat contionem, habet orationem talem consul qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homines si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitrarentur; equites vero Romanos daturos illius diei poenas quo me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent; venisse tempus iis qui in timore fuissent—coniuratos videlicet dicebat—ulciscendi se. Si dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus; nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labefactare; quid fecerit
29 videte. L. Lamiam, qui cum me ipsum pro summa familiaritate quae mihi cum patre eius erat unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupiebat, in contione relegavit, edixitque ut ab urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica deprecari.

13 Quid hoc homine facias, aut quo civem importunum aut quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam cetera quae sunt ei cum conlega immani impuroque coniuncta atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expulerit, relegarit non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis omnibus casum amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum sine ullo iudicio ut edicto ex patria
30 consul eiecerit. Nihil acerbius socii et Latini ferre soliti sunt quam se, id quod perraro accidit, ex urbe exire a con-

6 illius dies *Gell.* ix. 14. 6 (die P^2) 7 quo me *ed. Asc.* 1531 : qui me *G* : quine *P* : qui sine P^2 *rell.* 8 iis *G* : his *PB* 9 sui *Halm* (ulciscendos b^2) haec *ut P rell. ita Schol.* : hoc *Wesenberg. Cf. in Sen.* § 12 13 cum patre *B et ed. Asc.* 1531 : cum fratre cum patre *P* 16 ausus esset *Schol.* 22 relegarit *secl. du Rieu* (§ 21) 26 ut (aut P^2 *rell. praeter* b^2 atque) edicto *del. Lamb.* : vi edicto *Seyffert* : ut *del. Manutius* 27 socii et Latini *Schol. et Madv.* : societatini *P* : socii atini *B* : *corr. in utroque* socii reatini, *et ita* Σ 28 id . . . accidit *om. Schol.*

sulibus iuberi: atque illis erat tum reditus in suas civitates, ad suos Lares familiaris, et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? Exterminabit civis Romanos edicto consul a suis dis penatibus? Expellet ex patria? Deliget quem volet, damnabit atque eiciet nominatim? Hic si umquam vos eos qui nunc estis in re publica fore putasset, si denique imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquum credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et inauditis edictis ius libertatemque pervertere?

31 Etsi me attentissimis animis summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor ne quis forte vestrum miretur quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit, aut quid ad P. Sesti causam eorum qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt delicta pertineant. Mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia consilia P. Sesti mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et perditae rei publicae quantum posset mederetur. Ac si in exponendis vulneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote; nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicae vulnus iudicastis, et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine: qui cum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius praesenti defensione esse coniunctam.

14 32 Erat igitur in luctu senatus, squalebat civitas publico consilio veste mutata, nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum conlegium aut concilium aut omnino aliquod com-

1 atqui *Fleckeisen* erat tum *PBΣ*: tum erat *b*² *cd. R.* 12 ius *s. l. P*² 14 vestrum forte *Schol.* 18 prop. est, ostendere *Klotz, Halm* 28 in luctu civitas, squal. sen. *Paul* 29 veste mutata *pro glossemate habet F. Schoell* 30 vectigalium *del. Paul*

mune consilium quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset: cum subito edicunt duo consules ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit? Quis tyrannus miseros lugere vetuit? Parumne est, Piso, ut omittam Gabinium, quod tantum homines fefellisti ut neglegeres auctoritatem senatus, optimi cuiusque consilia contemneres, rem publicam proderes, consulare nomen adfligeres? Etiamne edicere audebas ne maererent homines meam, suam, rei publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste significarent? Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris supplicare?
33 care? Quid? sua sponte homines in amicorum periculis vestitum mutare non solent? Pro te ipso, Piso, nemone mutabit? ne isti quidem quos legatos non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti? Ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt fortasse qui volent: civis florentissimi benivolentia bonorum et optime de salute patriae meriti periculum, coniunctum cum periculo civitatis, lugere senatui non licebit? Idemque consules, si appellandi sunt consules quos nemo est quin non modo ex memoria sed etiam ex fastis evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum, producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae, maximo cum gemitu vestro, illa omnia quae tum contra me contraque rem publicam *agebantur* voce ac sententia sua comprobaverunt.

15 Isdemque consulibus sedentibus atque inspectantibus lata

3 consulum *G*: consultum *PB* 9 audebas *ut coni. Lamb. ita* ς: audeas *P rell.* 16 mutabit *Lallemand*: mutavit *codd.* legatos *susp. I. Fr. Gronovius, all.* (*cf. Vat.* § 35) 22 Eidemque P^1 23 quin non *Garatoni*: qui non *codd.* 27 agebantur *suppl. Halm*: parabantur *Koch*: ferebantur *Orelli*: dixerant b^2 *ed. R.*: dixerat *Angelius*

lex est, NE AVSPICIA VALERENT, NE QVIS OBNVNTIARET, NE QVIS LEGI INTERCEDERET, VT OMNIBVS FASTIS DIEBVS LEGEM FERRI LICERET, VT LEX AELIA, LEX FVFIA NE VALERET: qua una rogatione quis est qui non intellegat universam rem publicam esse deletam? Isdemque con- 34
sulibus inspectantibus servorum dilectus habebatur pro tribunali Aurelio nomine conlegiorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incitarentur. Isdemque consulibus arma in templum Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi tollebantur, armati homines forum et contiones tenebant, caedes lapidationesque fiebant; nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus: unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed, cum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset, insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, pluris etiam spe et promissis tenebat. Quae cum 35
essent eius modi, iudices, cum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostis haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur sed et voce et sententia comprobarentur, cum omnes urbem nondum excisam et eversam sed iam captam atque oppressam videremus: tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus, sed me alii metus atque aliae curae suspicionesque moverunt.

Exponam enim hodierno die, iudices, omnem rationem 16 36

6 dilectus *w*: del. *P rell.* 9 cons. coniventibus *coni. Pluygers*: cons. inspectantibus *Hotom.* 10 templum *Naugerius* (2): templo *codd.* 11 contiones] §§ 42, 106: comitium *coni. K. Busche* (§ 75; *Verr.* i, § 58; iii, § 9; v, § 170) 16 dominabatur *del. Paul* aliis pollic. *secl. Pluygers* minabatur aliis, aliis pollic. *Tittler* (*Verr.* iv, § 31) 25 exscissam *Lamb.*

facti et consili mei, neque huic vestro tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato *populo*, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita, cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum, nullius animi,
37 nullius consili fuisse confiteor. Quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes boni probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat. Ad suam enim quandam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae *respiciens rem gesserat*, cum unus in legem per vim latam iurare noluerat: denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu C. Mari invicto, habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem; res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno plebis, vigilante homine, et in causa populari si non moderate at certe populariter abstinenterque versato. Cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet, aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret.
38 Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant. Eas res gesseram quarum non unus auctor sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque non modo ad singularem meam gloriam sed ad communem salutem omnium civium et prope

5 populo *suppl. Momms.*, equestri ordine *Kayser* 8 nimium a me *P*, *corr. B* 14 respiciens rem gesserat *scripsi* (§ 38): sumpserat *codd.* (*cf. Planc.* § 88, *Clark*: spiritus sumpserat *Koch*: spectarat *Naugerius* (1), *et man. rec. in P*: tum (eo tempore?) spectarat *Madv.*: respexerat *Halm*: suspexerat *Jacob* (*Cl. Qu.* iii 269) 17 C. Mari *del. Paul* 21 abstinenterque] a isti neterque *PBΣ* (at iste ne tergi *G*) = APSTINĒTERQVE 25 proprie] propere *Kraffert*

gentium pertinerent; ea condicione gesseram ut meum
factum semper omnes praestare tuerique deberent.

Erat autem mihi contentio non cum victore exercitu, sed 17
cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis;
habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem
subsidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos
egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos
improbitas tribuno plebis constrictos addixerat; nec mihi 39
erat res cum Saturnino, qui quod a se quaestore Ostiensi per
ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum,
rem frumentariam tralatam sciebat, dolorem suum magna
contentione animi persequebatur, sed cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum
latrone; quos homines si, id quod facile factu fuit et quod
fieri debuit quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar ne quis aut vim
vi depulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius
domesticorum hostium mortem maereret. Sed me illa moverunt: omnibus in contionibus illa furia clamabat se quae
faceret contra salutem meam facere auctore Cn. Pompeio,
clarissimo viro mihique et nunc et quoad licuit amicissimo;
M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab eadem illa peste infestissimus
esse meis fortunis praedicabatur; C. Caesar, qui a me nullo
meo merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae
saluti ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. His se 40
tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re
gerenda esse usurum dicebat; ex quibus unum habere

1 et ea *coni. Kayser* 11 translatam *P²B* 18 vel . . . hostium *om. Schol., secl. Kayser* 19 mortem *Schol. b², et man. rec. in P* : *om. B rell. praeter k* (morte) : caedem *t et cod. Steph.* maereret *codd.* : derideret *Schol.* illa] alia *Probst* 26 debebat *codd.* : credebatur *Halm* (§ 41) : videbatur *Urlichs* esse (*ante* meae) *et l.* 27 cotid. cont. *om. Schol.*

exercitum in Italia maximum, duo, qui privati tum essent, et *populo Romano* praeesse et parare, si vellent, exercitum posse, idque facturos esse dicebat. Nec mihi ille iudicium populi nec legitimam aliquam contentionem nec disceptationem aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, imperatores, castra denuntiabat.

18 Quid ergo? inimici oratio, vana praesertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta me movit? Me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas in quos illa oratio tam improba conferebatur; qui tum, quamquam ob alias causas tacebant, tamen hominibus omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando confiteri videbantur. Illi autem aliquo tum timore perterriti, quod acta illa atque omnis res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu atque a principibus civitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant, suaque sibi propiora esse pericula quam mea
41 loquebantur. Sed tamen et Crassus a consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat, et eorum fidem Pompeius implorabat neque se privatum publice susceptae causae defuturum esse dicebat; quem virum studiosum mei, cupidissimum rei publicae conservandae, domi meae certi homines ad eam rem positi monuerunt ut esset cautior, eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt; atque hanc eius suspicionem alii litteris mittendis, alii nuntiis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, cum a me certe nihil timeret, ab illis, ne quid meo nomine molirentur, sibi cavendum putaret. Ipse autem Caesar, quem maxime homines ignari veritatis mihi esse iratum putabant, erat ad

2 populo Romano (·p· r·) praeesse *scripsi* (§ 107): praeesse *codd.* (*sc. exercitui*?): praesto esse *Fr. C. Wolff*: reip. praeesse *Orell.* (*Cl. Qu.* iii, *p.* 269): Romae esse *Mueller* 7 Quid? ergo *Lamb.* 8 non illius *P rell. praeter k in quo est*: non movit illius *ut man. rec. in P*: illius oratio tam improba *PB*. *Post vocab* taciturnitas *add.* movebat *Schol*, *qui et* tam improba *omisit* 12 alio *Bake, qui verba delet* quod ... putabant 13 acta prioris anni *Schol.* 20 defuturum *s. l. suppl. man. rec. in P*: *om. BΣ* 21 domi meae *del. Ernesti* 22 ad eam rem positi *del. Bake*

portas, erat cum imperio; erat in Italia eius exercitus, inque
eo exercitu ipsius tribuni plebis, inimici mei, fratrem prae-
fecerat. 19
Haec ergo cum viderem,—neque enim erant occulta,—sena- 42
tum, sine quo civitas stare non posset, omnino de civitate
esse sublatum; consules, qui duces publici consili esse de-
berent, perfecisse ut per ipsos publicum consilium funditus
tolleretur; eos qui plurimum possent opponi omnibus con-
tionibus falso, sed formidolose tamen, auctores ad perniciem
meam; contiones haberi cotidie contra me; vocem pro me
ac pro re publica neminem mittere; intenta signa legionum
existimari cervicibus ac bonis vestris falso, sed putari tamen;
coniuratorum copias veteres et effusam illam ac superatam
Catilinae importunam manum novo duce et insperata com-
mutatione rerum esse renovatam:—haec cum viderem, quid
agerem, iudices? Scio enim tum non mihi vestrum studium, 43
sed meum prope vestro defuisse. Contenderem contra tri-
bunum plebis privatus armis? Vicissent improbos boni,
fortes inertis; interfectus esset is qui hac una medicina sola
potuit a rei publicae peste depelli. Quid deinde? Quis re-
liqua praestaret? Cui denique erat dubium quin ille san-
guis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus,
consules ultores et defensores esset habiturus? cum quidam
in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse
vincendum. Quid erat bis vincere? Id profecto, ut, *si* cum
amentissimo tribuno plebis decertassem, cum consulibus
ceterisque eius ultoribus dimicarem. Ego vero, vel si per- 44
eundum fuisset ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi

1 erat . . . exercitus *del. Ortmann, etiam* eo *Kimmig* 12 ac bonis *om. Schol.* 13 superatam *codd.* : dissupatam *Orelli* (*de Leg. Agr.* ii, § 89) 17 me prope *Fleckeisen* 20 quis reliqua praestaret *Gulielmius* : quis reliqua irae staret *P rell.* (quis reliquiarum restaret *in P man. rec.*) : quid reliqui restaret *k* 21 Cui *Gulielmius* : quod (*ex* quoi) *P* : quid *P*[2] *rell.* 23 quidam *Schol.* : quid *P rell.* : quidem *in P man. rec.* 25 si *hic add. Halm, ante* decertassem *Wesenberg* 27 vel si *Madv.* : veni *codd.*

mortifera qui imposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere; erat enim illa altera eius modi contentio ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. Quid, si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? Senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate delerant; ad arma vocassent, qui ne vestitu quidem defendi rem publicam sissent; a tribuno plebis post interitum dissedissent, qui eandem horam meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent.

20 45 Vnum autem mihi restabat illud quod forsitan non nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit: 'restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses.' De quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique dei, me vestrarum sedum templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse. Etenim si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in magnum vitae discrimen adducerem.
46 Cum vero in hanc rei publicae navem, ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum, armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, cum proscriptio, caedes, direptio denuntiaretur, cum alii me suspicione periculi sui

1 qui imposuisset *Halm*: que inpos. *P* (*corr. man. rec.* quam) 7 vocassent *Ern.* (*et del.* vocassent *l.* 6 *Weidner*): vocarent *codd.*: *cf.* victi essent . . . superessent § 47 8 interitum meum *ed. Ascens.* 1531 11 autem *scripsi*: enim *P rell.* (*sed in P* -nim *m. sec. in rasura script.*): *om. k*: etiam *Halm*: tamen *Keil* 14 inquam *om. Schol.* 15 sedum *PG et Priscianus*: sedium P^2 *rell.* 20 dedissent *P k all.* (*l.* 28) 24 magnum *susp. Kayser*: minimum *Bake*

non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur, alii inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum otiumque odissent et ob hasce causas tot tamque varias me unum deposcerent, depugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum, quam id quod omnibus impendebat unus pro omnibus susciperem ac subirem?

21 47 'Victi essent improbi.' At cives, at ab eo privato qui sine armis etiam consul rem publicam conservarat. Sin victi essent boni, qui superessent? Nonne ad servos videtis rem venturam fuisse? An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? Quid? Tum mortemne fugiebam? An erat res ulla quam mihi magis optandam putarem? Aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine cum gerebam, non mihi mors, non exsilium ob oculos versabatur? Non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? An erat mihi in tanto luctu meorum, tanta diiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? Tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consili aut ingeni? Nihil audieram, nihil videram, nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? Nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? cum esset omnibus definita mors, optandum esse ut vita, quae necessitati

1 alii . . . incitarentur *del. Paul*: insectarentur *pro* incitarentur *Probst*: in me incit. *Hertz* 2 invidere *Probst*: mihi inviderent *Heine* 5 unum omnes *Koch*: unum cuncti *Hertz* 7 quam non id *codd.* 10 At cives *codd.*: at acie *Paul*: at vi *Bake*. *Post* at cives *add.* at armis *Heraeus* ab eo privato *codd.*: armato *add.* '*ex optimo libro manuscr.*' *ante* privato *Lamb.*, *post* privato *Wesenberg* 12 rem] rea P^1 *corr.* rem, *et ita B*: rem publicam Gb^2 *et recentior manus in P* (§ 61; *Balb.* § 5 14 Quid tum? *Rau*: *sed cf.* tum *l.* 18, *et Phil.* ii, § 20; *de imp. Cn. Pomp.* § 53; *Verr.* ii, § 21 17 exitium *Hotom.*, *Madv.* 20 diiunct. P^1: disiunct. P^2 *rell.* (§ 141) 22 Tamne *Halm* (*in P erat pr.* tamen, *ter repetitum*)

deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? Nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum maxime mentis sapientium ac fortium virorum, cum e corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu, alterum etiam optandum, meliore esse sensu.

48 Denique, cum omnia semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quicquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiae, pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim cum eius essem civitatis ex qua C. Mucius solus in castra Porsennae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset; ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute populi Romani victoriaque devovisset; ex qua innumerabiles alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis animis oppetissent; in qua civitate ipse meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse qua mortem saepe hostibus obtulisset.

22 49 Haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam publicam mea mors peremisset, neminem umquam fore qui auderet suscipere contra improbos civis salutem rei publicae; itaque non solum si vi interissem, sed etiam si morbo exstinctus essem, fore putabam ut exemplum rei publicae conservandae mecum simul interiret. Quis enim umquam me a senatu populoque Romano tanto omnium bonorum studio

4 mentes maxime *Schol.* 5 e *P²BG*: eo *P¹ Schol*: *om. k*: ex *Klotz* 10 regis opinor *et l.* 11 pro patria *om. Schol.* 12 civit. essem *Schol.* 13 C. *Schol.*: Q. *P rell.* Porsennae *Bw*: Porsenae (*corr. ex* porsinae) *Pk* 15 aliquot annos *et l.* 19 in variis bellis *del. Paul* 18 laudis partim vitandae *s. l. P²*

non restituto,—quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset,—ullam rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere? Servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices: caedem a vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore luctuque depuli, et unus rem publicam bis servavi, semel gloria, iterum aerumna mea. Neque enim in hoc me hominem esse infitiabor umquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier; quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, cum pro vobis ea quae mihi essent vilia reliquissem? Hoc meo quidem animo summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod, cum abesse ab ea sine summo dolore non possem, hunc me perpeti quam illam labefactari ab improbis malui. Memineram, 50
iudices, divinum illum virum atque ex isdem quibus nos radicibus natum ad salutem huius imperi, C. Marium, summa senectute, cum vim prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnensium misericordiam confugisse, inde navigio perparvo, cum omnis portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. Atque ille vitam suam, ne inultus esset, ad incertissimam spem et ad rei publicae *interitum* reservavit: ego qui, quem ad modum multi in senatu me absente dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique ob eam causam consularibus litteris de senatus sententia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam vitam deseruissem, rem publicam

6 bis *G* (b *cum linea curvata*) *et in P man. recentior*: vis P^1 (*cf.* vocavit § 51): vobis $P^2B\Sigma$. *Et habet Schol.* bis rem pub., *sed sine vocab.* unus   18 vim *codd.*: vi *Halm*   fugisset *Keil*   20 Minturnensium *Passeratius, Lamb.*: Minturnis *codd.* (*ut Balb.* § 30 Athenis: *secl. Halm*   23 Atqui *Fleckeisen*   inultus *ed. R.*: inuitus *codd.*   24 interitum *scripsi* (*Cl. Qu.* iii. *p.* 269): ratum *P rell.*: fatum *Pantagathus*: et alium rei pub. statum *Garat.*: vulnera tum *Urlichs*: recuperationem *Paul*

prodidissem? In qua quidem nunc me restituto vivit mecum simul exemplum fidei publicae; quod si immortale retinetur, quis non intellegit immortalem hanc civitatem futuram?

23

51 Nam externa bella regum, gentium, nationum iam pridem ita exstincta sunt ut praeclare cum iis agamus quos pacatos esse patiamur; denique ex bellica victoria non fere quemquam est invidia civium consecuta. Domesticis malis et audacium civium consiliis saepe est resistendum, eorumque periculorum est in re publica retinenda medicina; quam omnem, iudices, perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi potestas esset erepta. Qua re moneo vos, adulescentes, atque hoc meo iure praecipio, qui dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis, ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam contra improbos civis defendendam vocabit, segniores sitis et recordatione mei casus a consiliis fortibus refugiatis.

52 Primum non est periculum ne quis umquam incidat in eius modi consules, praesertim si erit iis id quod debetur persolutum. Deinde numquam iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis tacentibus, nec armati exercitus terrorem opponet togatis; neque erit iusta causa ad portas sedenti imperatori qua re suum terrorem falso iactari opponique patiatur. Numquam *autem* erit tam oppressus senatus ut ei ne supplicandi quidem ac lugendi sit potestas, tam captus equester ordo ut equites Romani a consule relegentur. Quae cum omnia atque etiam multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent, videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

1 qua *Ernesti*: quo *codd.* 5 iis *G*: his *P rell.* 14 quae P^1G: qua P^2B *all.* 15 vocabit *ed. R.*: vocavit P^1: vocarit *Ernesti* 16 et] aut *Halm* 18 iis P^2, is P^1, his $B^2\Sigma$, *om. Schol.* 24 autem *scripsi* (§ 45): enim *codd.*: denique *Garat.*, *edd.*: iam, etiam *all.* 29 brevitatempore *P*: '*fort. ex* brevi tantum tempore' *Halm*

24 53 Sed ut revertar ad illud quod mihi in hac omni est oratione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, cum ego me *e* complexu patriae conspectuque vestro eripuissem, et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem, patriamque, quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem reliquissem, cum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet: illo, inquam, ipso die—die dico? immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. Pro di immortales, custodes et conservatores huius urbis atque imperi, quaenam illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! Civis erat expulsus is qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine; erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato; lex erat lata vastato ac relicto foro et sicariis servisque tradito, et ea lex quae ut ne ferretur senatus fuerat veste mutata. Hac tanta perturbatione civitatis ne noctem 54
quidem consules inter meum *interitum* et suam praedam interesse passi sunt: statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum, et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem aerari, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu omnium. Vexabatur uxor mea, liberi ad necem quaerebantur, gener, et Piso gener, a Pisonis consulis pedibus supplex reiciebatur, bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur, domus ardebat in Palatio: con-

4 e *suppl. ed. Ascens.* 1531 (*Verr.* ii, 1, § 7)   14 dei *P*: dii *BΣk*   20 vastato P^2 *rell.*: vasto P^1 23 interitum *suppl. Ludv. v. Ian et M. Seyffert* (§§ 44, 50): discrimen b^2 *et man. rec. in P*: casum *ut Orelli ita bk*   29 et Piso gener *del.* P^2

sules epulabantur. Quod si meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

25 Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius anni pestis
55 recordamini—sic enim facillime perspicietis quantam vim omnium remediorum a magistratibus proximis res publica desiderarit—legum multitudinem, cum earum quae latae sunt, tum vero quae promulgatae fuerunt. Nam latae quidem sunt consulibus illis—tacentibus dicam? immo vero etiam adprobantibus; ut censoria notio et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur, ut conlegia non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur, sed *ab* uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur, ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur, ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur, et uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata *lege potestas per nov*am legem fieret provinciae commutandae.

26 Mitto eam legem quae omnia iura religionum, auspiciorum,
56 potestatum, omnis leges quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit; mitto omnem domesticam labem: etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunicia Matris Magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est, fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim cum eam sibi ille non colendi, sed violandi causa adpetisset; appellati reges a populo qui id numquam ne a senatu quidem postulassent; reducti exsules Byzantium condemnati tum cum indemnati
57 cives e civitate eiciebantur. Rex Ptolomaeus, qui, si nondum

6 mitto legum *Richter* multitudinem *et* sunt *om. Schol.* 12 ab *om. codd.* 16 lege potestas per novam *Halmium secutus Heine*: *in P est lacuna septemdecim fere litterarum* 26 eam *Lamb.*: ea *codd.* 30 Ptolomaeus *BGw*: ptolaemeus *P*: ptolem̄. *Schol.*

erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius regis qui, cum esset in eadem causa, iam erat a senatu honorem istum consecutus, erat eodem genere eisdemque maioribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex, si nondum socius, at non hostis; pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali otio perfruebatur—: de hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem operis suffragium ferentibus, est rogatum ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiceretur, et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis, cum bonis omnibus publicaretur.

Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit ille 27 58
annus; tamen illi sceleri quod in me illorum immanitas edidit haud scio an recte hoc proximum esse dicamus. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt: Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt. Cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum nuper ipsi diuturnumque gessimus, cum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset. Hic et ipse per se vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperi Mithridatem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit, et a *L.* Lucullo, summo viro atque imperatore, pulsus animo tamen hostili cum reliquis suis copiis

1 ipse *om. Schol.* 3 honorem istum consecutus *s. l.* P^2 (illum *Wesenb.*, iustum *Landgraf*): societatis et amicitiae honorem consecutus (*e Scholiasta*) *Vahlen* 6 munitus (*aut* tutus) regno *Keil* 20 Cum *B rell.*: quom P^1: quum P^2 21 nuper ipsi *Halm*: aut per ipsi *pr. P, dein expunct., om. B rell.*: per *G*: nuper *Klotz*. *Cf. Verr.* v, § 93 23 Hic ... mansit *secl. Eberhard improb. Zielinsk.* hostis vehemens *Dietrich*: veh. hostis *Richter* § 59 *ad init.*) 24 huius imp. Mithridatem *G et Burn.* 157 *soli ex meis, ed. R.* 25 a P^2 *rell.*: ad P^1: ab *Halm* L. *ante* Lucullo *add. Madv.* 26 pulsus *Burn.* 157 *Angelius*: pulsum *codd.*: repulsus *Halm*: victus *Klotz*: profligatus *Hirschf.*: perculsus *Paul* animo hostili *del. Ortmann*: an. tamen host. *del. Paul*

in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompeius cum in suis castris supplicem abiectum vidisset erexit, atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit, nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit constitutum a se regem quam con-
59 strictum videri. Qui et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus: ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum aut ad imperatores adlata nostros est, vivus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. Em cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari!

28 60 At etiam eo negotio M. Catonis splendorem maculare voluerunt ignari quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem sed relegandum, nec illi committendum illud negotium sed imponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam, atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus

6 Qui *scripsi*: tulit gessit qui *codd. praeter* P^1 (*in quo est lacuna sedecim litterarum*): Tigranes igitur qui *Lamb.* '*ex cod. Memmii*': qui bellum sociis intulit gessit, qui *Maehly. Num* (*l.* 7) *qui* signa con*tulit*, qui bellum *gessit*? 14 Em *P*: en *B rell.* 22 exsul *ante* haeret *ins. Dobree*, expulsa *K. Busche*: haeret ⟨impavida⟩ splendetque *Pluygers*

illis M. Cato, etiam cum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit, et post meum discessum iis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit ut illum hominem perditissimum atque
impudentissimum paene iam provinciae paeniteret. 'Cur 61
igitur rogationi paruit?' Quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iurarit! Non offert se ille istis temeritatibus, ut, cum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. Consule me cum esset designatus tribunus plebis, obtulit in discrimen vitam suam; dixit eam sententiam cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat; dixit vehementer, egit acriter; ea quae sensit prae se tulit; dux, auctor, actor rerum illarum fuit, non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

29
Consecutus est ipsius tribunatus. Quid ego de singulari 62
magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem cum, templo a conlega occupato, nobis omnibus de vita eius viri et civis timentibus, ipse animo firmissimo venit in templum, et clamorem hominum auctoritate impetum improborum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam quae quanta fuerit iam mihi dicere non est necesse. At si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpitudo; regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum; quod ille si repudiasset, dubitatis quin ei vis esset adlata, cum omnia acta illius anni
per unum illum labefactari viderentur? Atque etiam hoc 63

6 alias *B*: altas *P*: alteras *G all.* 7 iuraverit *Schol.* 9 rem publicam *Burn.* 157: ·R· *codd.* (*littera* ·P· *sequenti vocab.* privet *absorpta*) 17 ipse eius *Paul* ego *ed. R.*: ergo *codd.* 20 eius P^2 *rell.* (**us P^1): talis *Halm.* *Num* unius? 21 improborum auctoritate, impetum *Koch* 23 ob eam causam *Schol.* (*sed in loco mance citato*): ob causam *P rell. praeter G* (causam) 25 ·R·P· *codd. pler.*: rei publicae *Orelli*: in re pub. *G Burn.* 157, *ed. R.*

videbat, quoniam illa in re publica macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam per alios *dissipari*. Atque ille etiam si alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum, me expulso et meo nomine cum universo senatu tum sententia sua condemnata, in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori, eisdem consulibus, eisdem minis insidiis periculis cessit. Luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.

30
64 His de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civitates liberas consulum querela esse debuit: in eius magistratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt. Ecquae vox umquam est audita consulum? Quamquam quis audiret, si maxime queri vellent? De Cyprio rege quererentur qui me civem, nullo meo crimine, patriae nomine laborantem, non modo stantem non defenderunt sed ne iacentem quidem protexerunt? Cesseram, si alienam a me plebem fuisse vultis, quae non fuit, invidiae; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis suberat, armis; si societas magi-
65 stratuum, pactioni; si periculum civium, rei publicae. Cur, cum de capite civis—non disputo cuius modi civis—et de bonis proscriptio ferretur, cum et sacratis legibus et duodecim tabulis sanctum esset ut ne cui privilegium inrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in

4 dissipari *hic suppl. auct. Zumpt. Wesenberg, prob. Zielinsk.*, abalienari *K. Busche*: *lacunam primus suspicatus est Manutius, qui* amitti *post* quam *excidisse putavit, et sic* diripi *Abramius*, dilapidari *Gulielmius* 9 tum] ut *Schol.* 11 cui *Manutius*: quo *codd.* furori et isdem *P rell.* (= fur. eisdem, *ut est in ed. Asc.* 1522): fur. et eisdem *ut Madv. ita* b^2 *Burn.* 157 *et Harl.* 2681 15 cuius *Pluygers* 20 defenderant *et* 21 protexerant *Ernest. all., improb. Zielinsk.* 27 ne cui *Momms.*: neque *codd.*: neve *Lamb.*

illis duabus huius imperi pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis concilio ex civitate exturbari? Quae vero promulgata illo anno 66
fuerint, quae promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? Qui locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? Cuius negoti publici cogitari, optari, fingi curatio potuit quae non esset attributa atque discripta? Quod genus imperi aut quae provincia, quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? Quae regio orave terrarum erat latior in qua non regnum aliquod statueretur? Quis autem rex erat qui illo anno non aut emendum sibi quod non habebat, aut redimendum quod habebat arbitraretur? Quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? Damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. Haec gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adiuvabant.

Hic aliquando, serius quam ipse vellet, Cn. Pompeius 31 67
invitissimis iis qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam, sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos civis, qui acerrimos hostis, qui maximas nationes, qui reges, qui gentis feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis sed etiam sanguine

4 fuerint *O. M. Mueller et Madv.* : fuerant *codd.* fuerunt *k*) 5 orbi *P rell. praeter G* (orbis); *Verr.* iv, § 82 7 potuit] doluit *PBG* discripta *P* : descripta *B rell.* 11 anno *s. l.* P^2 18 aliquanto *G* 19 is *P* : his *BΣ* : iis *k* suis] saevis *coni. Reid* : stultis *Holden* : insanis *Clark* 21 sopitam b^2*s et Lamb.* : solitam *PH* : insolitam P^2 *rell., ed. R.* 24 hostes *Hs* : cives *PBG* qui gentes *Hbk all., ed. R.* : gentis qui *PBΣG*

suo saepe servasset: accessit ad causam publicam, restitit auctoritate sua reliquis rebus, questus est de praeteritis.

68 Fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio visa est. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis, dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. Res erat et causa nostra eo iam loci ut erigere oculos et vivere videretur. Quisquis erat qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur: inveniebatur nemo qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat. Loquebatur liberius senatus; concurrebant equites Romani; Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat; omnia senatus reiciebat, nisi de me primum consules rettulissent.

32 69 Quae cum res iam manibus teneretur, et cum consules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent,—qui, cum in senatu privati ut de me sententias dicerent flagitabant. legem illi se Clodiam timere dicebant: cum hoc non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompei. Quo patefacto ferroque deprenso, ille inclusus domi tam diu fuit quam diu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgaverunt; ex quo intellectum est non mihi absenti crevisse amicos, in ea prae-

4 meo *s. l.* P^2 8 videremur *O. Mueller* 20–22 et cum consules . . . flagitabant *secl. Eberhard, improb. Zielinsk.*: consules *ita del. Steuding ut legat* cum prov. pact. . . . quicumque in senatu 23 hanc *Passow* 25 depenso $PB\Sigma$: deprehenso *ed. R.* (compr. *k*) 27 promulgaverunt *Gk*: promulgerunt P^1 (*cf.* conteretur P = confiteretur § 68): promulgarunt P^2 *rell.* 28 non mihi *Manut.*: nona mihi P^1 (a *expunct.*): mihi P^2 *rell.*: non modo mihi absenti non crevisse amicos *Weidner* crevisse] decrevisse *Kays.*: defuisse *Momms.*

sertim fortuna in qua non nulli etiam quos esse putaveram non erant, sed eos voluntatem semper eandem, libertatem non eandem semper habuisse; nam ex novem tribunis quos tunc habueram unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus arripuit, quo magis nationis eius esse quam generis videretur. Hoc igitur anno magistratibus 70 novis designatis, cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua, Pisone et Gabinio repugnantibus, causam suscepit, tribunisque plebis octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit. Qui cum ad gloriam suam atque ad amplissimi benefici gratiam magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se tardius confici malebat.

Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, designatus iter ad 33 C. Caesarem pro mea salute suscepit; pertinere et ad con- 71 cordiam civium putavit et ad perficiundi facultatem animum Caesaris a causa non abhorrere. Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam. Equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum, sin iratior, non multum; sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior iam in Sesti tribunatum, nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit; abiit ille annus; respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae reciperandae. Exierunt malis ominibus atque exsecrationibus duo vulturii paludati. Quibus utinam ipsis evenissent ea quae tum homines precabantur!

1 putaveram *Burn.* 157 b^2 *ed. R.*: putaverunt *rell.* 4 tunc] ante (antea) *Ernesti*: tamen *Kays.* 10 causam meam *W. Bauer* (*sed cf.* § 71) 16 designatus *del. Bake*: tribunus design. *cod. Car. Steph.* (*ex H. credo, ortum in quo est* iudex *pro* iudices) 17 suscepit] *huc transtuli verba* pertinere . . . abhorrere, *quae in codd. occurrunt post* suscepit *l.* 24 18 perficiundi P^1: -endi *rell.* 21 fuerat *cod. Vrs.*: fuit *coni. Reid* 23 Ingredior . . . trib. *del. Madv.*: ingredior . . . suscepit *del. Schuetz, all.* 24 re publica recuperata *Lamb.* 28 precabantur. neque . . . perdidissemus! *Eberhard*

neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque
72 equitatum in Syria et cohortis optimas perdidissemus. Ineunt magistratum tribuni plebis, qui omnes se de me promulgaturos confirmarant. Ex iis princeps emitur ab inimicis meis is quem homines in luctu inridentes Gracchum vocabant, quoniam id etiam fatum civitatis fuit ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere. Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserta Gavi Oleli area calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito, nominibus in tabulas relatis, nomen suum de tabula sustulit. Veniunt Kalendae Ianuariae. Vos haec melius scire potestis, equidem audita dico: quae tum frequentia senatus, quae exspectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam conlegae eius moderatio de me. qui cum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei publicae permissurum.

34
73 Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id quod dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus; non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio; de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse nisi comitiis centuriatis; vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum; iure iudiciisque sublatis, magna rerum permutatione impendente, declinasse me paulum et spe reliquae

3 Quod omnes . . . confirmarant, ex iis (his) *P rell.*: promulgant quod omnes *etc. Madv.* 5 Graecum *k*: Gracchulum *coni. Clark* 7 nitedula *codd. et Prisc.*: nitela *Serv. ad Georg.* i. 181 9 gaviolaeliorea *codd.*: Gavi Oleli *ed. R.*: area *Koch*, rure *Madv.*, horreo *ed. R.*, horto *C. F. Hermann*: deserta Gaviorum oliveti area *auct. Koch Eberhard*: Gavii Ofilii horto *Bake* (Ofellae *Klotz*): Gavii (Gaviorum, Gavioli) oleario *Wagner*: Gavi horto olitorio *coni. Koch.* Galatis *Momms.* 22 non modo iudicari sed ne ferri quidem *Schuetz* 25 sublatis *sic distinxit Richter*: temporum iure . . . sublatis; magna *vulg.* permutatione *PBH*: perturbatione *Gk*: commutatione *Lamb.*

tranquillitatis praesentis fluctus tempestatemque fugisse; qua re, cum absens rem publicam non minus magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scripsisse quae scripsisset, iis verbis rebus sententiis ut, etiam si iure esset rogatum, tamen vim habere non posset; qua re me, qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere. Hunc nemo erat quin verissime sentire 74
diceret. Sed post eum rogatus Cn. Pompeius, adprobata laudataque Cottae sententia, dixit sese oti mei causa, ut omni populari concitatione defungerer, censere ut ad senatus auctoritatem populi quoque Romani beneficium erga me adiungeretur. Cum omnes certatim aliusque alio gravius atque ornatius de mea salute dixisset fieretque sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus; nec ausus est, cum esset emptus, intercedere; noctem sibi ad deliberandum postulavit. Clamor senatus, querelae, preces, socer ad pedes abiectus. Ille se adfirmare postero die moram nullam esse facturum. Creditum est; discessum est. Illi interea deliberatori merces longa interposita nocte duplicata est. Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense per quos senatum haberi liceret; sed tamen actum nihil nisi de me.

Cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas 35
impediretur, venit tandem concilio de me agendi dies, 75
VIII Kal. Febr. Princeps rogationis, vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante lucem occupavit. Quietus eo die Sestius, is qui est de vi reus; actor hic defensorque causae meae nihil progreditur, consilia exspectat inimicorum meorum. Quid? illi quorum consilio P. Sestius

27 concilio P^1 : concilii P^2 *rell.* : consilio *Bake* : in concilio *Madv.*, in comitio *Lamb.* 32 Quid? illi *Muell.* : Quid illi *vulg.* § 114.

in iudicium vocatur, quo se pacto gerunt? Cum forum, comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus adferunt, occidunt non nullos, vulnerant multos.
76 Venientem in forum virum optimum et constantissimum, M. Cispium, tribunum plebis, vi depellunt, caedem in foro maximam faciunt, universique destrictis gladiis et cruentis in omnibus fori partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum meique amantissimum, oculis quaerebant, voce poscebant. Quorum ille telis libenter in tanto luctu ac desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum latronum et, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit, seque servorum et libertorum corporibus obtexit, vitamque tum suam noctis et fugae praesidio non iuris iudiciorumque
77 defendit. Meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

36 Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium. 'Atqui vis in foro versata est.' Certe; quando enim maior? Lapidationes persaepe vidimus, non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios: caedem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos, nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die, quis umquam in foro vidit? Qua ex concitatione animorum? Nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio,

8 virum . . . amantissimum *secl. Kays.*: fort. . . . amant. *secl. Bake* 10 in tanto . . . causa *secl. Ernest.* 11 non repugn. . . . causa *secl. Kays.* 15 latuit *Reid* 19 effingi *cod. C. Steph.*: effundi *PBG* 29 concitatione *Orelli*: concertatione *PBG*

culpa atque improbitate latoris commodo aliquo *proposito* imperitis aut largitione, oritur ex concertatione magistratuum, oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis, vix sero et raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla *lata* lege concitatam nocturnam seditionem quis audivit? An veri simile 78
est ut civis Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos qui ab illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? Hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit? certe non fuit. Victa igitur est causa rei publicae, et victa non auspiciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. Nam si obnuntiasset Fabricio is praetor qui se servasse de caelo dixerat, accepisset res publica plagam, sed eam quam acceptam gemere posset; si intercessisset conlega Fabricio, laesisset rem publicam, sed *tribunicio* iure laesisset. Gladiatores tu novicios, pro exspectata aedilitate suppositos, cum sicariis e carcere emissis ante lucem inmittas? magistratus templo deicias, caedem maximam facias, forum purges? et cum omnia vi et armis egeris, accuses eum qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

1 proposito *hic suppl. Mueller*, oblato *Halm*: proposita *post* largitione *Naugerius*, ostentata *Reid* 5 lata *add. Halm*: lege recitata *G*, *sed om.* concitatam: lege recitata concitatam *Gruter*: lege promulgata *Lamb.* 13 certe certe *G* (§ 106 *ad fin.*) 15 Fabricio *secl. Bake* praetor] ·P·R· *codd.*, trib. pleb. *Naugerius* (2), *del. Madv.* (§ 126): si obnuntiasset Fabricio praetor, accepisset *Kimmig* se *om. PB*: servasse se *all.*: qui servasset de caelo *Madv.* 16 diceret *Manut.* 17 gemere *codd.*: gemere non *Bake*: reddere *Koch*, sanare *Reid*, contemnere *Paul*, ⟨minus⟩ gemere *Koechly*, qua accepta emergere *Dryander* 18 tribunicio *scripsi*: ·R·P· *P rell. praeter w* (p. r.): rem pub. *vulg.*: rei pub. *Momms.*: *del. Wunder*, *Madv.* 20 in forum inmittas *Hsb*³ 22 purges] spurces *Manut.*: perturbes *Paul*: forum ferro purges *Probst auct. Hirschfelder*

37 79 Atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sestius ut a suis
munitus tuto in foro magistratum gereret, rem publicam
administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus, cum se
non modo contra vim et ferrum sed etiam contra verba
atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret,
venit in templum Castoris, obnuntiavit consuli: cum subito
manus illa Clodiana, in caede civium saepe iam victrix,
exclamat, incitatur, invadit; inermem atque imparatum
tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum
et fustibus; a quibus hic multis vulneribus acceptis ac
debilitato corpore et contrucidato se abiecit exanimatus,
neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit.
Quem cum iacentem et concisum plurimis vulneribus extremo
spiritu exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis
et errore quam misericordia et modo aliquando caedere
80 destiterunt. Et causam dicit Sestius de vi? Quid ita?
quia vivit. At id non sua culpa: plaga una illa extrema
defuit, quae si accessisset reliquum spiritum exhausisset.
Accusa Lentidium; non percussit locum; male dic Titio,
Sabino homini Reatino, cur tam temere exclamarit occisum.
Ipsum vero quid accusas? Num defuit gladiis? num re-
pugnavit? num, ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non
recepit?

38 An haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod
tribunus plebis templum cruentavit? an quod, cum esset
ablatus primumque resipisset, non se referri iussit? Vbi
81 est crimen? quid reprehenditis? Hic quaero, iudices: si
illo die gens ista Clodia quod facere voluit effecisset, si
P. Sestius, qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne

2 tuto in foro tuo *P rell. praeter ks* (*om.* tuo): tuto in foro dum *Naugerius* (2), *Madv.* (cum *Garat.*) gereret et *Eberhard* 5 sacratis satis *Pluygers* 10 ac *del. Garat. all.* 14 defet. *PBH*: defat. *kw* 19 locum] totum *Eberhard* male dictitio *P*: maledicito *BΣHk*: male* dictio *G* Titio, Sabino *sic interpr. Momms.*: *sine commate vulg.* 22 ut . . . solet *secl. E. F. Eberhard* 27 crimen? quid *Bake*: crimen quod *codd.* 28 Clodiana *Hks*

ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesceretis, cunctaremini, timeretis, cum rem publicam a facinerosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque conculcatam videretis? Cuius igitur mortem ulcisceremini, si quidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare, quid iudicare oporteat, dubitandum putatis? At vero ipsi 82 illi parricidae, quorum ecfrenatus furor alitur impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerant ut, si paulo longior opinio mortis Sesti fuisset, Gracchum illum suum transferendi in nos criminis causa occidere cogitarint. Sensit rusticulus non incautus—neque enim homines nequam tacere potuerunt—suum sanguinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani; mulioniam paenulam arripuit, cum qua primum Romam ad comitia venerat; messoria se corbe contexit. Cum quaererent alii Numerium, alii Quintium, gemini nominis errore servatus est. Atque hoc scitis omnes, usque adeo hominem in periculo fuisse quoad scitum est Sestium vivere; quod ni esset patefactum paulo citius quam vellem, non illi quidem morte mercennarii sui transferre potuissent invidiam in quos putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam grato quodam scelere minuissent. Ac si 83 tum P. Sestius, iudices, in templo Castoris animam quam vix retinuit edidisset, non dubito quin, si modo esset in re publica senatus, si maiestas populi Romani revixisset, aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam quos a maioribus

3 tunc *Hks* 4 facineros. *P*: facinoros. *B rell.* (§ 95) 5 conculcatam *Gulielm.*: occultam *codd.* (occupatam *Hks*): iugulatam *Weidner* 8 quid cogitare *del. Karsten* 9 At *s sol.*: An *rell.* 11 perhorruerant *P*, *corr. ex* -unt, *et ita* *BΣ* 16 mulioniam *s*: multoniam *P rell.*: mulionicam *Prisc., Lamb.* 21 est *Hks*: sit *P rell.* (*ex* scitumst)

nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris conlocatos videtis esset P. Sestio aut acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponendus; qui cum causam civis calamitosi, causam amici, causam bene de re publica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret quod senserat, luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu. Eius igitur vitam quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento sempiterno putaretis?

39 'Homines,' inquit, 'emisti, coegisti, parasti.' Quid uti
84 faceret? senatum obsideret? civis indemnatos expelleret?
bona diriperet? aedis incenderet? tecta disturbaret? templa
deorum immortalium inflammaret? tribunos plebis ferro
e rostris expelleret? provincias quas vellet quibus vellet
venderet? reges appellaret? rerum capitalium condemnatos
in liberas civitates per legatos nostros reduceret? principem
civitatis ferro obsessum teneret? Haec ut efficere posset,
quae fieri nisi armis oppressa re publica nullo modo poterant,
idcirco, credo, manum sibi P. Sestius et copias comparavit.
'At nondum erat maturum; nondum res ipsa ad eius modi
praesidia viros bonos compellebat.' Pulsi nos eramus, non
omnino ista manu sola, sed tamen non sine ista: vos taciti
85 maerebatis. Captum erat forum anno superiore, aede
Castoris tamquam arce aliqua *a* fugitivis occupata: silebatur.
Omnia hominum cum egestate tum audacia perditorum
clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis. Magi-
stratus templis pellebantur, alii omnino aditu ac foro pro-
hibebantur: nemo resistebat. Gladiatores ex praetoris

1 morte obita *del. Paul* 4 causam (*post* amici) *secl. Eberhard* 7 a *Hks*: *om. P rell.* (*etiam l.* 26) 25 maereba *P* (*in fine versus*): maerebamini *BΣ* anno sup. *secl. Koch* 26 aliquando *Schlenger* (*Liv.* iii. 15. 5) 29 templis] templo *Pluygers*

comitatu comprensi, in senatum introducti, confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano: mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna: non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. Tribunum plebis plus viginti vulneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis: alterius tribuni plebis divini hominis—dicam enim quod sentio et quod mecum sentiunt omnes—divini, insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, facibus, exercitu Clodiano.

40 86 Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas. Quem enim umquam virum tam immortali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit, qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a praestantibus viris in re publica fieri et quid necesse esset: oportere hominum audacium, eversorum rei publicae, sceleri legibus et iudiciis resistere; si leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi consensuque audaciam armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis; et sentire vero et facere perfectae cumulataeque virtutis. 87 Adiit ad rem publicam tribunus plebis Milo de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter impertiam, praesertim cum verbis consequi non possim, sed quod

1 conprensi *PG*: comprehensi *B cdd.* 7 divini *secl. Momms.*: *sed cf.* cogitaris, *Vat.* § 19. *Alterum* divini (*l.* 8) *om. k, in parenth. inclusit Hertz,* quod sentio . . . divini, —insigni *etc.* 8 omnes divina *ed. R.*: omnes divini viri *Jacob*: omnes boni viri *coni. Halm* (omnes boni *k*): omnes honesti viri *Maehly* 12 virtute] laude praeditum *k* 17 et quid *Car. Steph.*: sed quid *codd.* (quid *Hk*) 22 (civium) vitam *K. Busche* 25 trib. pleb. *secl. Bake*

existimo, si Milonis causam accusatoris voce conlaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sesti causam existimaturos: adiit igitur T. Annius ad causam rei publicae sic ut civem patriae reciperare vellet ereptum. Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. Conlegas adiutores habebat; consulis alterius summum studium, alterius animus paene placatus, de praetoribus unus alienus, senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum; qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam quam susceperat nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum ac fortium civium: quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet, diligentissime cogitabat.

41 88 Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, si moribus ageret, parem esse non posse; ad ferrum, faces, ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit; domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere coepit. Non movit hominem summa gravitate summaque constantia; sed quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur vi vim, oblatam praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus rei publicae exsultantem ac tripudiantem legum, si posset, laqueis con-
89 stringeret. Descendit ad accusandum. Quis umquam tam proprie rei publicae causa, nullis inimicitiis, nullis praemiis,

4 ereptum *Pantagathus*: e rep. ereptum *Hertz*: e re ·P· tum *P rell.* 6 Conl. adiut. hab. *post* Italia (*l.* 9) *transf. Paul* 18 ad ferrum faces *s. l. P*[2]: ad ferrum, ad faces *edd. vett.* 24 vi vim oblatam, praes. saepius *edd.*

nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam esse facturum? Fracti erant animi hominis; hoc enim accusante pristini illius sui iudici turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis nova novi generis edicta proponunt; 'ne reus adsit, ne citetur, ne quaeratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicum aut iudiciorum facere liceat!' Quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum conroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus plebis privato, praestantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam adfligeret? an se domi contineret? Et vinci turpe putavit et deterreri *et clam eripi: id egit* ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.

Quo modo igitur hoc in genere praesidi comparati accusas 42 90 Sestium, cum idem laudes Milonem? An qui sua tecta defendit, qui ab aris focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere vult tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat: qui vulneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera tutetur, hunc de vi accusandum putas? Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum 91 tulisse ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur, tantumque haberent quantum manu ac viribus per caedem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti exstiterunt, ii per-

1 id eum umquam *Lamb. in mg.* 1581: id eũquam P^1: id umquam P^2 *rell.* 11 adfligeret *codd.*: abiceret *Ruhnken, Momms.* 12 et clam eripi: id egit ut *scripsi*: etiam eripere eicit (elegit *G*) ut P^1G: etiam eripi reeicit ut P^2 *rell.*: et latere (lamentari *Hertz*). Perfecit ut *Madv.*: et clam se eripere ita ut *Oehler*: ita e re p. fecit ut (*aut* e re p. id egit ut) *Richter*: (s)et amor r. p. perfecit ut *Novak*: et tegi ianua: manum emere et parare coepit ut *Landgraf* (*cf. Vat.* § 22; *in Sen.* § 4; *ad Quir.* § 14) 16 praesid. compar. *secl. Pluygers* 23 vestrum *ks*

specto genere humanae docilitatis atque ingeni dissupatos unum in locum congregarunt eosque ex feritate illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbis dicimus, invento
92 et divino iure et humano moenibus saepserunt. Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis. Horum utro uti nolumus, altero est utendum. Vim volumus exstingui, ius valeat necesse est, id est iudicia, quibus omne ius continetur; iudicia displicent aut nulla sunt, vis dominetur necesse est. Hoc vident omnes: Milo et vidit et fecit, ut ius experiretur, vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret; altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit Sesti, si minus in accusando—neque enim per omnis fuit idem fieri necesse—at certe in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum comparando.

43 O di immortales! quemnam ostenditis exitum nobis?
93 quam spem rei publicae datis? Quotus quisque invenietur tanta virtute vir qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? cum sciat duo illa rei publicae paene fata, Gabinium et Pisonem, alterum haurire cotidie ex pacatissimis atque opulentissimis Syriae gazis innumerabile pondus auri, bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres

1 dissup. *P*: dissip. *Bk ed. R.* 2 feritate *HGk*: ecferitate *P*: effer. *B rell.* 4 res communem utilitatem continentes *Lamb.* 5 *post* nominatae sunt *suppl.* instituerunt *Madv.* 7 ut moenibus *Rau* 10 volumus *Hk*: nolimus *P rell. praeter s* (nolumus) 13 ut . . . depelleret *secl. Pluygers* 23–24 amplectatur . . . rei pub. *om. ex homoeotel.* *P*[1]: *ad imam paginam suppl.* *P*[2] 25 Gab. et Pis. *secl. Pluygers* 26 paratissimis *C. Fr. Hermann*: beatissimis *Kiessling*: optatissimis *K. Busche*: pacatissimae atque opulentissimae *Hein.*, *Hirschf.* 27 quiescentibus] quietis gentibus *Weidner*: gentibus *Richter*

inlibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat, villam aedificare in oculis omnium tantam tugurium ut iam videatur esse illa villa quam ipse tribunus plebis pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non cupidus vocaret; alterum Thracibus ac Dardanis 94 primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam iis Macedoniam et spoliandam tradidisse, eundemque bona creditorum, civium Romanorum, cum debitoribus Graecis divisisse, cogere pecunias maximas a Dyrrachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos singulos pecuniam imperavisse neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse; illos sic inludere quibus omne supplicium atque omnis iure optimo poena debetur, reos esse hos duos quos videtis. Omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodianae; sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de se pertimescent.

44 95 Nam quid ego de aedili ipso loquar, qui etiam diem dixit et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla umquam iniuria adducetur ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rem publicam fuisse paeniteat; sed qui haec vident adulescentes quonam suas mentis conferent? Ille qui monumenta publica, qui aedis sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit excidit incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus armatis, munitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat, qui et peregrinam manum facinerosorum concitavit et servos ad caedem idoneos emit et in

14 illos *Halm*: hos *codd.*: eos *Wesenb.* (socios *pro* hos sic *Paul*) 20 pertimescent *Naugerius* (2): -escunt *codd.* 24 in re publica *Koch* 27 exscidit *Lamb.* 29 facinoros. *PBΣ* (*cf.* § 81) 30 idoneos *del. Bake* in trib. *secl. Bake*

tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat aedilis, accusat eum qui aliqua ex parte eius furorem exsultantem repressit: hic qui se est tutatus sic ut in privata re deos penatis suos, in re publica iura tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate a quo ipse nefarie ac-
96 cusatur per senatus auctoritatem non est situs. Nimirum hoc illud est quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, quae esset nostra 'natio optimatium'; sic enim dixisti. Rem quaeris praeclaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem ad perdocendum; de qua pauca, iudices, dicam, et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum qui audient, nec ab officio vestro, nec ab ipsa causa P. Sesti abhorrebit oratio mea.

45 Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt; quibus ex generibus alteri se popularis, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. Qui ea quae faciebant quaeque dicebant multitudini iucunda volebant esse, populares, qui autem ita se gerebant ut sua consilia optimo cuique
97 probarent, optimates habebantur. Quis ergo iste optimus quisque? Numero, si quaeris, innumerabiles, neque enim aliter stare possemus; sunt principes consili publici, sunt qui eorum sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negoti gerentes, sunt etiam libertini optimates. Numerus, ut dixi, huius generis late et varie diffusus est; sed genus universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest. Omnes optimates sunt qui neque nocentes sunt nec natura improbi nec furiosi nec malis domesticis impediti. Esto igitur ut ii sint, quam tu 'nationem' appellasti, qui et

23 maxime eorum *Weidner* 25 negotia *G* 28 nec natura improbi *del. Paul* 29 aut furiosi *Koechly* 30 esto *HGk et ed. V.*: est *P rell.*: sequitur *Madv.* ii *Pk*: hi *BΣH* appell. qui et *Manut.*: appell. et qui *codd.*: et *del. Madv.*

integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opinionibus in gubernanda re publica serviunt, defensores optimatium ipsique optimates gravissimi et clarissimi cives numerantur et principes civitatis. Quid est igitur propositum his rei publicae gubernatoribus 98
quod intueri et quo cursum suum derigere debeant? Id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optimates, qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur; neque enim rerum gerendarum dignitate homines ecferri ita convenit ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium quod abhorreat a dignitate.

Huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec 46
membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperi laus, res militaris, aerarium. Harum rerum tot atque tantarum esse defensorem et patro- 99
num magni animi est, magni ingeni magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum qui aut propter metum poenae, peccatorum suorum conscii, novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui cum tutores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit iis qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia ut, conservatis iis quae ego paulo ante

2 opinionibus *Halm*: opinis *PG*: opimis *BΣ*: opinioni *Hk*: opibus *Koch* 6 derigere *P*: dirigere *B rell.* 11 ecferri P^1G (efferri *Hk*): et ferri $P^2B\Sigma$ non *om. PBGH* 27 tutores *codd.*: auctores *Naugerius* (2) 28 nancti *Halm* (§ 12) excitant *Abresch*

49 104 fuerunt in ea contentione ut popularis cupiditas a consilio principum dissideret. Nunc iam nihil est quod populus a delectis principibusque dissentiat: nec flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupidus et otio suo et dignitate optimi cuiusque et universae rei publicae gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium amplexatur, conductas habent contiones, neque id agunt ut ea dicant aut ferant quae illi velint audire qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt ut, quicquid dicant, id illi
105 velle audire videantur. Num vos existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum veterum qui populares habebantur ullum umquam in contione habuisse conductum? Nemo habuit; ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud gravis et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant. His in theatro plaudebatur, hi suffragiis quod contenderant consequebantur, horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur; sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum, multitudini iucundi non erant; suffragiis offendebatur saepe eorum voluntas; plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset pertimescebat. Ac tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

50 106 Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est ut, si operas

1 condicione *Richter* 2 iam *Ascens.* 1531: tam *P rell.*: autem *Lamb.* 7 plebes *P rell.*: plebs *G* 8 amplexatur *Madv.*: malexatur P^1: male vexatur P^2 *rell.* (male laxatur *G*) 11 dicunt *Halm* (*Balb.* § 44) 23 sed ut *Oehler*: et *Bake*: sed *ante* multitudini *transp.* *Koechly* 27 Ac tamen *P* (hac tamen *BΣ*): attamen *G* (§ 115) si quae P^1: si qua P^2 *rell.*

conductorum removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari maxime de *re publica* populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. Quae contio fuit per hos annos, quae quidem esset non conducta sed vera, in qua populi Romani consensus non perspici posset? Habitae sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer; nemo illum foedum vultum aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat. Erant illae contiones perditorum hominum necessario turbulentae. Habuit de eodem me P. Lentulus consul 107
contionem: concursus est populi Romani factus; omnes ordines, tota in illa contione Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi tanto silentio, tanta adprobatione omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani auris accidisse. Productus est ab eo Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem populo Romano *praebuit*. Huius oratio ut semper gravis et grata in contionibus fuit, sic contendo numquam neque sententiam eius auctoritate neque eloquentiam iucunditate fuisse maiore. Quo silentio sunt auditi de me 108
ceteri principes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco ne mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc eiusdem illius

1 conductas *coni. Lamb.* 2 de re pub. p. r. iudicium *Baiter*: de P. R. iud. *codd.*: pop. Rom. iud. *Hk*, *fort. recte* (*cf. infra* pop. Rom. consensus): de re pub. iud. *Momms.*: de nobis iud. *Hertz* (*Vat.* § 10) 6 non perspici *Zielinski*: persp. non *Lamb. edd.*: non *post* in qua *suppl. k*: *om. rell.* 7 a *om. P et codd. pler.* 10 erant *G*: erant erant *P rell. praeter Hks* (erant enim): *cf.* certe § 78 18 praebuit *hic suppl. Madv.* (§ 40), *ante* pop. Rom. *Wesenberg*: pop. Rom. exhibuit *Hs*: pop. exhib. (*om.* Rom.) *k*: professus est *Koch*, praedicavit *Reid* ut semper gravis *Spengel*: et pergravis *codd.* 19 in contionibus omnibus *Eberhard*: in contione omnibus *Orell. auct. Klotz* 20 sententiam eius auctoritate neque *s. l. suppl.* P^2: *ex homoeot. om.* P^1, *unde* numquam (eum *add. Eberh.*) neque eloquentia (eum *add. Oppenrieder*) neque iucunditate fuisse maiore *Spengel* 23 ingratast satis P^1: ingrata sit satis P^2 *rell. praeter HGk* (ingr. sit si satis)

inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! Quis non modo adprobavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? Quis fuit qui non eius voce maculari rem publicam, seque si eum audiret scelere adstringi arbitraretur?

51 109 Venio ad comitia, sive magistratuum placet sive legum. Leges videmus saepe ferri multas. Omitto eas quae feruntur ita vix ut quini, et ii ex aliena tribu, qui suffragium ferant reperiantur. De me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse. Quis est qui se, cum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? Cum autem de me eodem ex senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis est qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? Vtra igitur causa popularis debet videri: in qua omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una consentiunt, an in qua furiae concitatae tamquam ad funus rei publicae con-
110 volant? An sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? 'Est enim homo iste populo Romano deditus.' Nihil vidi magis; qui, cum eius adulescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis ut bona solus comesset; deinde ex impuro adulescente et petulante, postea quam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum reculam perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. Nihil sane *Actaei* iuvabant

9 ii *P*: hi *BΣ* aliena] ima *ed. Hervag.* 11 dicet *PBG* 17 una *codd.*: una voce *Koch* (*Balb.* § 12): una mente *Mueller* 27 deliciis *Pantagathus* reculam *Latendorf*: regulam *codd.*: tegulam *C. Fr. Hermann*, pergulam *Bezzenberger*, perulam *Scheibe* 29 sane Actaei *scripsi*, sane Attici *Madv.*: sane attę *codd.* (iuvabant anangnostae *s. l.* P^2). *Locus varie emendatus*: sane ad haec *Jeep*, sane

anagnostae, libelli pro vino etiam saepe oppignerabantur; manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum, otio et tranquillitate rei publicae consenescebat.

Ecquae seditio umquam fuit in qua non ille princeps? **52**
ecqui seditiosus cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio cuius ille non concitator? Cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebicola videretur, libertinam duxit uxorem.
Is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit epulis et 111
gratulationibus parricidarum; in quo tamen est me ultus, cum illo ore inimicos est meos saviatus. Qui quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Vtrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? Quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimoni, helluabare, ut, si ego consul rem publicam contra te et gregalis tuos defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre vult, omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt: te sororis filius Postumius, adulescens gravis, senili iudicio, notavit, cum in magno numero tutorem liberis non instituit. Sed elatus odio et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura dixi quam dicendum fuit in furiosissimum
atque egentissimum ganeonem. Illuc revertor: contra me 112
cum sit actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, eiusdem modi furias illis mercennariis gregibus duces et auctores fuisse, cum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, sordibus abhorreret. At cum de

artes *Luterbacher*, suavitates *Mueller*, sanitatem *Paul*, savia te *Hertz*, ganeonem tamen *Landgraf*. *Fort.* Nihil sane attente: ⟨non⟩ iuv. anagn. 1 pro vino etiam saepe *PBG*: etiam pro vino saepe *ks*: etiam saepe pro vino *w* 6 cui *BΣ*: quoi P^2: quo P^1G 7 non *s. l. P* 12 ultus cum illo ore *Pantagathus*: ullus cum illo re (reo) *codd.* 22 elatus P^2 *rell.*: latus P^1G 26 est *Madv.* actum] latum *Orell.* *sed cf.* § 125.

dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem nec senectutis satis iustam putavit; nemo fuit qui se non rem publicam mecum simul revocare in suas sedis arbitraretur.

53 113 Videamus nunc comitia magistratuum. Fuit conlegium nuper tribunicium, in quo tres minime, vehementer duo populares existimabantur. Ex iis qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum contionum consistendi potestas non erat, duo a populo Romano praetores video esse factos; et, quantum sermonibus vulgi et suffragiis intellegere potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in tribunatu Cn. Domiti animum constantem et egregium et Q. Anchari fidem ac fortitudinem, etiam si nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratum fuisse. Iam de C. Fannio quae sit existimatio videmus: quod iudicium populi Romani in honoribus eius futurum sit, nemini dubium esse debet.
114 Quid? populares illi duo quid egerunt? Alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat tantum de re publica aliud atque homines exspectabant, vir et bonus et innocens et bonis viris semper probatus, quod parum videlicet intellexit in tribunatu quid vero populo probaretur, et quod illum esse populum Romanum qui in contione erat arbitrabatur, non tenuit eum locum in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime pervenisset. Alter, qui ita se in populari ratione iactarat ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, consulem, conlegas, bonorum iudicium nihili putaret, aedilitatem petivit cum bonis viris et hominibus primis sed non praestantissimis opibus et gratia: tribum suam non tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes vexare rem

2 iustam ut illam putavit *PG sed in P* ut (= vel) illam *expunct.*: iustam ullam put. *Halm*: iustam put. *B*Σ *rell.* 5 videamus *Naugerius* (2): videmus *codd.* 6 duo vehementer *G Schol.* 14 gratam *Manut.* 17 quid pop. illi duo, quid egerunt? *Eberhard* (§§ 75, 122) 26 nihili *Hotoman*: nihil *codd.* 29 pestes posse vexare *Lehmann*: pest. maxime vex. *K. Busche* rem pub. *Garatoni*: populum ·R· *codd.*

publicam dicebantur, perdidit, nec quicquam illis comitiis quod boni viri vellent nisi repulsam tulit. Videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos qui populares habentur respuat, eos autem qui ei generi adversantur honore dignissimos iudicet.

Veniamus ad ludos: facit enim, iudices, vester iste in me 54 115 animorum oculorumque coniectus ut mihi iam licere putem remissiore uti genere dicendi. Comitiorum et contionum significationes sunt interdum verae, sunt non numquam vitiatae atque corruptae; theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate non nullorum emptos plausus exilis et raros excitare; ac tamen facile est, cum id fit, quem ad modum et a quibus fiat, et quid integra multitudo faciat videre. Quid ego nunc dicam quibus viris aut cui generi civium maxime plaudatur? Neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur; sed, si est leve, homini gravi leve est, ei vero qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi loquuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem, sibilum mortem videri necesse est. Ex te igitur, Scaure, 116 potissimum quaero, qui ludos apparatissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius, non solum spectator sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Virtutis honos habitus esset

1 dicebantur] ordiebantur *Eberhard*, moliebantur *Rossberg*, solebant *Koch*: *num* p. r. (pop. Rom.) praedicabantur? 3 tam *codd.* 7 coniectus *Lamb.*: contectus, contuitus *codd.* 9 interdum verae sunt *post* sunt *s. l. suppl.* P^2: *prius* sunt *om.* *BΣ rell.* 12 ac tamen *P rell. praeter G* attamen ; § 105 18 locontur *P* 21 magnificentissimos *s. l.* P^2 26 psaltria *k*: psalteria *rell.*

virtuti, Gaique Mari, conservatoris huius imperi, monumentum municipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset.

55 117 Quo quidem tempore quid populus Romanus sentire se ostenderet utroque in genere declaratum est: primum cum audito senatus consulto rei ipsi atque absenti senatui plausus est ab universis datus, deinde cum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus: cum vero ipse qui ludos faciebat consul adsedit, stantes ei manibus passis gratias agentes et lacrimantes gaudio suam erga me benivolentiam ac misericordiam declararunt. At cum ille furibundus incitata illa sua vaecordi mente venisset, vix se populus Romanus tenuit, vix homines odium suum a corpore eius impuro atque infando represserunt; voces quidem et palmarum intentus et maledictorum clamorem omnes profuderunt. 118 Sed quid ego populi Romani animum virtutemque commemoro, libertatem iam ex diuturna servitute dispicientis, in eo homine cui tum petenti iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? Nam cum ageretur togata 'Simulans,' ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore impuri hominis imminens contionata est:

huic, Tite,
tua póst principia atque éxitus vitiósae vitae— !

Sedebat exanimatus, et is qui antea cantorum convicio contiones celebrare suas solebat cantorum ipsorum vocibus eiciebatur. Et quoniam facta mentio est ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poeta dictum

2 sedem] praesidium *Paul*: senatus consultum *Karsten* 5 primum *pr. P, dein corr.* primo, *et sic B rell.* 6 rei *Garatoni*: ore *codd.* (auctori, relatori *all.*; consultori *Hertz*) 14 nefando *ks* 20 ori *Koch*: in os *Schuetz* 22 huic, Tite, tua *Halm*: huic tite tua *PG* (*sed G* etua: vitae tua *B*, vitae tuae *w*). *Ribbeck, Com. Rom., p.* 203 haec, taetérrime, Sunt póstprincipia atque éxitus (maláe) vitiosae vitáe

cadere in tempus nostrum videretur, quod aut populum universum fugeret aut non exprimeret ipse actor. Et quaeso 119
hoc loco, iudices, ne qua levitate me ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis, si de poetis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam in- 56
solens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnis undique flosculos carpam atque delibem. Scio quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sesti, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quandam iuventuti, qui essent optimates. In ea explicanda demonstrandum est non esse popularis omnis eos qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos sensus civitatis expressero.

Quid fuit illud quod, recenti nuntio de illo senatus con- 120
sulto quod factum est in templo Virtutis ad ludos scaenamque perlato, consessu maximo summus artifex et me hercule semper partium in re publica tam quam in scaena optimarum, flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei, egit apud populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poetae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. Qua enim *vi*:

quí rem publicám certo animo adiúverit,
státuerit, steterít cum Achivis—

vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat!

2 aut non exprimeret *s. l.* P^2 3 hoc in loco *Schol.* 20 in re pub. *Naugerius* (2) : in ·TR ·PL· *P rell.* 21 flens ex *Bake* 22 apud *G vulg.* (a *B* : egita P·R *PH*) : ad *Madv.* 25 vi *add. Koechly, Madvig, edd.* : Quia enim . . . demonstrabat, revocabatur *Klotz* : quom enim ita (*aut* sic) . . . dem., revoc. *Reid* 26 animo certo *Ribbeck, Eberhard*

magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit non
plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem
universi populi viderent: venit, ut scitis, a columna Maenia:
tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus
ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior con-
sensio aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in
125 causa diceretur. Vbi erant tum illi contionum moderatores,
legum domini, civium expulsores? Aliusne est aliquis im-
probis civibus peculiaris populus, cui nos offensi invisique
fuerimus?

59 Equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi
quam illud gladiatorium, neque contionis ullius neque vero
ullorum comitiorum. Haec igitur innumerabilis hominum
multitudo, haec populi Romani tanta significatio sine ulla
varietate universi, cum illis ipsis diebus de me actum iri
putaretur, quid declaravit nisi optimorum civium salutem et
126 dignitatem populo Romano caram esse universo? At vero
ille praetor, qui de me non patris, avi, proavi, maiorum
denique suorum omnium, sed Graeculorum instituto con-
tionem interrogare solebat, 'velletne me redire,' et, cum erat
reclamatum semivivis mercennariorum vocibus, populum
Romanum negare dicebat, is, cum cotidie gladiatores spe-
ctaret, numquam est conspectus cum veniret. Emergebat
subito, cum sub tabulas subrepserat, ut

Matér, te appello

dicturus videretur; itaque illa via latebrosior, qua spe-
ctatum ille veniebat, Appia iam vocabatur; qui tamen
quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores
sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimescebant.
127 Videtisne igitur quantum *intersit* inter populum Romanum
et contionem? dominos contionum omni odio populi

3 a *PHG* : ad *Schol.* *s* (*cum accusativo k*) : (ã *B*) 18 ille praetor qui *Garatoni* : illi et ·R· qui *PB* : ille et Requi (*corr.* Reliqui) *G*; § 78 24 tabellas *Schol.* 26 latebrosior *Schol.* : latebrosa *P rell.* 30 intersit *suppl. Wesenberg*

notari, quibus autem consistere in operarum contionibus non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari?

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui redire ipse Carthaginem sua voluntate ad supplicium quam sine iis captivis a quibus ad senatum missus erat Romae manere maluerit, et mihi negas optandum reditum fuisse per familias
comparatas et homines armatos? Vim scilicet ego desideravi, 60
qui, dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset, nulla
res labefactare potuisset. Hunc ego reditum repudiarem, 128
qui ita florens fuit ut verear ne quis me studio gloriae putet idcirco exisse ut ita redirem? Quem enim umquam senatus civem nisi me nationibus exteris commendavit? Cuius umquam propter salutem nisi meam senatus publice sociis populi Romani gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent: in una mea causa post Romam conditam factum est ut litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes qui rem publicam salvam vellent convocarentur. Quod numquam senatus in universae rei publicae periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit, quem forum luxit? Quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. Quis est Italiae locus in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

Nam quid ego illa de me divina senatus consulta com- 61
memorem? vel quod in templo Iovis Optimi Maximi factum 129

5 iis *PHk*: his *B* 6 a quibus *codd. praeter k* (pro quibus), *fort. recte*; quam iis invitis a quibus *Bake, Jeep*: quam salvis capt. a quib. *Reid*: quam sine ignominia redditis iis capt. a quib. *K. Busche* 11 quis *codd. praeter P*¹ (quid): qui *Klotzio auct. Halm all.* 20 salvam esse *G*

est, cum vir is qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta, mihi uni testimonium patriae conservatae dedit; cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est ut unus dissentiret hostis, idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteri temporis sempiternam: vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani, et eorum qui ex municipiis convenerant admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret; si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. Qua gravitate sua cum frequens senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, tamen illud addidit, ut, si diebus quinque quibus agi de me potuisset non esset actum, redirem in patriam dignitate omni reciperata.

62 Decrevit eodem tempore senatus ut iis qui ex tota Italia salutis meae causa convenerant agerentur gratiae, atque ut
130 idem ad res redeuntes ut venirent rogarentur. Haec erat studiorum in mea salute contentio ut ii qui a senatu de me rogabantur eidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus qui ab hac tam impensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit: qui excitatus cum summa auctoritate P. Servili *tum incredibili* quadam gravitate dicendi, cum ille omnis prope ab inferis evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo

1 atque regiones *om. Schol.* 2 continuavit *coni. Reid* 13 tum *Lamb.* 14 ut si *G*: nisi *P rell.* 18 ut *om. Schol.* 19 idem *P rell.*: eidem *Halm* (*ut PBG in l.* 21) 26 cum summa *Manut.*: summa cum *codd.* tum incredibili *suppl. Manut.* cum summa auctoritate ⟨senatus tum⟩ P. Servili ⟨divina⟩ quadam gr. dic. *Klotz* (*in Sen.* § 25; *cf. Prov. Cons.* § 22): cum summa auct. ⟨P. C. ⟨patr. conscr.⟩ tum⟩ P. Servili incredibili quadam gr. dic. *Wesenberg*

commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, cumque eum ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, conlacrimavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit in gratiam. Quod certe, si est aliqui 131
sensus in morte praeclarorum virorum, cum omnibus Metellis tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum, fratri suo, fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

Reditus vero meus qui fuerit quis ignorat? quem ad 63
modum mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini, cum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset reditusque natalis, idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem Salutis, cumque me domus eadem optimorum et doctissimorum virorum, *M.* Laeni Flacci et patris et fratris eius, laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat. Cunctae itinere toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum

2 refixisset *PB* 3 ad Numidici illius *Manut.*: ad unum dicitius *P* dicto citius *P*[2] *rell. praeter G*[1] dictitius) 4 conlacrimavit vir *Lamb.*: conlacrumavitat (*litt.* at *expunct.*) ut vir *P rell. praeter G* (vel lacrimavit ut vir): collacr. atque ut vir . . . totum se *Momms.* 8 suo *Schol.*, *om. P rell.* 16 reditusque natalis, idem *Baiter* (*ad Att.* iii. 20, § 1): reditus qui nat. idem *codd. praeter k* (idem dies reditus mei fuisset qui et natalis meus: reditusque, nat. idem *Gruter*, *Madv.*: reditusque, qui nat. idem *Kays.*: natalis *post Lamb. dupl. Hertz* 19 Salutis *Manut. auct. Koch* (*ad Att.* iv. 1, § 4): ut scitis *codd.*: ut scitis, Salutis *Heine*: ut scitis, aedis Salutis *Halm* 20 doct.] fortissimorum *coni. Garat.*: dulciss. *Buechner* M. *suppl. Halm* Laeni] laeli *codd.* 22 Cunctae *Jeep*: cumque *codd.* (*del. Madv.*): tum vero *Eberhard*

multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium adscensus, domum reditus erat eius modi ut summa in laetitia illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

132 Habes igitur quod ex me quaesisti, qui essent optimates. Non est 'natio,' ut dixisti; quod ego verbum agnovi; est enim illius a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, hominis eius qui hanc 'nationem' deleri et concidi cupivit, qui C. Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, cum adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis: de me agere non destitit; me oppugnavit, primum per indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris interrogavit,—in quo tamen eos civis coniunxit eodem periculo et crimine, ut a me inierit gratiam quod me cum amplissimis et fortissimis viris congregavit.

64 133 Sed postea mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnis est insidias sceleratissime machinatus. Ille ad eos a quibus audiebatur cotidie aliquid de *me* ficti adferebat; ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat ut meam domum metueret atque a me ipso caveret; ille se sic cum inimico meo copularat ut illum meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus quibuscum vivit, tabulam esse, se scriptorem esse diceret; ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam exsultavit. De quo ego, cum cotidie rueret, verbum feci,

9 hominem et a caede ab. *s. l. P*[2] (ab omni vi *Halm*) 12 de (*ante* me) *om. P et codd. pler.* 17 mihi uni *Lehmann* (mihi anullo *G*) 19 de me ficti *Manut.*: defecti *codd.*: ficti, *quod etiam coni. Manut.*, *malit Madv.* 22 illum meae *Schol. et Naugerius* (2): illius meae *P rell.* (illius me *G*) 23 quam adiuv. *secl. Eberhard*: quam adiuv. Sex. Clodius *Bake* Clodius] Cohelius *P*: Clohelius *P*[2] *rell.* 24 tabulam esse se scriptorem diceret *G*: toambuam (*num* tubam et bucinam?) essese script. esse dic. *P rell.*: tabulam, sese scr. dic. *Halm*: baiulum esse se scr. [esse] dic. *Klotz*: ut illius proscript. . . . ambo una sese scriptores esse dic. *Madv.*: ut illius proscript. . . . tubam Vatinium (*aut* illum), sese scriptorem esse diceret *Mueller*

iudices, numquam; neque putavi, cum omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri convenire. Acta mea sibi ait displicere. Quis nescit? qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores biennio quo quis petierit aut petiturus sit dare. In quo eius temeritatem satis mirari, iudices, non 134
queo. Facit apertissime contra legem; facit is qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest, neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. Quae res hominem impellit ut sit tam intemperans iste nimia gloriae cupiditate? Familiam gladiatoriam, credo, nactus est speciosam, nobilem, gloriosam; norat studia populi, videbat clamores et concursus futuros. Hac exspectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere se non potuit quin eos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus. Si ob *eam* causam peccaret, pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo: cum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriis ornarit, et sortito alios Samnitis alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit? Sed habet defensiones duas: primum 'do,' inquit, 135
'bestiarios: lex scripta de gladiatoribus.' Festive! Accipite aliquid etiam acutius. Dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. Praeclara aedilitas! unus leo, ducenti bestiarii. Verum utatur hac defensione: cupio eum suae causae confidere; solet enim tribunos plebis appellare et vi iudicium disturbare,

5 petierit aut *secl. Madv.*: petat aut *Pantagathus*; *Vat.* § 37 10 iste . . . cupiditate *del. Madv.*, *Halm.* Est enim nimia gl. cup. *Jeep* 16 eam *suppl. ed. Ascens.* 1531 peccaret pro *Orelli*: pecc. et pro *codd.* 21 contemptio nonne quem (ñ nequē) *G*: contemptio ne non quem P^2 *rell. praeter* P^1, contemptionem (*litt.* m *expunct.*), non neque quem (neque *expunct.*): contemptio non quem *Garat.*: contemptio hominumque non *Paul* 23 est scripta *ed. Ascens.* 1531

cum diffidit. Quem non tam admiror, quod meam legem contemnit hominis inimici, quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. Etiamne eius quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris, legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse qui acta Caesaris rescindant, cum haec optima lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglega-
65 tur! Et cohortari ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis rei publicae. Non ea est medicina, cum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae, carnificina est ista et crudelitas: ei medentur rei publicae qui exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

136 Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos me tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque principibus ac rei publicae defensoribus, vosque, adulescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem in qua multi homines novi et honore et gloria
137 floruerunt cohortabor. Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris, a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi; nosse discriptionem civitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam; qui cum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium

2 contemnit *Madv.*: contempnet *P rell.*: contemnat *edd. vett.* sic *Madv.*: si P^1: se P^2 *rell.*: *om. Lamb.* 8 optima *om. Schol.* 16 me] mei *Muell.* (§ 28) 23 et bene *Naugerius*: bene et *P rell.* (et sap. bene et *G*: et sap., bene *ks*) a bonis . . . diligi *del. Kimmig, sed cf.* § 139 *ad init.* 25 a *ks*: *om. rell.* 27 senatus *del. Karsten*

industriae ac virtuti pateret. Senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt; huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consili esse voluerunt; senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda tueri atque augere voluerunt.

66 138 Haec qui pro virili parte defendunt optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis; qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatium principes, auctores et conservatores civitatis. Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores; sed mihi omnis oratio est cum virtute non cum desidia, cum dignitate non cum voluptate, cum iis qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur. Nam si qui voluptatibus ducuntur et se vitiorum inlecebris et cupiditatium lenociniis dediderunt, missos faciant honores, ne attingant rem publicam, patiantur virorum fortium labore se otio suo perfrui. 139 Qui autem bonam famam bonorum, quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quaerere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est iis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe pro re publica tempestates: cum multis audacibus, improbis, non numquam etiam potentibus dimicandum. Haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et factis, haec accepimus, haec legimus. Neque eos in laude positos videmus qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt mentis imperitorum, aut qui fortis et

4 voluerunt *secl. Dietrich* 5 splendorem confirmare *Bake* (*cf. Verr.* v, § 181): -ore -ari *codd.* 8 autem *codd. praeter G* (haec); *Vat.* § 41 *ad fin.* 9 sustinent *Hks*: sustineant *P rell.* 13 iniurias *ks*: invidias *P rell.*: insidias *Naugerius* 14 omnis *om. Schol.*

claros viros et bene de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. Levis hos semper nostri homines et audacis et malos et perniciosos civis putaverunt. At vero qui horum impetus et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores huius dignitatis atque imperi semper habiti sunt.

67 140 Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit; cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in litore Dyrrachino relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi [semper] ipse populus Romanus periculo liberavit: alia quaedam civem egregium iniqui iudici procella pervertit. Ceteri vero aut, repentina vi perculsi ac tempestate populari, per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati, aut omnino invulnerati inviolatique vixerunt. At vero ii qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut praesenti morte aut turpi exsilio de-
141 penderunt. Quod si apud Atheniensis, homines Graecos, longe a nostrorum hominum gravitate diiunctos, non deerant qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes qui ita fecerant e civitate eicerentur; si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, nec Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur; si postea summi eiusdem civitatis

7 atque *abesse malit Reid* 9 in hac civitate] in hac vita te *PBΣ* 10 possim *Madv.* 14 semper *secl. C. Fr. Hermann*: *ex adscript.* Sempr. (Sempronius) *putat inrepsisse K. Busche* 24 diiunctos *PH*: disiunctos *BGk* 26 *Num* Themistoclem, illum cons. pat.? 29 nec *codd.*: neque *Schol.* Aristidi *Schol.*: Aristidis *P rell.*

viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis tamen suam rem publicam illam defenderunt,—quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi quae tanta dignitate est ut eam defendentem occidere *optatius* sit quam oppugnantem rerum potiri?

Homines Graeci quos antea nominavi, inique a suis civi- 68 142
bus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos a quibus illi oppressi sint nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis Carthaginiensium pluris fuit Hannibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? Hunc sui cives e civitate eiecerunt: nos etiam hostem litteris nostris et memoria videmus esse celebratum. Qua re imitemur nostros Brutos, Camillos, 143
Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabilis alios qui hanc rem publicam stabiliverunt; quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis; praesentis fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus; id esse optimum putemus quod erit rectissimum; speremus quae volumus, sed quod acciderit feramus; cogitemus denique corpus virorum fortium magnorum hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam; neque hanc opinionem si in illo san-

8 optatius *scripsi*: non (*n̄ *P* aliud *codd.*: optabilius *Schuetz*: maius *Madv.*: melius *Bake*: praestabilius *Hirschf.* praestantius *Vat.* § 8: ornatius *Paul*, nobilius, laudabilius, honestius *all.* 14 sunt *Hks* 16 Annib. *P*[1] 18 eiciunt, eiciuntur *Schol.* 28 magnorum *P rell.*: magnorumque *s edd.*

M. TVLLI CICERONIS

IN P. VATINIVM TESTEM INTERROGATIO

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

w = cod. Guelferbytanus 205 e cod. Σ descriptus

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

E = cod. Erfurtensis, saecl. xii–xiii

s = cod. Monacensis 15734, saecl. xv

Hbkc sunt omnes in hac oratione decurtati: (*kc* = ς)

Citantur hic illic duo codices qui in Museo Britannico conservantur—Burn. 157 et Harl. 2681

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

IN P. VATINIVM TESTEM INTERROGATIO

Si tantum modo, Vatini, quid indignitas postularet spectare I 1
voluissem, fecissem id quod his vehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem vitae sordisque domesticas nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem; nemo enim horum aut ita te refutandum ut gravem adversarium aut ita rogandum ut religiosum testem arbitrabatur. Sed fui paulo ante intemperantior fortasse quam debui; odio enim tui, in quo etsi omnis propter tuum in me scelus superare debeo, tamen ab omnibus paene vincor, sic sum incitatus ut, cum te non minus contemnerem quam odissem, tamen vexatum potius quam despectum vellem dimittere.
Qua re ne tibi hunc honorem a me haberi forte mirere, quod 2
interrogem quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio, nemo civitate, nemo luce dignum putet, nulla me causa impulisset nisi ut ferocitatem istam tuam comprimerem et audaciam frangerem et loquacitatem paucis meis interrogationibus inretitam retardarem. Etenim debuisti, Vatini, etiam si falso venisses in suspicionem P. Sestio, tamen mihi ignoscere, si in tanto hominis de me optime meriti periculo
et tempori eius et voluntati parere voluissem. Sed *te* he- 3

1 Si tant. *PBΣ* : si tua tant. *Hς* (*cf.* tua indignitas § 11). Si tantum modo tua *Halm*, *haud prob.* *Cf. Sest.* § 60 ignari quid gravitas . . . valeret, *Cl. Qu.* iv. 173-4 6 ita *HGk* : *om. PB*, *fort. recte* 7 ante *PBΣ* : in te *Hbς* : ante in te *Lamb.* intemperatior *PBΣG* 20 te *add. Lamb.*

sterno *die* pro testimonio esse mentitum, cum adfirmares nullum tibi omnino cum Albinovano sermonem non modo de Sestio accusando, sed nulla umquam de re fuisse, paulo ante imprudens indicasti, qui et T. Claudium tecum communicasse et a te consilium P. Sesti accusandi petisse, et Albinovanum, quem antea vix tibi notum esse dixisses, domum tuam venisse, multa tecum locutum dixeris, denique contiones P. Sesti scriptas, quas neque nosset neque reperire posset, te Albinovano dedisse easque in hoc iudicio esse recitatas. In quo alterum es confessus, a te accusatores esse instructos et subornatos, in altero inconstantiam tuam cum levitate tum etiam periurio implicatam refellisti, cum, quem a te alienissimum esse dixisses, eum domi tuae fuisse, quem praevaricatorem esse ab initio iudicasses, ei te quos rogasset ad accusandum libros dixeris dedisse.

2 4 Nimium es vehemens feroxque natura : non putas fas esse verbum ex ore exire cuiusquam quod non iucundum et honorificum ad auris tuas accidat. Venisti iratus omnibus ; quod ego, simul ac te aspexi, prius quam loqui coepisti, cum ante Gellius, nutricula seditiosorum omnium, testimonium diceret, sensi atque providi. Repente enim te tamquam serpens e latibulis oculis eminentibus, inflato collo, tumidis cervicibus intulisti, ut mihi renovatus ille tuus in to . . .

1 die *hic add. Schuetz, om. codd.* (hesterno *v. Sisenna apud Char. p.* 200, 20 : *cf.* cotidiano *Verr.* iv, § 18) : te die hesterno *Muell.* hesterno in testimonio *b* 4 qui et *vulg.* : *in P est rasura* : q^2 et (*i.e.* quia et) $P^2B\Sigma w$: qui et vel quia *G* : et *H* : cum et *ut Halm ita k* 10 in quo alterum P^1 : in quorum altero P^2B *rell.* 12 implicatam *Gk* : inplicam *PBΣ* : implicitam *H* refellisti *susp. Busche, qui et* praetulisti (= prae te tulisti) *coni.* : *cf. Rosc. Am.* § 87 14 iudicasse *Lehmann* 18 accidat *Pantagathus* (*Sest.* § 107) : accidit *PB* : accedat *Gk* : accedit *H* 23 to *pr. P, corr. in* te P^1, *et ita BΣG. In P est magna lacuna in qua quadraginta fere huius textus lineae omissae sunt* : *rell. nullum defectus habent indicium*

. . . veterem meum amicum, sed tamen tuum familiarem, 5
defenderim, cum in hac civitate oppugnatio soleat qua tu nunc uteris non numquam, defensio numquam vituperari. Sed quaero a te cur C. Cornelium non defenderem: num legem aliquam Cornelius contra auspicia tulerit, num Aeliam, num Fufiam legem neglexerit, num consuli vim attulerit, num armatis hominibus templum tenuerit, num intercessorem vi deiecerit, num religiones polluerit, aerarium exhauserit, rem publicam compilarit? Tua sunt, tua sunt haec omnia: Cornelio eius modi nihil obiectum est. Codicem legisse dicebatur: defendebat testibus conlegis suis non se recitandi causa legisse, sed recognoscendi. Constabat tamen Cornelium concilium illo die dimisisse, intercessioni paruisse. Tu vero, cui Corneli defensio displicet, quam causam ad patronos tuos aut quod os adferes? quibus iam praescribis quanto illis probro futurum sit si te defenderint, cum tu mihi
Corneli defensionem in maledictis obiciendam putaris. Ac 6
tamen hoc, Vatini, memento, paulo post istam defensionem meam, quam tu bonis viris displicuisse dicis, me cum universi populi Romani summa voluntate tum optimi cuiusque singulari studio magnificentissime post hominum memoriam consulem factum, omniaque ea me pudenter vivendo consecutum esse quae tu impudenter vaticinando sperare te saepe dixisti.

Nam quod mihi discessum obiecisti meum, et quod horum, 3
quibus ille dies acerbissimus fuit qui idem tibi laetissimus, luctum et gemitum renovare voluisti, tantum tibi respondeo me, cum tu ceteraeque rei publicae pestes armorum causam quaereretis, et cum per meum nomen fortunas locupletium diripere, sanguinem principum civitatis exsorbere, crudelitatem vestram odiumque diuturnum quod in bonos iam

11 defendebat *Madv.*: defendebatur *codd.* se *om.* ς *Harl.* 2681 17 Ac P^1: at P^2 *rell.* 22 ea *et* 23 esse *om. Schol.* 27 respondebo *G* 30 principum *H all.* (prin P^1) *om.* *B*Σ

inveteratum habebatis saturare cuperetis, scelus et furorem
7 vestrum cedendo maluisse frangere quam resistendo. Qua re peto a te ut mihi ignoscas, Vatini, ei cum patriae pepercerim quam servaram, et, si ego te perditorem et vexatorem rei publicae fero, tu me conservatorem et custodem feras. Deinde eius viri discessum increpas quem vides omnium civium desiderio, ipsius denique rei publicae luctu esse revocatum. At enim dixisti non mea sed rei publicae causa homines de meo reditu laborasse: quasi vero quisquam vir excellenti animo in rem publicam ingressus optabilius quicquam arbitretur quam se a suis civibus rei publicae causa
8 diligi! Scilicet aspera mea natura, difficilis aditus, gravis vultus, superba responsa, insolens vita; nemo consuetudinem meam, nemo humanitatem, nemo consilium, nemo auxilium requirebat; cuius desiderio, ut haec minima dicam, forum maestum, muta curia, omnia denique bonarum artium studia siluerunt. Sed nihil sit factum mea causa: omnia illa senatus consulta, populi iussa, Italiae totius, cunctarum societatum, conlegiorum omnium decreta de me rei publicae causa esse facta fateamur. Quid ergo, homo imperitissime solidae laudis ac verae dignitatis, praestantius mihi potuit accidere? quid optabilius ad immortalitatem gloriae atque in memoriam mei nominis sempiternam, quam omnis hoc civis meos iudicare, civitatis salutem cum unius mea salute
9 esse coniunctam? Quod quidem ego tibi reddo tuum; nam ut tu me carum esse dixisti senatui populoque Romano non tam mea causa quam rei publicae, sic ego te, quamquam es omni diritate atque immanitate taeterrimus, tamen

3 ei cum *scripsi* (*Cl. Qu.* iv. 174): et cum *PBG all.* (*infra* § 29; *Sest.* § 103): cum *Hks*: cum et *Schol.*: cum ei *C. Fr. Hermann, edd.*: quod ei *Madv.* pepercerim *P rell.*: pepercissem *Schol.* (*sed hic sine voc. seq.* quam): peperci *Hermann, edd.* 4 servaram *PBΣH*: serueueram *Schol.* 4 proditorem *Reid* 8 revocatum? *Klotz* Ita enim *Bake* 15 cuius desiderio forum mutum fuit *A* 23 in *P rell. praeter s* (ad); *Arch.* § 30; *praep. om. k, del. Madv.* 25 reddo mutuum *Pluygers* 27 rei pub. nomine *s* 28 es *Wesenberg*: sis *codd.*

dico esse odio civitati non tam tuo quam rei publicae
nomine.

Atque ut aliquando ad te veniam, de me hoc sit extremum. 4
Quid quisque nostrum de se ipse loquatur, non est sane
requirendum: boni viri *quid dicant*, id est maximi momenti
et ponderis. Duo sunt tempora quibus nostrorum civium 10
spectentur iudicia de nobis, unum honoris, alterum salutis.
Honos tali populi Romani voluntate paucis est delatus ac
mihi, salus tanto studio civitatis nemini reddita. De te
autem homines quid sentiant in honore experti sumus, in
salute exspectamus. Sed tamen ne me cum his principibus
civitatis qui adsunt P. Sestio, sed ut tecum, cum homine
uno non solum impudentissimo *sed etiam sordidissimo* atque
infimo, conferam, de te ipso, homine et adrogantissimo et
mihi inimicissimo, quaero, Vatini, utrum tandem putes huic
civitati, huic rei publicae, huic urbi, his templis, aerario,
curiae, viris his quos vides, horum bonis fortunis liberis,
civibus ceteris, denique deorum immortalium delubris au-
spiciis religionibus melius fuisse et praestabilius me civem
in hac civitate nasci an te? Cum mihi hoc responderis,
aut ita impudenter ut manus a te homines vix abstinere
possint, aut ita dolenter ut aliquando ista quae sunt inflata
rumpantur, tum memoriter respondeto ad ea quae te de te
ipso rogaro. Atque illud tenebricosissimum tempus ineuntis 5
aetatis tuae patiar latere. Licet impune per me parietes in 11
adulescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verbe-
raris: habeat hoc praemi tua indignitas, ut adulescentiae
turpitudo obscuritate et sordibus tuis obtegatur.

Quaesturam petisti cum P. Sestio, cum hic nihil loque-
retur nisi quod agebat, tu de altero consulatu gerendo te

5 quid dicant *scripsi*: iudicent *codd.* (*Verr.* iii, § 3): quid iudicent *coni. Jordan* 8 tali *ed. Hervag.*: talis *codd.* 12 cum *om. HGs* 13 sed etiam sordidissimo *addidi* (*de Legg.* iii, § 20): sed contemptissimo *Madv.* *Verba* atque infimo . . . abrogantissimo (*sic*) *suppl. in mg.* P^2 23 te (*ante* de) *PGE*: *om. BΣHks* 25 tuae *om.* P^1 in adul. *secl. Bake* 27 ut *om. Schol.* 28 tuis *om. Schol. Madv.*: suis *Bake*

diceres cogitare. Quaero abs te teneasne memoria, cum P. Sestius quaestor sit cunctis suffragiis factus, tunc te vix, invitis omnibus, non populi beneficio sed consulis, extremum
12 adhaesisse? in eo magistratu cum tibi magno clamore aquaria provincia sorte obtigisset, missusne sis a me consule Puteolos, ut inde aurum exportari argentumque prohiberes? in eo negotio cum te non custodem ad continendas, sed portitorem ad partiendas mercis missum putares, cumque omnium domos, apothecas, navis furacissime scrutarere, hominesque negoti gerentis iudiciis iniquissimis inretires, mercatores e navi egredientis terreres, conscendentis morarere, teneasne memoria tibi in conventu Puteolis manus esse adlatas, ad me consulem querelas Puteolanorum esse delatas? post quaesturam exierisne legatus in ulteriorem Hispaniam C. Cosconio pro consule? cum illud iter Hispaniense pedibus fere confici soleat, aut, si qui navigare velit, certa sit ratio navigandi, venerisne in Sardiniam atque inde in Africam? fuerisne, quod sine senatus consulto tibi facere non licuit, in regno Hiempsalis, fuerisne in regno Mastanesosi, venerisne ad fretum per Mauretaniam? quem scias umquam legatum Hispaniensem istis itineribus in illam provinciam pervenisse?

13 Factus es tribunus plebis—quid enim te de Hispaniensibus flagitiis tuis sordidissimisque furtis interrogem? Quaero abs te primum universe quod genus improbitatis et sceleris in eo magistratu praetermiseris? Ac tibi iam inde praescribo ne tuas sordis cum clarissimorum virorum splendore permisceas. Ego te quaecumque rogabo de te ipso rogabo, neque te ex amplissimi viri dignitate, sed ex tuis tenebris extraham; omniaque mea tela sic in te conicientur ut nemo per tuum latus, quod soles dicere, saucietur; in tuis pul-

4 magno clamore *om. Schol.* 11 terreres conscend. *suppl. in mg.* P^2 15 procos. *PBΣ*. *Num* proconsuli? *cf. Verr.* ii. 1, § 34; *Cael.* § 73; *Phil.* ii, § 97; *Cl. Qu.* iv. 175; *sed v. Thesaurus* iv. 567, 29 sqq. 16 si qui *suppl. s. l.* P^2: si quis *s*, *Burn.* 157 20 mauretiniam *P*: mauritaniam *BΣ all.* 26 iam ante *Koch*

monibus ac visceribus haerebunt. Et quoniam omnium 6 14
rerum magnarum ab dis immortalibus principia ducuntur,
volo ut mihi respondeas tu, qui te Pythagoreum soles dicere
et hominis doctissimi nomen tuis immanibus et ‖barbaris
moribus praetendere, quae te tanta pravitas mentis tenuerit,
qui tantus furor ut, cum inaudita ac nefaria sacra susceperis,
cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos
manis mactare soleas, auspicia quibus haec urbs condita
est, quibus omnis res publica atque imperium tenetur, con-
tempseris, initioque tribunatus tui senatui denuntiaris tuis
actionibus augurum responsa atque eius conlegi adrogantiam
impedimento non futura? Secundum ea quaero servarisne 15
in eo fidem? num quando tibi moram attulerit quo minus
concilium advocares legemque ferres, quod eo die scires de
caelo esse servatum? Et quoniam hic locus est unus quem
tibi cum Caesare communem esse dicas, seiungam te ab
illo, non solum rei publicae causa verum etiam Caesaris, ne
qua ex tua summa indignitate labes illius dignitati adspersa
videatur. Primum quaero num tu senatui causam tuam
permittas, quod facit Caesar? deinde, quae sit auctoritas
eius qui se alterius facto, non suo defendat? deinde,—
erumpet enim aliquando ex me vera vox et dicam sine
cunctatione quod sentio,—si iam violentior aliqua in re
C. Caesar fuisset, si eum magnitudo contentionis, studium
gloriae, praestans animus, excellens nobilitas aliquo impu-
lisset, quod in illo viro et tum ferendum esset et maximis
rebus quas postea gessit oblitterandum, id tu tibi, furcifer,
sumes, et Vatini latronis ac sacrilegi vox audietur hoc postu-
lantis, ut idem sibi concedatur quod Caesari? Sic enim ex 7 16
te quaero. Tribunus plebis fuisti,—seiunge te a consule:
conlegas habuisti viros fortis novem. Ex iis tres erant quos

3 Pythagoreum *Schol.*: Pythagoricum *P rell.* 6 susceperis *BΣG*: succeperis *P* 12 servarisne *s*: servarene *PBΣG* 15 unus est *Hs* 31 iis *P Schol.*: his *BΣs* tres *om. Schol.*

tu cotidie sciebas servare de caelo, quos inridebas, quos privatos esse dicebas; de quibus duos praetextatos sedentis vides,—te aediliciam praetextam togam, quam frustra confeceras, vendidisse!—tertium scis ex illo obsesso atque adflicto tribunatu consularem auctoritatem hominem esse adulescentem consecutum. Reliqui sex fuerunt, e quibus partim plane tecum sentiebant, partim medium quendam cursum tenebant: omnes habuerunt leges promulgatas, in iis multas meus necessarius, etiam de mea sententia, C. Cosconius, iudex noster, quem tu dirumperis cum aedili-
17 cium vides. Volo uti mihi respondeas num quis ex toto conlegio legem sit ausus ferre praeter unum te? quae tanta in te fuerit audacia, quae tanta vis ut, quod novem tui conlegae sibi timendum esse duxerint, id unus tu emersus e caeno, omnium facile omnibus rebus infimus contemnendum, despiciendum, inridendum putares? num quem post urbem conditam scias tribunum plebis egisse cum plebe,
18 cum constaret servatum esse de caelo. Simul etiam illud volo uti respondeas, cum te tribuno plebis esset etiam tum in re publica lex Aelia et Fufia, quae leges saepe numero tribunicios furores debilitarunt et represserunt, quas contra praeter te nemo umquam est facere conatus,—quae quidem leges anno post, sedentibus in templo duobus non consulibus sed proditoribus huius civitatis ac pestibus, una cum auspiciis, cum intercessionibus, cum omni iure publico conflagraverunt: ecquando dubitaris contra eas leges cum plebe agere et concilium convocare? num quem ex omnibus tribunis plebis, quicumque seditiosi fuerunt, tam audacem

1 tu *om. Schol.* siciebas *P* : sitiebas *BΣ* quos . . . dicebas *suppl. in mg.* P^{2} 2 e quibus hos *Schol.* 3 te (tene ?) . . . vendidisse *sic distinxi* (*Cluent.* § 84) : *post* vides *l.* 11 *transp. Schuetz, prob. Zielinski, Cl. Qu.* iv. 175 aediliciam *om. Schol.* 4 scis *Schol.* : scies *PBΣG* 8 habuerunt *ed. R.* : -ant *codd.* in iis] in te is *PBΣG* 12 *Ante verba* sit ausus *opinatur* '*sine auspiciis*' *aut* '*auspiciis sublatis*' *excidisse K. Busche* 13 quod *Goveanus* : cum *codd.*

audieris fuisse ut umquam contra legem Aeliam aut Fufiam concilium advocaret?

Quaero illud etiam ex te, conatusne sis, voluerisne, denique 8 19
cogitaris,—est enim res eius modi ut, si tibi in mentem modo venit, nemo sit qui te ullo cruciatu esse indignum putet,—cogitarisne in illo tuo intolerabili non regno,—nam cupis id audire,—sed latrocinio augur fieri in Q. Metelli locum, ut, quicumque te aspexisset, duplicem dolorem gemitumque susciperet et ex desiderio clarissimi civis et ex honore turpissimi atque improbissimi? adeone non labefactatam rem publicam te tribuno neque conquassatam civitatem, sed captam hanc urbem atque perversam putaris ut
augurem Vatinium ferre possemus? Hoc loco quaero, si, 20
id quod concupieras, augur factus esses,—in qua tua cogitatione nos qui te oderamus vix dolorem ferebamus, illi autem quibus eras in deliciis vix risum tenebant: sed quaero, si ad cetera vulnera, quibus rem publicam putasti deleri, hanc quoque mortiferam plagam inflixisses auguratus tui, utrum decreturus fueris, id quod augures omnes usque ab Romulo decreverunt, Iove fulgente cum populo agi nefas esse, an, quia tu semper sic egisses, auspicia fueris augur dissoluturus?

Ac ne diutius loquar de auguratu tuo,—quod invitus 9 21
facio ut recorder ruinas rei publicae; neque enim tu umquam stante non modo maiestate horum, sed etiam urbe te augurem fore putasti: verum tamen ut somnia tua relinquam, ad scelera veniam, volo uti mihi respondeas, cum M. Bibulum consulem non dicam bene de re publica sentientem, ne tu mihi homo potens irascare, qui ab eo dis-

2 convocaret *Hs* 4 cogitaris (cogitarisne *Kraffert*) *secl. Madv.*: *sed adfert Muellerus* dixerisne . . . dixeris § 41: sintne . . . habeant . . . sint *Flacc.* § 79: *cf. etiam Sest.* § 85 9 clarissimi *PBw*: clar. et fortissimi *GHEs*: fort. et clar. *k*: *cf.* § 26, *Balb.* § 49; *Verr.* iii, § 97; *Cl. Qu.* iv. 175 12 eversam *GHks* (§ 23) putaris *Manut.*: putares *codd. praeter k* (putaras) 17 deletum iri *Ernesti*: posse deleri *coni. Lamb.*

sensisti, sed hominem certe nusquam progredientem, nihil in re publica molientem, tantum animo ab actionibus tuis dissentientem,—cum eum tu consulem in vincula duceres et ab tabula Valeria conlegae tui mitti iuberent, fecerisne ante rostra pontem continuatis tribunalibus, per quem consul populi Romani moderatissimus et constantissimus, sublato auxilio, exclusis amicis, vi perditorum hominum incitata, turpissimo miserrimoque spectaculo non in carcerem, sed
22 ad supplicium et ad necem duceretur? Quaero num quis ante te tam fuerit nefarius qui id fecerit, ut sciamus utrum veterum facinorum sis imitator an inventor novorum; idemque tu cum his atque huius modi consiliis ac facinoribus nomine C. Caesaris, clementissimi atque optimi viri, scelere vero atque audacia tua, M. Bibulum foro, curia, templis, locis publicis omnibus expulisses, inclusum domi contineres, cumque non maiestate imperi, non iure legum, sed ianuae praesidio et parietum custodiis consulis vita tegeretur, miserisne viatorem qui M. Bibulum domo vi extraheret, ut, quod in privatis semper est servatum, id te tribuno plebis
23 consuli domus exsilium esse non posset? Simulque mihi respondeto tu, qui nos qui de communi salute consentimus tyrannos vocas, fuerisne non tribunus plebis, sed intolerandus ex caeno nescio qui atque ex tenebris tyrannus, qui primum eam rem publicam quae auspiciis inventis constituta est isdem auspiciis sublatis conarere pervertere, deinde sanctissimas leges, Aeliam et Fufiam dico, quae in Gracchorum ferocitate et in audacia Saturnini et in conluvione Drusi et in contentione Sulpici et in cruore Cinnano, etiam inter Sullana arma vixerunt, solus conculcaris ac pro nihilo

2 in *PBΣ* : *om. GEs* : rei pub. *Hk all.* 4 ab *PΣ* : a *Schol. s* : ad *GE* 6 et const. *om. Schol.* 7 vi *Schol.* : ut *P rell.* 18 domo *G*² : domum *PΣG*¹. *Num* domu? (*Verr.* v, § 128) 19 id *del. Garat.* 20 consili *P*² : consilii *BΣ* 21 qui (*ante* de) *s. l. P*² : *post* salute *habent GE* 23 primum *Hks* : primam *PBΣ rell.* 24 publicam (·p.) *et* inventis *om. Schol.* 25 evertere *GE*¹

putaris, qui consulem morti obieceris, inclusum obsederis, extrahere ex suis tectis conatus sis, qui in eo magistratu non *modo* emerseris ex mendicitate, sed etiam divitiis nos iam 10
tuis terreas? fuerisne tanta crudelitate ut delectos viros et 24
principes civitatis tollere et delere tua rogatione conareris, cum L. Vettium, qui in senatu confessus esset se cum telo fuisse, mortem Cn. Pompeio, summo et clarissimo civi, suis manibus offerre voluisse, in contionem produxeris, indicem in rostris, in illo, inquam, augurato templo ac loco conlocaris, quo auctoritatis exquirendae causa ceteri tribuni plebis principes civitatis producere consuerunt? ibi tu indicem Vettium linguam et vocem suam sceleri et dementiae tuae praebere voluisti. Dixeritne L. Vettius in contione tua rogatus a te sese auctores et impulsores et socios habuisse sceleris illius eos viros, quibus e civitate sublatis, quod tu eo tempore moliebare, civitas stare non posset? M. Bibulum, cuius inclusione contentus non eras, interficere volueras, spoliaras consulatu, patria privare cupiebas; L. Lucullum, cuius tu rebus gestis, quod ipse ad imperatorias laudes a puero videlicet spectaras, vehementius invidebas, C. Curionem, perpetuum hostem improborum omnium, auctorem publici consili in libertate communi tuenda maxime liberum, cum filio principe iuventutis cum re publica coniunctiore etiam quam ab illa aetate postulandum fuit, delere voluisti;
L. Domitium, cuius dignitas et splendor praestringebat, 25
credo, oculos Vatini,—quem tu propter commune odium in bonos oderas, in posterum autem, propter omnium spem

3 modo *Angelius* : *om. codd.* 4 et *om. Schol.* 5 tollere et *om. Schol.* conareris *codd. praeter Schol.* (conarere): *contra usum Tullianum, credo, varietatis gratia in extremis syllabis* 7 mortem *om. GEs* (*unde in dett.* necem *ante* offerre *adiectum est*) 12 dementiae *Gulielm.*: menti *codd.* 13 Dixeritne *sic distinxi* (*et ita B*): *cf.* Inculcarisne § 26 18 spoliaras *s. l. suppl. P²* 22 in *Angelius*: *om. codd.* 24 quam *s*: cum *PB rell.* 25 praestr. *GEs*: perstr. *PBΣH rell.* 26 Vatini *codd.* (§§ 15, 19): *secl. Ernest., Madv.*: Vettii *coni. Halm*: oculos tuos, Vatini *coni. Jordan* tu] tum *Lamb.*

quae de illo est atque erat, ante aliquanto timebas, L. Lentulum, hunc iudicem nostrum, flaminem Martialem, quod erat eo tempore Gabini tui competitor, eiusdem Vetti indicio opprimere voluisti: qui si tum illam labem pestemque vicisset, quod ei tuo scelere non licuit, res publica victa non esset. Huius etiam filium eodem indicio et crimine ad patris interitum adgregare voluisti: L. Paulum, qui tum quaestor Macedoniam obtinebat, quem civem, quem virum! qui duo nefarios patriae proditores, domesticos hostis, legibus exterminarat, hominem ad conservandam rem publicam natum, in idem Vetti indicium atque in eundem hunc
26 numerum congregasti. Quid ergo de me querar? qui etiam gratias tibi agere debeo quod me ex fortissimorum civium
11 numero seiungendum non putasti. Sed qui fuit tuus ille tantus furor ut, cum iam Vettius ad arbitrium tuum perorasset et civitatis lumina notasset descendissetque de rostris, eum repente revocares, conloquerere populo Romano vidente, deinde interrogares ecquosnam alios posset nominare? Inculcarisne ut C. Pisonem, generum meum, nominaret, qui in summa copia optimorum adulescentium pari continentia, virtute, pietate reliquit neminem, itemque M. Laterensem, hominem dies atque noctes de laude et de re publica cogitantem? promulgarisne, impurissime hostis, quaestionem de tot amplissimis et talibus viris, indicium Vettio, praemia amplissima? quibus rebus omnium mortalium non voluntate sed convicio repudiatis, fregerisne in carcere cervices ipsi illi Vettio, ne quod indicium corrupti indici exstaret eiusque sceleris in te ipsum quaestio flagitaretur?

27 Et quoniam crebro usurpas legem te de alternis consiliis reiciendis tulisse, ut omnes intellegant te ne recte quidem facere sine scelere potuisse, quaero, cum lex esset aequa promulgata initio magistratus, multas iam alias tulisses, ex-

9 duo *PG*: duos *Schol.* *B*Σ *rell.* domest. hostis *om.* *Schol.* 12 ego *ks* 23 impurissime *PB*Σ*ω*: imp. et perditissime *G et pler.* (§ 19) 32 iam *PB*Σ*G*²: sed iam *G*¹: etiam *b*²*s*

spectarisne dum C. Antonius reus fieret apud Cn. Lentulum Clodianum, et, postea quam ille est reus factus, statim tuleris in eum 'qui tuam post legem reus factus esset,' ut homo consularis exclusus miser puncto temporis spoliaretur beneficio et aequitate legis tuae? 28 Dices familiaritatem tibi fuisse cum Q. Maximo. Praeclara defensio facinoris tui! Nam Maximi quidem summa laus est sumptis inimicitiis, suscepta causa, quaesitore consilioque delecto, commodiorem inimico suo condicionem reiectionis dare noluisse. Nihil Maximus fecit alienum aut sua virtute aut illis viris clarissimis, Paulis, Maximis, Africanis, quorum gloriam huius virtute renovatam non modo speramus, verum etiam iam videmus; tua fraus, tuum maleficium, tuum scelus illud est, te id quod promulgasses misericordiae nomine ad crudelitatis tempus distulisse. Ac nunc quidem C. Antonius hac una re miseriam suam consolatur, quod imagines patris et fratris sui fratrisque filiam non in familia sed in carcere conlocatam audire maluit quam videre.

12 29 Et quoniam pecunias aliorum despicis, de tuis divitiis intolerantissime gloriaris, volo uti mihi respondeas, fecerisne foedera tribunus plebis cum civitatibus, cum regibus, cum tetrarchis; erogarisne pecunias ex aerario tuis legibus; eripuerisne partis illo tempore carissimas partim a Caesare, partim a publicanis? Quae cum ita sint, quaero ex te sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima, ut omnes intellegere possent a te non modo nostra acta, quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui legem esse contemptam; apud quem tu etiam nos criminari soles, qui illi sumus amicissimi, cum tu ei

1 dum *Manutius*: cum *codd.* 3 in eum (eam P^1) qui *codd.*: Quicumque *Cobet*, *Mueller* (*Rabir.* § 14) 9 commodiore inimico suo conditionem (contionem $P^2B\Sigma$) reiectionis P^2BG *all.*: comodiore iectionis P^1 (*mediis omissis*): reo commodum reiect. *Halm* 11 illis viris *Naugerius* (1): illis *GE*: illius $PB\Sigma w$: illius familiarissimis clar. vir. (viris clar.) ***Hks all.*** 29 cum . . . totiens] cui totiens (*med. omiss.*) *Schol.* ei] et $PB\Sigma$ (§ 7)

contumeliosissime totiens male dicas quotiens te illi adfinem
esse dicis.

30 Atque etiam illud scire ex te cupio, quo consilio aut qua
mente feceris ut in epulo Q. Arri, familiaris mei, cum toga
pulla accumberes? quem umquam videris, quem audieris?
quo exemplo, quo more feceris? Dices supplicationes te
illas non probasse. Optime: nullae fuerint supplicationes.
Videsne me nihil de anni illius causa, nihil de eo quod tibi
commune cum summis viris esse videatur, sed de tuis pro-
priis sceleribus ex te quaerere? Nulla supplicatio fuerit.
Cedo quis umquam cenarit atratus? Ita enim illud epulum
est funebre ut munus sit funeris, epulae quidem ipsae digni-
13 31 tatis. Sed omitto epulum populi Romani, festum diem
argento, veste, omni apparatu ornatuque visendo: quis um-
quam in luctu domestico, quis in funere familiari cenavit
cum toga pulla? cui de balineis exeunti praeter te toga pulla
umquam data est? Cum tot hominum milia accumberent,
cum ipse epuli dominus, Q. Arrius, albatus esset, tu in tem-
plum Castoris te cum C. Fibulo atrato ceterisque tuis furiis
funestum intulisti. Quis tum non ingemuit, quis non doluit
rei publicae casum? qui sermo alius in illo epulo fuit nisi
hanc tantam et tam gravem civitatem subiectam esse non
32 modo furori, verum etiam inrisioni tuae? Hunc tu morem
ignorabas? numquam epulum videras? numquam puer aut
adulescens inter cocos fueras? Fausti, adulescentis nobilis-
simi, paulo ante ex epulo magnificentissimo famem illam
veterem tuam non expleras? Quem accumbere atratum
videras? dominum cum toga pulla et eius amicos ante con-
vivium? Quae tanta *te* tenuit amentia ut, nisi id fecisses

7 fuerint *Angelius*: fuerunt *codd.* 14 visendum *coni. Baiter* 16 balneis $P^2B\Sigma$ 17 accumberent ⟨cum togis albis⟩ cum *K. Busche* 19 Fidulo *GEs* 25 cocos *PBG*: coquos *edd. vett.* 27 expleras *Naugerius* (1): expiares P^1G: expiaras $P^2\Sigma$ 28 videras? Videras dominum . . . convivium (*sine signo interrog.*) *Madv.*, *Mueller* 29 te *hic suppl. Baiter*: te tanta *Hks ed. V.*: tanta *rell.* dementia *s*: insania *Hk all.*

quod fas non fuit, nisi violasses templum Castoris, nomen epuli, oculos civium, morem veterem, eius qui te invitarat auctoritatem, parum putares testificatum esse supplicationes te illas non putare?

14 33

Quaero etiam illud ex te, quod privatus admisisti, in quo certe iam tibi dicere non licebit cum clarissimis viris causam tuam esse coniunctam, postulatusne sis lege Licinia et Iunia? edixeritne C. Memmius praetor ex ea lege ut adesses die tricensimo? cum is dies venisset, fecerisne quod in hac re publica non modo factum antea numquam est, sed in omni memoria est omnino inauditum? appellarisne tribunos plebis ne causam diceres—levius dixi; quamquam id ipsum esset et novum et non ferendum—sed appellarisne nominatim pestem illius anni, furiam patriae, tempestatem rei publicae, Clodium. Qui tamen cum iure, cum more, cum potestate iudicium impedire non posset, rediit ad illam vim et furorem suum, ducemque se militibus tuis praebuit. In quo ne quid a me dictum in te potius putes quam abs te esse quaesitum, nullum onus imponam mihi testimoni: quae mihi brevi tempore ex eodem isto loco video esse dicenda servabo, teque non arguam, sed, ut in ceteris rebus feci, rogabo. Quaero ex te, Vatini, num quis in hac civitate 34
post urbem conditam tribunos plebis appellarit ne causam diceret? num quis reus in tribunal sui quaesitoris escenderit eumque vi deturbarit, subsellia dissiparit, urnas deiecerit, eas denique omnis res in iudicio disturbando commiserit, quarum rerum causa iudicia sunt constituta? sciasne tum fugisse Memmium, accusatores esse tuos de tuis tuorumque manibus ereptos, iudices quaestionum de proximis tribunali-

6 cum clarissimis viris causam $P^2B\Sigma G$ § 13 : cum clarissimi viri causam P^1 : cum clarissimi viri causa *Madv. fort. recte* 9 tricensimo P^1: tricesimo *rell.* 10 est sed $PB\Sigma G$: sed *Garatoni, Madv.* 11 memoria est *Lamb.* : mem. sit (*ex* memoriast) *codd.* 15 Clodium *secl. Bake* 18 a me *s. l.* P^2 19 test. quae mihi *s. l.* P^2 24 quaestoris *Schol.* escenderit *Ang. Maius* : ascenderit *PBG all.* (*Verr.* iv, § 51) : exciderit *Schol.* 25 deiecerit *Schol.* : delegerit *P rell.*

bus esse depulsos, in foro, luce, inspectante populo Romano quaestionem, magistratus, morem maiorum, leges, iudices, reum, poenam esse sublatam? haec omnia sciasne diligentia C. Memmi publicis tabulis esse notata atque testata? Atque illud etiam quaero, cum, postea quam es postulatus, ex legatione redieris,—ne quis te iudicia defugere arbitretur,—teque, cum tibi utrum velles liceret, dictitaris causam dicere maluisse, qui consentaneum fuerit, cum legationis perfugio uti noluisses, appellatione improbissima te ad auxilium
15 nefarium confugisse?

35 Et quoniam legationis tuae facta mentio est, volo audire de te quo tandem senatus consulto legatus sis. De gestu intellego quid respondeas: tua lege, dicis. Esne igitur patriae certissimus parricida? spectarasne id, ut patres conscripti ex re publica funditus tollerentur? ne hoc quidem senatui relinquebas, quod nemo umquam ademit, ut legati ex eius ordinis auctoritate legarentur? Adeone tibi sordidum consilium publicum visum est, adeo adflictus senatus, adeo misera et prostrata res publica ut non nuntios pacis ac belli, non oratores, non interpretes, non bellici consili auctores, non ministros muneris provincialis senatus more maiorum
36 deligere posset? Eripueras senatui provinciae decernendae potestatem, imperatoris deligendi iudicium, aerari dispensationem: quae numquam sibi populus Romanus appetivit, qui numquam senatui summi consili gubernationem auferre conatus est. Age, factum est horum aliquid in aliis: raro, sed tamen factum est ut populus deligeret imperatorem: quis legatos umquam audivit sine senatus consulto? Ante te nemo, post continuo fecit idem in duobus prodigiis

5 cum *Ald.*: quod *codd.* 6 arbitretur *codd.*: arbitraretur *edd.* 11 volo etiam *Hks* 14 spectarasne *ks*: spectarisne *P rell.* 20 oratores *Schol.*: curatores *P rell.* 22 posset *edd.*: possit *codd.* 24 sibi p. r. . . . numquam *suppl. s. l.* P^2 25 senatui *scripsi*: a senatu *Madv.*: aut *codd.*: ut tu *Orell. auct. Kays.*: ad se *Muell.* auferre *codd.*: transferre *Mueller* (numquam haec a summi con. gub. auferre *Angelius*) 29 idem fecit *Schol.*

rei publicae Clodius; quo etiam maiore es malo mactandus, quod non solum facto tuo sed etiam exemplo rem publicam vulnerasti, neque tantum ipse es improbus sed etiam alios docere voluisti. Ob hasce omnis res sciasne te severissimorum hominum Sabinorum, fortissimorum virorum Marsorum et Paelignorum, tribulium tuorum, iudicio notatum, nec post Romam conditam praeter te tribulem quemquam tribum Sergiam perdidisse?

Atque illud etiam audire *de* te cupio, qua re, cum ego 37
legem de ambitu tulerim ex senatus consulto, tulerim sine vi, tulerim salvis auspiciis, tulerim salva lege Aelia et Fufia, tu eam esse legem non putes, praesertim cum ego legibus tuis, quoquo modo latae sunt, paream; cum mea lex dilucide vetet BIENNIO QVO QVIS PETAT PETITVRVSVE SIT GLADIATORES DARE NISI EX TESTAMENTO PRAESTITVTA DIE, quae tanta in te sit amentia ut in ipsa petitione gladiatores audeas dare? num quem putes illius tui certissimi gladiatoris similem tribunum plebis posse reperiri qui se interponat quo minus reus mea lege fias?

16 38
Ac si haec omnia contemnis ac despicis, quod ita tibi persuaseris, ut palam dictitas, te dis hominibusque invitis amore in te incredibili quodam C. Caesaris omnia quae velis consecuturum, ecquid audieris, ecquisnam tibi dixerit C. Caesarem nuper Aquileiae, cum de quibusdam esset mentio facta, dixisse C. Alfium praeteritum permoleste tulisse, quod in homine summam fidem probitatemque cognosset, graviterque etiam se ferre praetorem aliquem esse factum qui a suis rationibus dissensisset; tum quaesisse quendam, de Vatinio quem ad modum ferret; illum respondisse Vatinium in tribunatu gratis nihil fecisse; qui

7 quemquam] quem *PBG all.*: neminem *Schol.* 9 de te *Orelli*: te *P rell. praeter* G^2 (ex te): a te *ed. R.*: de te audire *cod. Fris. ab Halmio collatus* 11 salvis] salutis *PBΣG* 13 sint *Hks* 18 posse *ed. Hervag.*: esse *codd.* 19 fias *Lamb.*: fiat *codd.* 24 nuper *om. Schol.* 25 se *post* dixisse *add. Baiter* 29 illum *Schol.*: ipsum (ipse) *codd.*

omnia in pecunia posuisset honore animo aequo carere
39 debere. Quod si ipse, qui te suae dignitatis augendae causa, periculo tuo, nullo suo delicto, ferri praecipitem est facile passus, tamen te omni honore indignissimum iudicat, si te vicini, si adfines, si tribules ita oderunt ut repulsam tuam triumphum suum duxerint, si nemo aspicit quin ingemescat, nemo mentionem facit quin exsecretur, si vitant, fugiunt, audire de te nolunt, cum viderunt, tamquam auspicium malum detestantur, si cognati respuunt, tribules exsecrantur, vicini metuunt, adfines erubescunt, strumae denique ab ore improbo demigrarunt et aliis iam se locis conlocarunt, si es odium publicum populi, senatus, universorum hominum rusticanorum,—quid est quam ob rem praeturam potius exoptes quam mortem, praesertim cum popularem te velis esse neque ulla re populo gratius facere possis?

40 Sed ut aliquando audiamus quam copiose mihi ad rogata respondeas, concludam iam interrogationem meam teque in
17 extremo pauca de ipsa causa rogabo. Quaero quae tanta in te vanitas, tanta levitas fuerit ut in hoc iudicio T. Annium isdem verbis laudares quibus eum verbis laudare et boni viri et boni cives consuerunt, cum in eundem nuper ab eadem illa taeterrima furia productus ad populum cupidissime falsum testimonium dixeris? An erit haec optio et potestas tua, ut, cum Clodianas operas et facinerosorum hominum et perditorum manum videris, Milonem dicas, id quod in contione dixisti, gladiatoribus et bestiariis obsedisse rem publicam: cum autem ad talis viros veneris, non audeas
41 civem singulari virtute, fide, constantia vituperare? Sed cum T. Annium tanto opere laudes et clarissimo viro non nullam laudatione tua labeculam adspergas—in illorum enim numero mavult T. Annius esse qui a te vituperantur:

6 ingemescat P^1 : ingemiscat *rell.* (*Sest.* § 146) 13 urbanorum *add. post* rusticanorum *Madvig, improb. Zielinsk.* : rusticanorum *om. Hs* 24 facinerosorum *P* : facinoros. *B rell.* (*Cf. Sest.* § 81)

verum tamen quaero, cum in re publica administranda T. Annio cum P. Sestio consiliorum omnium societas fuerit —id quod non solum bonorum, verum etiam improborum iudicio declaratum est; est enim reus uterque ob eandem causam et eodem crimine, alter die dicta ab eo quem tu unum improbiorem esse quam te *non* numquam soles confiteri, alter tuis consiliis, illo tamen adiuvante—quaero qui possis eos quos crimine coniungis testimonio diiungere? Extremum illud est quod mihi abs te responderi velim, cum multa in Albinovanum de praevaricatione diceres, dixerisne nec tibi placuisse nec oportuisse Sestium de vi reum fieri? quavis lege, quovis crimine accusandum potius fuisse? etiam illud dixeris, causam Milonis, fortissimi viri, coniunctam cum hoc existimari? quae pro me a Sestio facta sint, bonis esse grata? Non coarguo inconstantiam orationis ac testimoni tui—quas enim huius actiones probatas bonis esse dicis, in eas plurimis verbis testimonium dixisti; quicum autem eius causam periculumque coniungis, eum summis laudibus extulisti: sed hoc quaero, num P. Sestium, qua lege accusandum omnino fuisse negas, ea lege condemnari putes oportere? aut, si te in testimonio consuli noles, ne quid tibi auctoritatis a me tributum esse videatur, dixerisne in eum testimonium de vi quem negaris reum omnino de vi fieri debuisse?

1 verum tamen quaero *Lamb.*: verum etiamen quaero P^1: verum etiam in quaero $P^2B\Sigma$: verum etiam inquiro (quaero *k*) G^2k in *om. Schol.* 2 omnium *om. Schol.* 6 non *add. ed. Hervag.* 18 autem $PB\Sigma$: hoc *G* (*Sest.* § 138; *Balb.* § 41) coniungis *edd.*: coniungas $PBG\Sigma$ 23 negaveris *Schol.* (*Sest.* § 61)

M. TVLLI CICERONIS

DE PROVINCIIS CONSVLARIBVS IN SENATV ORATIO

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

w = cod. Guelferbytanus 205, e cod. Σ descriptus

H = cod. Harleianus 4927, saecl. xii

E = cod. Erfurtensis, saecl. xii–xiii

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

b = cod. S. Marci 255 (Lag. 6), saecl. xv

k = cod. Paris. 7779, anno 1459 scriptus

c = cod. Oxon. Canonici 226, saecl. xv

ς = codd. *kc*

t = cod. Bern. 254, saecl. xv

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

DE PROVINCIIS CONSVLARIBVS IN SENATV ORATIO

SI quis vestrum, patres conscripti, exspectat quas sim pro- I 1
vincias decreturus, consideret ipse secum qui mihi homines
ex provinciis potissimum detrahendi sint: non dubitabit
quid sentire me conveniat, cum quid mihi sentire necesse
sit cogitarit. Ac si princeps eam sententiam dicerem, lauda-
retis profecto; si solus, certe ignosceretis; etiam si paulo
minus utilis vobis sententia videretur, veniam tamen aliquam
dolori meo tribueretis. Nunc vero, patres conscripti, non
parva adficior voluptate, vel quod hoc maxime rei publicae
conducit, Syriam Macedoniamque decerni, ut dolor meus
nihil a communi utilitate dissentiat, vel quod habeo auctorem
P. Servilium, qui ante me sententiam dixit, virum clarissi-
mum et cum in universam rem publicam tum etiam erga
meam salutem fide ac benivolentia singulari. Quod si ille, 2
et paulo ante et quotienscumque ei locus dicendi ac potestas
fuit, Gabinium et Pisonem, duo rei publicae portenta ac
paene funera, cum propter alias causas tum maxime propter
illud insigne scelus eorum et importunam in me crudelitatem,
non solum sententia sua sed etiam verborum gravitate esse
notandos putavit, quonam me animo in eos esse oportet,
cuius illi salutem pro pignore tradiderunt ad explendas suas

13 in *ut Angelius ita mg. H, bk Harl.* 2681 (*cum abl. c*), *om. P rell. praeter t* (ad) 21 explendas *bk Harl.* 2681 *et cod. Car. Steph.*: expiendas P^1w: expiandas P^2 *rell.* (*Phil.* xiv, § 10)

cupiditates? Sed ego in hac sententia dicenda non parebo dolori meo, non iracundiae serviam. Quo animo unus quisque vestrum debet esse in illos, hoc ero: praecipuum illum et proprium sensum doloris mei, quem tamen vos communem semper vobis mecum esse duxistis, a sententia dicenda amovebo, ad ulciscendi tempora reservabo.

2 Quattuor sunt provinciae, patres conscripti, de quibus
3 adhuc intellego sententias esse dictas, Galliae duae, quas hoc tempore uno imperio videmus esse coniunctas, et Syria et Macedonia, quas vobis invitis et oppressis pestiferi illi consules pro perversae rei publicae praemiis occupaverunt. Decernendae nobis sunt lege Sempronia duae. Quid est quod possimus de Syria Macedoniaque dubitare? Mitto quod eas ita partas habent ii qui nunc obtinent ut non ante attigerint quam hunc ordinem condemnarint, quam auctoritatem vestram e civitate exterminarint, quam fidem publicam, quam perpetuam populi Romani salutem, quam me ac meos
4 omnis foedissime crudelissimeque vexarint. Omnia domestica atque urbana mitto, quae tanta sunt ut numquam Hannibal huic urbi tantum mali optarit quantum illi effecerint. Ad ipsas venio provincias; quarum Macedonia, quae erat antea munita plurimorum imperatorum non turribus sed tropaeis, quae multis victoriis erat iam diu triumphisque pacata, sic a barbaris, quibus est propter avaritiam pax erepta, vexatur ut Thessalonicenses positi in gremio imperi nostri relinquere oppidum et arcem munire cogantur, ut via illa nostra quae per Macedoniam est usque ad Hellespontum militaris non solum excursionibus barbarorum sit infesta, sed etiam castris Thraeciis distincta ac notata. Ita gentes eae quae, ut pace uterentur, vim argenti

3 illos *Naugerius* (1) : illo *PHt* ego ero *Kraffert* 11 perversae *codd. praeter HGEς* (eversae): *cf.* § 7, *Vatin.* §§ 19, 23 12 nobis sunt *BΣHkt all.*: sunt nobis *P* (*sed sign. transp. add. m.* 1) *wc* 18 omnia illa *HGEbς* 20 effecerunt *ut Tischero auct. Kayser ita k* 30 magnam (*ante* vim) *suppl. van der Vliet*

dederant praeclaro nostro imperatori, ut exhaustas domos replere possent, pro empta pace bellum nobis prope iustum intulerunt.

Iam vero exercitus noster ille superbissimo dilectu et 5
durissima conquisitione conlectus omnis interiit. Magno 3
hoc dico cum dolore: miserandum in modum milites populi Romani capti necati deserti dissipati sunt, incuria fame morbo vastitate consumpti, ut, quod est indignissimum, scelus imperatoris in *patri*am exercitum*que* ex*pia*tum esse videatur. Atque hanc Macedoniam, domitis iam gentibus finitimis barbariaque compressa, pacatam ipsam per se et quietam, tenui praesidio atque exigua manu etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tuebamur; quae nunc consulari imperio atque exercitu ita vexata est vix ut se possit diuturna pace recreare; cum interea quis vestrum hoc non audivit, quis ignorat, Achaeos ingentem pecuniam pendere L. Pisoni quotannis, vectigal ac portorium Dyrrachinorum totum in huius unius quaestum esse conversum, urbem Byzantiorum vobis atque huic imperio fidelissimam hostilem in modum esse vexatam? quo ille, postea quam nihil exprimere ab egentibus, nihil ulla vi a miseris extorquere potuit, cohortis in hiberna misit; iis praeposuit quos putavit fore diligentissimos satellites scelerum, ministros
cupiditatum suarum. Omitto iuris dictionem in libera civi- 6
tate contra leges senatusque consulta, caedis relinquo, libidines praetereo, quarum acerbissimum exstat indicium et ad insignem memoriam turpitudinis et paene ad iustum odium imperi nostri, quod constat nobilissimas virgines se in puteos abiecisse et morte voluntaria necessariam turpitudinem depulisse; nec haec idcirco omitto quod non gravissima sint,

1 imp. nostr. *Hbk* 5 interit *PGE* 9 is imperator *bk* in patriam exercitumque expiatum *scripsi* *Cl. Qu.* iv. 175: in poenam exercitus expetitum *codd. praeter HGEc* expetitus, *e* -am: expetisse *Gulielm.*: expiatum (*sed* in exercitum) *Kappeyne van de Coppelle* (*Pis.* § 85): poena exercitus expiatum *Reid* 14 cons. imperio *ed. R.*: consulario *PBΣ*

4 sed quia nunc sine teste dico. Ipsam vero urbem Byzantiorum fuisse refertissimam atque ornatissimam signis quis ignorat? quae illi exhausti sumptibus bellisque maximis, cum omnis Mithridaticos impetus totumque Pontum armatum, effervescentem in Asiam atque erumpentem ore, repulsum et cervicibus interclusum suis sustinerent, tum, inquam, Byzantii et postea signa illa et reliqua urbis ornamenta san-
7 ctissime custodita tenuerunt: te imperatore infelicissimo et taeterrimo, Caesonine Calventi, civitas libera, et pro eximiis suis beneficiis a senatu et a populo Romano liberata, sic spoliata atque nudata est ut, nisi C. Vergilius legatus, vir fortis et innocens, intervenisset, unum signum Byzantii ex maximo numero nullum haberent. Quod fanum in Achaia, qui locus aut lucus in Graecia tota tam sanctus fuit in quo ullum simulacrum, ullum ornamentum reliquum sit? Emisti a foedissimo tribuno plebis tum in illo naufragio huius urbis, quam tu idem qui gubernare debueras everteras, tum, inquam, emisti grandi pecunia ut tibi de pecuniis creditis ius in liberos populos contra senatus consulta et contra legem generi tui dicere liceret: id emptum ita vendidisti ut aut ius
8 non diceres aut bonis civis Romanos everteres. Quorum ego nihil dico, patres conscripti, nunc in hominem ipsum: de provincia disputo. Itaque omnia illa quae et saepe audistis et tenetis animis, etiam si non audiatis, praetermitto. Nihil de hac eius urbana, quam ille praesens in mentibus vestris oculisque defixit, audacia loquor; nihil de superbia, nihil de contumacia, nihil de crudelitate disputo; lateant libidines eius illae tenebricosae, quas fronte et supercilio, non pudore et temperantia contegebat: de provincia quod agitur, id disputo. Huic vos non submittetis? hunc diutius manere patiemini? cuius, ut provinciam tetigit, sic fortuna

4 cum omnis *Halm* : cumnis P^1 : cum P^2 *rell.* 9 pro eximiis *Madv.* : proximis *codd.* 11 C. *s. l. add.* P^1 : *om. E* 27 lateant *Naugerius* (1) : latent *codd.*

cum improbitate certavit ut nemo posset utrum protervior an infelicior esset iudicare.

An vero in Syria diutius est Semiramis illa retinenda? 9
cuius iter in provinciam fuit eius modi ut rex Ariobarzanes consulem vestrum ad caedem faciendam tamquam aliquem Thraecem conduceret; deinde adventus in Syriam primus equitatus habuit interitum, post concisae sunt optimae cohortes. Igitur in Syria imperatore illo nihil aliud *umquam* actum est nisi pactiones pecuniarum cum tyrannis, decisiones, direptiones, latrocinia, caedes, cum palam populi Romani imperator, instructo exercitu, dexteram tendens, non ad laudem milites hortaretur, sed omnia sibi et empta et emenda esse clamaret.

Iam vero publicanos miseros—me etiam miserum illorum **5** 10
ita de me meritorum miseriis ac dolore!—tradidit in servitutem Iudaeis et Syris, nationibus natis servituti. Statuit ab initio, et in eo perseveravit, ius publicano non dicere; pactiones sine ulla iniuria factas rescidit; custodias sustulit; vectigalis multos ac stipendiarios liberavit; quo in oppido ipse esset aut quo veniret, ibi publicanum aut publicani servum esse vetuit. Quid multa? crudelis haberetur si in hostis animo fuisset eo quo fuit in civis Romanos, eius ordinis praesertim qui est semper *pro* dignitate sua benignitate magistratuum sustentatus. Itaque, patres conscripti, 11
videtis non temeritate redemptionis aut negoti gerendi inscitia, sed avaritia, superbia, crudelitate Gabini paene adflictos iam atque eversos publicanos: quibus quidem vos in his angustiis aerari tamen subveniatis necesse est, etsi iam multis non potestis, qui propter illum hostem senatus, inimicissimum

1 protervior *Lamb.*: posterior *codd.* *Pis.* § 66): deterior ς *Angelius*: pestilentior b^2. *Num* probrosior? 8 umquam *scripsi*: neque *codd.*: gestum neque *Orell. auct. suppl. Klotz* (*Pis.* § 40): cogitatum neque *Madv.* 12 hortaretur *ed. V.*: hortetur *codd.* 13 clamet *codd. praeter G* (conclamaret, *om.* esse) 20 aut quo *b*ς*t*: aut qui *rell.* 23 pro *add. Pluygers* 24 magistratuum *coni. Kays.*, *prob. Zielinski*: magistratus *codd.*

ordinis equestris bonorumque omnium, non solum bona sed etiam honestatem miseri deperdiderunt, quos non parsimonia, non continentia, non virtus, non labor, non splendor tueri
12 potuit contra illius helluonis et praedonis audaciam. Quid? qui se etiam nunc subsidiis patrimoni aut amicorum liberalitate sustentant, hos perire patiemur? An si qui frui publico non potuit per hostem, hic tegitur ipsa lege censoria: quem is frui non sinit qui est, etiam si non appellatur, hostis, huic ferri auxilium non oportet? Retinete igitur in provincia diutius eum qui de sociis cum hostibus, de civibus cum sociis faciat pactiones, qui hoc etiam se pluris esse quam conlegam putet, quod ille vos tristitia vultuque deceperit, ipse numquam se minus quam erat nequam esse simularit. Piso autem alio quodam modo gloriatur se brevi tempore perfecisse ne C. Gabinius unus omnium nequissimus existimaretur.

6 Hos vos de provinciis, si non aliquando deducendi essent,
13 deripiendos non putaretis? et has duplicis pestis sociorum, militum cladis, publicanorum ruinas, provinciarum vastitates, imperi maculas teneretis? At idem vos anno superiore hos eosdem revocabatis, cum in provincias pervenissent: quo tempore si liberum vestrum iudicium fuisset nec totiens dilata res nec ad extremum e manibus erepta, restituissetis, id quod cupiebatis, vestram auctoritatem, iis per quos erat amissa revocatis, et iis ipsis praemiis extortis quae erant pro
14 scelere atque eversione patriae consecuti. Qua e poena si tum aliorum opibus, non suis, invitissimis vobis evolarunt, at aliam multo maiorem gravioremque subierunt. Quae enim homini in quo aliqui, si non famae pudor, at supplici timor est gravior poena accidere potuit quam non credi litteris iis quae rem publicam bene gestam in bello nuntiarent?

15 C. *extra versum add. P*[1]*BΣt*: *om. Hk all.* 21 cum *codd. praeter G* (cum vi): *rasura quae est in P prorsus nullius est momenti*: cum vix *coni. Bait.*: cum in prov. iam *Hbς* 26 qua e] qua *P rell. praeter HGE* (quae) 29 aliqui *P*[1]: aliquis *rell.* (*Har. Resp.* § 62)

Hoc statuit senatus, cum frequens supplicationem Gabinio denegavit: primum homini sceleribus flagitiis contaminatissimo nihil esse credendum, deinde a proditore, atque eo quem praesentem hostem rei publicae cognosset, bene rem publicam geri non potuisse, postremo ne deos quidem immortalis velle aperiri sua templa et sibi supplicari hominis impurissimi et sceleratissimi nomine. Itaque ille alter aut ipse est homo doctus et a suis Graecis subtilius eruditus, quibuscum iam in exostra helluatur, antea post siparium solebat, aut amicos habet prudentiores quam Gabinius, cuius nullae litterae proferuntur.

Hosce igitur imperatores habebimus? quorum alter non 7 audet nos certiores facere *qua re* imperator appelletur, alterum, 15 si tabellarii non cessarint, necesse est paucis diebus paeniteat audere: cuius amici si qui sunt, aut si beluae tam immani tamque taetrae possunt ulli esse amici, hac consolatione utuntur, etiam T. Albucio supplicationem hunc ordinem denegasse. Quod est primum dissimile, res in Sardinia cum mastrucatis latrunculis a propraetore una cohorte auxiliaria gesta, et bellum cum maximis Syriae gentibus *et* tyrannis consulari exercitu imperioque confectum. Deinde Albucius, quod a senatu petebat, ipse sibi in Sardinia ante decreverat; constabat enim Graecum hominem ac levem in ipsa provincia quasi triumphasse, itaque hanc eius temeritatem senatus supplicatione denegata notavit. Sed fruatur sane hoc solacio 16 atque hanc insignem ignominiam (quoniam uni praeter se inusta est), putet esse leviorem, dum modo, cuius exemplo se consolatur, eius exitum exspectet, praesertim cum in Albucio nec Pisonis libidines nec audacia Gabini fuerit ac tamen hac una plaga conciderit, ignominia senatus.

2 flagitiisque *edd.*: *cf. de Domo* § 18 3 omnino nihil *t sol.* 13 qua re *scripsi*: *om.* P^1E: ne P^2 *rell.*: cur *Ant. Aug.* 18 Quod est *HGς*: quid est *P rell.*: Quid? Est *Kays.*: Quid est? Est *Weber*: At est *Sorof* 19 ⟨ab eo⟩ pro praetore *Reid* (*Cl. Qu.* iv. 175) 20 et *suppl. Bait.*: ac *Lamb.* 27 est *codd.*: sit *Halm* (*Balb.* § 44) dum *ed. R.*: non *PBΣ*

L. Lucullus illic adsideret! Quae fuerunt inimicitiae in civitate graviores quam Lucullorum atque Servili? quas in viris fortissimis non solum exstinxit rei publicae *utilitas* dignitasque ipsorum, sed etiam ad amicitiam consuetudinemque traduxit. Quid? Q. Metellus Nepos nonne consul in templo Iovis Optimi Maximi, permotus cum auctoritate vestra tum illius P. Servili incredibili gravitate dicendi, absens mecum summo suo beneficio rediit in gratiam? An ego possum huic esse inimicus cuius litteris fama nuntiis celebrantur aures cotidie
23 meae novis nominibus gentium nationum locorum? Ardeo, mihi credite, patres conscripti,—id quod vosmet de me existimatis et facitis ipsi, incredibili quodam amore patriae, qui me amor et subvenire olim impendentibus periculis maximis cum dimicatione capitis et rursum, cum omnia tela undique esse intenta in patriam viderem, subire coegit atque excipere unum pro universis. Hic me meus in rem publicam animus pristinus ac perennis cum C. Caesare reducit, reconciliat, restituit in gratiam.

24 Quod volent denique homines existiment: nemini ego
10 possum esse bene merenti de re publica non amicus. Etenim si iis qui haec omnia flamma ac ferro delere voluerunt non inimicitias solum sed etiam bellum indixi atque intuli, cum partim mihi illorum familiares, partim etiam me defendente capitis iudiciis essent liberati, cur eadem res publica quae me in amicos inflammare potuit inimicis placare non possit? Quod mihi odium cum P. Clodio fuit, nisi quod perniciosum patriae civem fore putabam qui turpissima libidine incensus duas res sanctissimas, religionem et pudicitiam, uno scelere violasset? Num est igitur dubium ex iis rebus quas is egit agitque cotidie quin ego in illo oppugnando rei publicae plus quam otio meo, non nulli in eodem defendendo suo

1 illic adsideret *Madv.* : ille desiderat (-et G^2) *codd. pler.* : ille viveret *c Angelius* : ille desineret *Hbk* 3 rei pub. utilitas *coni. Baiter*: res publica *E*: rei pub. *P rell.* 6 illa *Pluygers* 23 familiares essent *coni. Halm* 27 reputabam *Kraffert*

plus otio quam communi prospexerint? Ego me a C. Caesare in re publica dissensisse fateor et sensisse vobiscum; 25 sed nunc isdem vobis adsentior cum quibus antea sentiebam. Vos enim, ad quos litteras L. Piso de suis rebus non audet mittere, qui Gabini litteras insigni quadam nota atque ignominia nova condemnastis, C. Caesari supplicationes decrevistis numero ut nemini uno ex bello, honore ut omnino nemini. Cur igitur exspectem hominem aliquem qui me cum illo in gratiam reducat? Reduxit ordo amplissimus, et ordo is qui est et publici consili et meorum omnium consiliorum auctor et princeps. Vos sequor, patres conscripti, vobis obtempero, vobis adsentior, qui, quam diu C. Caesaris consilia in re publica non maxime diligebatis, me quoque cum illo minus coniunctum videbatis: postea quam rebus gestis mentis vestras voluntatesque mutastis, me non solum comitem esse sententiae vestrae sed etiam laudatorem vidistis.

Sed quid est quod in hac causa maxime homines admirentur 11 et reprehendant meum consilium, cum ego idem antea 26 multa decrerim quae magis ad hominis dignitatem quam ad rei publicae necessitatem pertinerent? Supplicationem quindecim dierum decrevi sententia mea. Rei publicae satis erat tot dierum quot C. Mario; dis immortalibus non erat exigua eadem gratulatio quae ex maximis bellis; ergo ille cumulus dierum hominis est dignitati tributus. In quo ego, 27 quo consule referente primum decem dierum est supplicatio decreta Cn. Pompeio Mithridate interfecto et confecto Mithridatico bello, et cuius sententia primum duplicata est supplicatio consularis, — mihi enim estis adsensi cum, eiusdem Pompei litteris recitatis, confectis omnibus maritimis terrestribusque bellis, supplicationem dierum decem decrevistis, —

10 est et *HGEbc*: est *P rell.* 14 rebus eius gestis *coni. Halm. Num* rebus bene gestis? 20 decrerim *BΣt*: decreverim *P*: decreverim *HGEϛ* 31 deorum *PBΣt* decem *Manutius*: duodecim *P et codd. pler.*

sum Cn. Pompei virtutem et animi magnitudinem admiratus, quod, cum ipse ceteris omnibus esset omni honore antelatus, ampliorem honorem alteri tribuebat quam ipse erat consecutus. Ergo in illa supplicatione quam ego decrevi, res ipsa tributa est dis immortalibus et maiorum institutis et utilitati rei publicae, sed dignitas verborum, honos et novitas et numerus dierum Caesaris ipsius laudi gloriaeque concessus est.
28 Relatum est ad nos nuper de stipendio exercitus: non decrevi solum sed etiam ut vos decerneretis laboravi, multa dissentientibus respondi, scribendo adfui. Tum quoque homini plus tribui quam nescio cui necessitati. Illum enim arbitrabar etiam sine hoc subsidio pecuniae retinere exercitum praeda ante parta et bellum conficere posse; sed decus illud et ornamentum triumphi minuendum nostra parsimonia non putavi. Actum est de decem legatis, quos alii omnino non dabant, alii exempla quaerebant, alii tempus differebant, alii sine ullis verborum ornamentis dabant: in ea quoque re sic sum locutus ut omnes intellegerent me id quod rei publicae causa sentirem facere uberius propter ipsius Caesaris dignitatem.

12 29 At ego idem nunc in provinciis decernendis, qui illas omnis res egi silentio, interpellor, cum in superioribus causis hominis ornamenta *adiumento* fuerint, in hac me nihil aliud nisi ratio belli, nisi summa utilitas rei publicae moveat. Nam ipse Caesar quid est cur in provincia commorari velit, nisi ut ea quae per eum adfecta sunt perfecta rei publicae tradat? Amoenitas eum, credo, locorum, urbium pulchritudo, hominum nationumque illarum humanitas et lepos, victoriae cupiditas, finium imperi propagatio retinet. Quid illis terris asperius, quid incultius oppidis, quid nationibus immanius, quid porro tot victoriis praestabilius, quid Oceano

22 (*non* 21) in *k*, *suppl. Lamb.* 23 adiumento fuerint *scripsi* (*cf. Balb.* § 19) : fuerint *codd.* : iuverim *K. Busche* : apud me valuerint *coni. Mueller* 25 in ea provincia *Gell. et Non.*

longius inveniri potest? An reditus in patriam habet aliquam offensionem? utrum apud populum a quo missus, an apud senatum a quo ornatus est? An dies auget eius desiderium, an magis oblivionem, ac laurea illa magnis periculis parta amittit longo intervallo viriditatem? Qua re, si qui hominem non diligunt, nihil est quod eum de provincia devocent: ad gloriam devocant, ad triumphum, ad gratulationem, ad summum honorem senatus, equestris ordinis gratiam, populi caritatem. Sed si ille hac tam eximia 30 fortuna propter utilitatem rei publicae frui non properat, ut omnia illa conficiat, quid ego senator facere debeo, quem, etiam si ille aliud vellet, rei publicae consulere oporteret?

Ego vero sic intellego, patres conscripti, nos hoc tempore in provinciis decernendis perpetuae pacis habere oportere rationem. Nam quis hoc non sentit, omnia alia esse nobis vacua ab omni periculo atque etiam suspicione belli? Iam 31 diu mare videmus illud immensum, cuius fervore non solum maritimi cursus sed urbes etiam et viae militares iam tenebantur, virtute Cn. Pompei sic a populo Romano ab Oceano usque ad ultimum Pontum tamquam unum aliquem portum tutum et clausum teneri; nationes eas, quae numero hominum ac multitudine ipsa poterant in provincias nostras redundare, ita ab eodem esse partim recisas, partim repressas, ut Asia, quae imperium antea nostrum terminabat, nunc tribus novis provinciis ipsa cingatur. Possum de omni regione, de omni genere hostium dicere: nulla gens est quae non aut ita sublata sit ut vix exstet, aut ita domita ut quiescat, aut ita pacata ut victoria nostra imperioque laetetur. Bellum Gallicum, patres conscripti, C. Caesare imperatore 13 32 gestum est, antea tantum modo repulsum. Semper illas

1 longius] longinquius *Tischer* 2 missus est *Hb Harl.* 2681 4 an magis] ac non magis *Sorof* 19 terrebantur *Weidner* 27 regione de omni *s. l. suppl.* P^2

nationes nostri imperatores refutandas potius bello quam lacessendas putaverunt. Ipse ille C. Marius, cuius divina atque eximia virtus magnis populi Romani luctibus funeribusque subvenit, influentis in Italiam Gallorum maximas copias repressit, non ipse ad eorum urbis sedisque penetravit. Modo ille meorum laborum periculorum consiliorum socius, C. Pomptinus, fortissimus vir, ortum repente bellum Allobrogum atque hac scelerata coniuratione excitatum proeliis fregit eosque domuit qui lacessierant, et ea victoria contentus re publica metu liberata quievit. C. Caesaris longe aliam video fuisse rationem; non enim sibi solum cum iis quos iam armatos contra populum Romanum videbat bellandum esse duxit, sed totam Galliam in nostram dicionem
33 esse redigendam. Itaque cum acerrimis nationibus et maximis Germanorum et Helvetiorum proeliis felicissime decertavit, ceteras conterruit, compulit, domuit, imperio populi Romani parere adsuefecit, et quas regiones quasque gentis nullae nobis antea litterae, nulla vox, nulla fama notas fecerat, has noster imperator nosterque exercitus et populi Romani arma peragrarunt. Semitam tantum Galliae tenebamus antea, patres conscripti; ceterae partes a gentibus aut inimicis huic imperio aut infidis aut incognitis aut certe immanibus et barbaris et bellicosis tenebantur; quas nationes nemo umquam fuit quin frangi domarique cuperet. Nemo sapienter de re publica nostra cogitavit, iam inde a principio huius imperi, quin Galliam maxime timendam huic imperio putaret; sed propter vim ac multitudinem gentium illarum numquam est antea cum omnibus dimicatum. Restitimus semper lacessiti: nunc denique est perfectum ut imperi nostri terra-

1 quam lasputaverunt P^1 10 C. *ante* Caesaris *om.* *PBΣ*   14 cum nationibus G. et H. acerrimis et maximis proeliis *van der Vliet* (*Balb.* § 5): cum acerrimis nat. G. et H. et maximis proeliis *Landgraf* (*Pomp.* § 28)   15 plurimis proeliis *Weidner*   19 eas *coni.* *Baiter*   22 at certe *Pluygers*: ac certe *Madv.*   26 putaret *PHbk*: deputaret P^2 *rell.*: esse putaret *Klotz*, *improb.* *Zielinsk.* *Num* reputaret? (§ 24)

rumque illarum idem esset extremum. [14] [34] Alpibus Italiam munierat antea natura non sine aliquo divino numine; nam si ille aditus Gallorum immanitati multitudinique patuisset, numquam haec urbs summo imperio domicilium ac sedem praebuisset. Quae iam licet considant! nihil est enim ultra illam altitudinem montium usque ad Oceanum quod sit Italiae pertimescendum. Sed tamen una atque altera aestas vel metu vel spe vel poena vel praemiis vel armis vel legibus potest totam Galliam sempiternis vinculis adstringere: impolitae vero res et acerbae si erunt relictae, quamquam sunt accisae, tamen efferent se aliquando et ad renovandum bellum revirescent. [35] Qua re sit in eius tutela Gallia cuius fidei virtuti felicitati commendata est. Qui si Fortunae muneribus amplissimis ornatus saepius eius deae periculum facere nollet, si in patriam, si ad deos penatis, si ad eam dignitatem quam in civitate sibi propositam videt, si ad iucundissimos liberos, si ad clarissimum generum redire properaret, si in Capitolium invehi victor cum illa insigni laurea gestiret, si denique timeret casum aliquem, qui illi tantum addere iam non potest quantum auferre, nos tamen oporteret ab eodem illa omnia a quo profligata sunt confici velle: cum vero ille suae gloriae iam pridem rei publicae nondum satis fecerit, et malit tamen tardius ad suorum laborum fructus pervenire quam non explere susceptum rei publicae munus, nec imperatorem incensum ad rem publicam bene gerendam revocare nec totam Gallici belli rationem prope iam explicatam perturbare atque impedire debemus.

[15] [36] Nam illae sententiae virorum clarissimorum minime probandae sunt, quorum alter ulteriorem Galliam decernit cum Syria, alter citeriorem. Qui ulteriorem, omnia illa de quibus

6 ullam *P*, *corr. BH* 10 acerbae *codd.*: asperae *coni. Nipperd.*, crudae *Halm* 13 Qui *P rell. praeter GE* (quia *E*, *Hbς* et) 18 laurea *Naugerius* (1): laude *codd.* (laude lauream gestaret *b*) 22-24 rei pub. . . . susceptum *suppl.* P^2

disserui paulo ante perturbat; simul ostendit eam se tenere legem quam esse legem neget, et, quae pars provinciae sit cui non possit intercedi, hanc se avellere, quae defensorem habeat, non tangere; simul et illud facit, ut, quod illi a populo datum sit, id non violet, quod senatus dederit, id senator properet auferre. Alter belli Gallici rationem habet, fungitur officio boni senatoris, legem quam non putat, eam quoque servat; praefinit enim successori diem. *Quamquam* mihi nihil videtur alienius a dignitate disciplinaque maiorum quam ut, qui consul Kalendis Ianuariis habere provinciam debet, is ut eam desponsam non decretam habere videatur.
37 Fuerit toto in consulatu sine provincia cui fuerit, ante quam designatus est, decreta provincia. Sortietur an non? Nam et non sortiri absurdum est, et quod sortitus sis non habere. Proficiscetur paludatus? Quo? quo pervenire ante certam diem non licebit. Ianuario, Februario provinciam non habebit: Kalendis ei denique Martiis nascetur repente pro-
38 vincia. Ac tamen his sententiis Piso in provincia permanebit. Quae cum gravia sunt *tum* nihil gravius illo, quod multari imperatorem deminutione provinciae contumeliosum est, neque solum summo in viro sed etiam mediocri in homine ne accidat providendum.

16 Ego vos intellego, patres conscripti, multos decrevisse eximios honores C. Caesari et prope singularis. *Si* quod ita meritus erat grati, sin etiam ut quam coniunctissimus huic ordini esset, sapientes ac divini fuistis. Neminem umquam est hic ordo complexus honoribus et beneficiis suis qui ullam dignitatem praestabiliorem ea quam per vos esset adeptus putarit. Nemo umquam hic potuit esse prin-

1 se tenere *Madv.*: sentire *P rell. praeter HGEbς* (se scire): se tueri *Kays.*: se sancire *Halm*: se sciscere *Harl.* 2681 · se servare *Weber* 2 quam *om.* P^1 3 hanc *HGEbς*: an *P rell.*: eam *Baiter* 6 habet et *Pluygers* 8 Quamquam *scripsi*: quae P^2 *rell.* (*om.* P^1 *nulla indic. lacunae*): Quo *ut Manut. ita bk*: Atqui *Lamb.* 9 alienius *Madv.*: minus *codd.* (§ 19) (minus . . . dissidere quam *Hbk*) 19 tum *suppl. Angelius* (quae cum gravia sint nihil *ed. V.*) 22 ne *Hk* (*post homine*) *om. P*: id ne *Muell.* 24 honor. exim. *Hbk* Si *suppl. Gruter*

ceps qui maluerit esse popularis. Sed homines aut propter
indignitatem suam diffisi ipsi sibi, aut propter reliquorum ob-
trectationem ab huius ordinis coniunctione depulsi, saepe
ex hoc portu se in illos fluctus prope necessario contulerunt;
qui si ex illa iactatione cursuque populari bene gesta re
publica referunt aspectum in curiam atque huic amplissimae
dignitati esse commendati volunt, non modo non repellendi
sunt verum etiam expetendi. Monemur a fortissimo viro 39
atque optimo post hominum memoriam consule ut providea-
mus ne citerior Gallia nobis invitis alicui decernatur post eos
consules qui nunc erunt designati, perpetuoque posthac ab iis
qui hunc ordinem oppugnent populari ac turbulenta ratione
teneatur. Quam ego plagam etsi non contemno, patres
conscripti, praesertim monitus a sapientissimo consule et
diligentissimo custode pacis atque oti, tamen vehementius
arbitror pertimescendum si hominum clarissimorum ac
potentissimorum aut honorem minuero aut studium erga
hunc ordinem repudiaro. Nam ut C. Iulius omnibus a
senatu eximiis aut novis rebus ornatus per manus hanc pro-
vinciam tradat ei cui minime vos velitis, per quem ordinem
ipse amplissimam sit gloriam consecutus, ei ne libertatem
quidem relinquat, adduci ad suspicandum nullo modo
possum. Postremo quo quisque animo futurus sit, nescio:
quid sperem, video. Praestare hoc senator debeo, quantum
possum, ne quis vir clarus aut potens huic ordini iure irasci
posse videatur. Atque haec, si inimicissimus essem C. 40
Caesari, sentirem tamen rei publicae causa.

Sed non alienum esse arbitror, quo minus saepe aut inter- 17
peller a non nullis aut tacitorum existimatione reprendar,
explicare breviter quae mihi sit ratio et causa cum Caesare.

2 indignitatem *ut Schuetz ita* b^{2}Ϛ : dignitatem *P rell.* 10 decernatur *H*Ϛ, *om. rell.* : detur *Madv.* : alii detur nescio cui *coni. Momms.* 19 aut *P rell. praeter w* (atque : ac *Hb*Ϛ *ed. R.*) 20 et per *Pluygers* 29 reprendar *P rell.* : reprehendar *Hb*Ϛ *ed. R.* (§§ 42. 45)

rem publicam conservavi, et quorum auctoritate illam coniunctionem Caesaris defugi, Iulias leges et ceteras illo consule rogatas iure latas negant: idem illam proscriptionem capitis mei contra salutem rei publicae, sed salvis auspiciis rogatam esse dicebant. Itaque vir summa auctoritate, summa eloquentia, dixit graviter casum illum meum funus esse rei publicae, sed funus iustum et indictum. Mihi ipsi omnino perhonorificum *est* discessum meum funus dici rei publicae: reliqua non reprendo, sed mihi ad id quod sentio adsumo. Nam si illud iure rogatum dicere ausi sunt quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, quia nemo de caelo servarat, oblitine erant tum cum ille qui id egerat plebeius est lege curiata factus dici de caelo esse servatum? Qui si plebeius omnino esse non potuit, qui tribunus plebis potuit esse? et cuius tribunatus si ratus est, nihil est quod inritum ex actis Caesaris possit esse, eius non solum tribunatus *ratus* sed etiam perniciosissimae res, auspiciorum religione conservata,
46 iure latae videbuntur? Qua re aut vobis statuendum est legem Aeliam manere, legem Fufiam non esse abrogatam, non omnibus fastis legem ferri licere; cum lex feratur, de caelo servari, obnuntiari, intercedi licere; censorium iudicium ac notionem et illud morum severissimum magisterium non esse nefariis legibus de civitate sublatum; si patricius tribunus plebis fuerit, contra leges sacratas, si plebeius, contra auspicia fuisse; aut mihi concedant homines oportet in rebus bonis non exquirere ea iura quae ipsi in perditis non exquirant, praesertim cum ab illis aliquotiens condicio C. Caesari lata sit ut easdem res alio modo ferret, qua condicione auspicia requirebant, leges comprobabant, in Clodio auspiciorum ratio sit eadem, leges omnes sint eversae ac perditae civitatis.

7 omnino *k all.* : homini *PB*Σ : *om. c*   8 est *om. codd.*   14 omnino *Hbςt*: omnium *rell.*   16 ratus *suppl. Ernesti*   17 res] leges *Lamb.*   conservatae *Hk*

Extremum illud est. Ego, si essent [inimicitiae] mihi 20 47 cum C. Caesare, tamen hoc tempore rei publicae consulere, inimicitias in aliud tempus reservare deberem; possem etiam summorum virorum exemplo inimicitias rei publicae causa deponere. Sed cum inimicitiae fuerint numquam, opinio iniuriae beneficio sit exstincta, sententia mea, patres conscripti, si dignitas agitur Caesaris, homini tribuam; si honos quidam, senatus concordiae consulam; si auctoritas decretorum vestrorum, constantiam ordinis in eodem ornando imperatore servabo; si perpetua ratio Gallici belli, rei publicae providebo; si aliquod meum privatum officium, me non ingratum esse praestabo. Atque hoc velim probare omnibus, patres conscripti; sed levissime feram si forte aut iis minus probaro qui meum inimicum repugnante vestra auctoritate texerunt, aut iis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabunt, cum ipsi et cum meo et cum suo inimico in gratiam non dubitarint redire.

1 est cum ego *codd.* *Num* est quod ego? inimicitiae *H all.*: *om.* *PBΣt*: *ego seclusi* 5 Sed *Angelius*: et *codd.* 6 sententiam meam *GE* 15 si *om. GEb, Sorof*

M. TVLLI CICERONIS

PRO L. CORNELIO BALBO ORATIO

SIGLA

P = cod. Paris. 7794, saecl. ix

B = cod. Bern. 136, saecl. xii–xiii e cod. *P* descriptus

Σ = cod. Paris. 14749 ineunte saecl. xv e cod. *B* descriptus

w = cod. Guelferbytanus 205, e cod. Σ descriptus

H = cod. Harleianus 4927, saecl. xii

E = cod. Erfurtensis, saecl. xii–xiii

G = cod. Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5345, saecl. xii

b = cod. S. Marci 255 (Lag. 6), saecl. xv

k = cod. Paris. 7779, anno 1459 scriptus

c = cod. Oxon. Canonici 226, saecl. xv

ς = codd. *kc*

t = cod. Bern. 254, saecl. xv

Schol. = lemmata Scholiastae Bobiensis

M. TVLLI CICERONIS

PRO L. CORNELIO BALBO ORATIO

Si auctoritates patronorum in iudiciis valent, ab amplis- I
simis viris L. Corneli causa defensa est; si usus, a peri- 1
tissimis; si ingenia, ab eloquentissimis; si studia, ab ami-
cissimis et cum beneficiis cum L. Cornelio tum maxima
familiaritate coniunctis. Quae sunt igitur meae partes?
Auctoritatis tantae quantam vos in me esse voluistis, usus
mediocris, ingeni minime voluntati paris. Nam ceteris
a quibus est defensus hunc debere plurimum video; ego
quantum ei debeam, alio loco; principio orationis hoc pono,
me omnibus qui amici fuerint saluti et dignitati meae, si
minus referenda gratia satis facere potuerim, praedicanda et
habenda certe satis esse facturum. Quae fuerit hesterno 2
die Cn. Pompei gravitas in dicendo, iudices, quae facultas,
quae copia, non opinione tacita vestrorum animorum, sed
perspicua admiratione declarari videbatur. Nihil enim um-
quam audivi quod mihi de iure subtilius dici videretur,
nihil memoria maiore de exemplis, nihil peritius de foederi-
bus, nihil inlustriore auctoritate de bellis, nihil de re publica
gravius, nihil de ipso modestius, nihil de causa et crimine
ornatius: ut mihi iam verum videatur illud esse quod non 3
nulli litteris ac studiis doctrinae dediti quasi quiddam in-

1 valent *Ernesti*: valerent *codd.*: valere debent *Muell.* *Cf. ad Quir.* § 6 2 viris *PHς*: *om. B. extra versum suppl.* Σ 4 maxima tum *in mg. P, B*Σ 7 voluntati paris *Angelius*: voluntatis (-i) parens *codd.* 9 pono *ut Ant. Aug. ita b*: oppono *codd.* (propono *k*) 11 adferenda (aff.) *codd.* 17 memoria *Garat.*: de mem. *codd.* (*unde Hk* nihil de mem. de more de exemplis: *add.* acutius *bk ed. R.*) 21 doctrinis *PbG*[1] (*unde* litterati ac studiis doctrinisque *Hbk ed. R.*)

credibile dicere putabantur, ei qui omnis animo virtutes penitus comprehendisset omnia quae faceret *recte procedere*. Quae enim in L. Crasso potuit, homine nato ad dicendi singularem quandam facultatem, si hanc causam ageret, maior esse ubertas, varietas, copia quam fuit in eo qui tantum potuit impertire huic studio temporis quantum ipse a pueritia usque ad hanc aetatem a continuis bellis et
4 victoriis conquievit? Quo mihi difficilior est hic extremus perorandi locus. Etenim ei succedo orationi quae non praetervecta sit auris vestras, sed in animis omnium penitus insederit, ut plus voluptatis ex recordatione illius orationis quam non modo ex mea, sed ex cuiusquam oratione capere
2 possitis. Sed mos est gerundus non modo Cornelio, cuius ego voluntati in eius periculis nullo modo deesse possum, sed etiam Cn. Pompeio, qui sui facti, sui iudici, sui benefici voluit me esse, ut apud eosdem vos, iudices, nuper in alia causa fuerim, et praedicatorem et actorem.

5 Ac mihi quidem hoc dignum re publica videtur, hoc deberi huius excellentis viri praestantissimae gloriae, hoc proprium esse vestri offici, hoc satis esse causae ut, quod fecisse Cn. Pompeium constet, id omnes ei licuisse concedant. Nam verius nihil est quam quod hesterno die dixit ipse, ita L. Cornelium de fortunis omnibus dimicare ut nullius in delicti crimen vocaretur. Non enim furatus esse civitatem, non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti mendacio delituisse, non inrepsisse in censum dicitur: unum obicitur, natum esse Gadibus, quod negat nemo.

2 recte (praeclare?) procedere *scripsi* (*Cl. Qu.* iv. 176): tractare *codd.* (*ante* faceret *add. H* vellet: *post* tractare t) *add.* perfacile esse *c*: omnia quae vellet facile esse tractare *k*: eum . . . omnia quae facere vellet facillime tractare *b Harl.* 2681, *ed. R.*): procedere *coni. Mueller*: recte se dare *Madv.*: recte cadere *Reid* (*improb. Zielinsk.*): recte habere *Paul*   8 extremus *b Harl.* 2681 *ed. R.*: exercitus *PBGH*ς   12 ex mea sed *b* G^2 *Harl.* 2681: in mea quam *P rell.* (in mea sed ex *H*ς)   13 gerundus *PGH all.*: gerendus *Ewc*   17 auctorem P^1*Hc*   18 re p. *Garat.*: re G^2: reo *b*ς: rei *P rell.* (*cf. Sest.* § 47)   21 ei *G et in mg.* Σ: et *P rell.*

Cetera accusator fatetur, hunc in Hispania durissimo bello
cum Q. Metello, cum C. Memmio et in classe et in exercitu
fuisse; ut Pompeius in Hispaniam venerit Memmiumque
habere quaestorem coeperit, numquam a Memmio disces-
sisse, Carthagine esse obsessum, acerrimis illis proeliis et
maximis, Sucronensi et Turiensi, interfuisse, cum Pompeio
ad extremum belli tempus fuisse. Haec sunt propria Corneli, 6
pietas in rem publicam nostram, labor, adsiduitas, dimicatio,
virtus digna summo imperatore, spes pro periculis praemio-
rum; praemia quidem ipsa non sunt in eius facto qui
adeptus est, sed in eius qui dedit. Donatus igitur est ob **3**
eas causas a Cn. Pompeio civitate. Id accusator non negat,
sed reprehendit, ut in Cornelio causa ipsius probetur, poena
quaeratur, in Pompeio causa laedatur, poena sit nulla nisi
famae: sic innocentissimi hominis fortunas, praestantissimi
imperatoris factum condemnari volunt. Ergo in iudicium
caput Corneli, factum Pompei vocatur. Hunc enim in ea
civitate in qua sit natus honestissimo loco natum esse con-
cedis, et ab ineunte aetate relictis rebus suis omnibus in
nostris bellis nostris cum imperatoribus esse versatum,
nullius laboris, nullius obsessionis, nullius proeli expertem
fuisse. Haec sunt omnia cum plena laudis tum propria
Corneli, nec in iis rebus crimen est ullum. Vbi igitur est 7
crimen? Quod eum Pompeius civitate donavit. Huius
crimen? Minime, nisi honos ignominia putanda est. Cuius
igitur? Re vera nullius, actione accusatoris eius unius qui
donavit; qui si adductus gratia minus idoneum hominem
praemio adfecisset, quin etiam si virum bonum sed non ita

5 obsessum *Madv.*: possessum *codd.* possessurum *B*, profectum *k ed. R.*) 6 Turiensi *Is. Vossius*: duriensi *codd.* 7 propria *Klotz*: proelia *codd.* (praemia *b*): promerita *Paul*: praesidia *Kays.*: *del. Madv.* Corneli pietas *Mueller*: cornelitas P^1: Cornelii talis P^2 *rell. praeter GE* (Cornelii hic): Cornelii tantus *Halm* 11 *alt.* est *om.* P^1: est igitur *bw Par.* 7774 *ed. V.* 14 nisi *Orelli*: si *codd. pler.* (*del.* P^2, *om.* *B*Σ) 18 sit *codd.*: est *Baiter* 24 Huius P^1: huiusce P^2BGς: huiuscemodi *b*: huiuscene *dett.*: huiusne *Klotz* 28 quin *Madv.*: qui *codd.*

meritum, si denique aliquid non contra ac liceret factum diceretur, sed contra atque oporteret, tamen esset omnis
8 eius modi reprehensio a vobis, iudices, repudianda. Nunc vero quid dicitur? Quid ait accusator? Fecisse Pompeium quod ei facere non licuerit; quod gravius est quam si id factum ab eo diceret quod non oportuisset. Est enim aliquid quod non oporteat, etiam si licet; quicquid vero non licet, certe non oportet.

4 Hic ego nunc cuncter sic agere, iudices, non esse fas dubitari quin, quod Cn. Pompeium fecisse constet, id non
9 solum licuisse sed etiam decuisse fateamur? Quid enim abest huic homini quod, si adesset, iure haec ei tribui et concedi putaremus? Vsusne rerum? qui pueritiae tempus extremum principium habuit bellorum atque imperiorum maximorum, cuius plerique aequales minus saepe castra viderunt quam hic triumphavit, qui tot habet triumphos quot orae sunt partesque terrarum, tot victorias bellicas quot sunt in rerum natura genera bellorum. An ingenium? quin etiam ipsi casus eventusque rerum non duces, sed comites eius consiliorum fuerunt: in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit ut omnium iudicio plus homini quam deae tribueretur. An pudor, an integritas, an religio in eo, an diligentia umquam requisita est? Quem provinciae nostrae, quem liberi populi, quem reges, quem ultimae gentes castiorem, moderatiorem, sanctiorem non modo viderunt, sed aut sperando umquam aut optando cogitaverunt?
10 Quid dicam de auctoritate? quae tanta est quanta in his tantis virtutibus ac laudibus esse debet. Cui senatus popu-

4 agit $G^1E\varsigma$ 6 Est enim *Hb all.* : sed si enim P^1G : si enim P^2 : *corr. B* sit enim, *fort. recte* 9–11 sic agere . . . fateamur *om. P*, *suppl. manus eiusdem fere aetatis, quae pr.* constat *scripsit, dein corr.* constet : constitit *Hb ed. R.* : constiterit *k* 11 licuisse (*Lamb.*) . . . decuisse *Klotz* : decuisse . . . debuisse P^2 *rell.* 12 ei *Lamb.* : et *codd.* 18 quin $Hb\varsigma$: inquid (*ex* inquid) *s.* inquit *P all.* : cui *Madv.*, *del.* eius *ante* consiliorum 24 ultimae gentes *cod. Car. Steph. et Graevius* : ult** regentes *P* (alterae $H\varsigma b^2$) : ultra regentes *BGE* : exterae gentes *b Angelius* 27 his *BH all.* : iis *PG*

lusque Romanus amplissimae dignitatis praemia dedit non
postulanti, imperia vero etiam recusanti, huius de facto,
iudices, ita quaeri ut id agatur, licueritne ei facere quod
fecit, an vero non dicam non licuerit, sed nefas fuerit –
contra foedus enim, id est contra populi Romani religionem
et fidem fecisse dicitur—non turpe rei publicae, nonne
vobis? Audivi hoc de parente meo puer, cum Q. Metellus 5 11
Luci filius causam de pecuniis repetundis diceret, ille, ille vir,
cui patriae salus dulcior quam conspectus fuit, qui de civi-
tate decedere quam de sententia maluit – hoc igitur causam
dicente, cum ipsius tabulae circumferrentur inspiciendi
nominis causa, fuisse iudicem ex illis equitibus Romanis
gravissimis viris neminem quin removeret oculos *et* se totum
averteret, ne forte, quod ille in tabulas publicas rettulisset,
dubitasse quisquam verumne an falsum esset videretur: nos
Cn. Pompei decretum, iudices, de consili sententia pro-
nuntiatum recognoscemus, cum legibus conferemus, cum
foederibus, omnia acerbissima diligentia perpendemus?
Athenis aiunt, cum quidam apud eos qui sancte graviterque 12
vixisset testimonium publice dixisset et, ut mos Graecorum
est, iurandi causa ad aras accederet, una voce omnis iudices
ne is iuraret reclamasse. *Tum* Graeci homines spectati viri
noluerunt religione videri potius quam veritate fidem esse
constrictam: nos etiam in ipsa religione et legum et foe-
derum conservanda qualis fuerit Cn. Pompeius dubitabimus?
Vtrum enim inscientem vultis contra foedera fecisse an 13

1 amplissima *Paul* 2 vero *Manut.*: verum *codd.* (*i.e. non postulanti imperia, verum etiam rec.*) 6 rei publicae *codd.*: populo Romano *edd.* non nobis *Garat.*, *Muell.*, *improb. Zielinsk.* 8 repetendis *Bw* ille, ille *PBHbς*: ille *GE* vir *s. l.* P^2 13 quin *b*: qui *rell.* et *om. codd.* (sed *k*, seque *b*) 16 iudices *scripsi*: iudicium *codd.*, *del. edd.* 18 perpendimus *GE*: pertendimus P^1: pertendemus P^2*BHbς* 22 Tum *scripsi*: cum *codd.*: *del. Baut. all.* cum . . . noluerint *Naugerius* (1): Quid? . . . noluerunt *Weidner*: An . . . noluerunt *Paul* 24 constrictam *s. l.* P^2: vinctam *coni. Halm* 26 inscientem P^2 *et pler.*: sicientem P^1: scientem *GE*

scientem? Si scientem,—O nomen nostri imperi! O populi Romani excellens dignitas! O Cn. Pompei sic late longeque diffusa laus ut eius gloriae domicilium communis imperi finibus terminetur! O nationes, urbes, populi, reges, tetrarchae, tyranni,—testes Cn. Pompei non solum virtutis in bello sed etiam religionis in pace! Vos denique, mutae regiones, imploro, et sola terrarum ultimarum; vos, maria, portus, insulae, litora! Quae est enim ora, quae sedes, qui locus in quo non exstent huius cum fortitudinis tum vero humanitatis, cum animi tum consili impressa vestigia? Hunc quisquam, incredibili quadam atque inaudita gravitate virtute constantia praeditum, foedera scientem neglexisse violasse rupisse dicere audebit?

6 14 Gratificatur mihi gestu accusator: inscientem Cn. Pompeium fecisse significat,—quasi vero levius sit, cum in tanta re publica versere et maximis negotiis praesis, facere aliquid quod scias non licere, quam omnino non scire quid liceat! Etenim utrum *qui in* Hispania bellum acerrimum et maximum gesserat quo iure Gaditana civitas esse nesciebat, an, cum ius illius populi nosset, interpretationem foederis non tenebat? Id igitur quisquam Cn. Pompeium ignorasse dicere audebit quod mediocres homines, quod nullo usu, nullo studio praediti militari, quod librarioli denique scire
15 *se* profiteantur? Equidem contra existimo, iudices, cum in omni genere ac varietate artium, etiam illarum quae sine summo otio non facile discuntur, Cn. Pompeius excellat, singularem quandam laudem et praestabilem *eius* esse scientiam in foederibus, pactionibus, condicionibus populorum, regum, exterarum nationum, in universo denique belli

1 *alterum* scientem *codd. praeter GE* (inscientem) 15 levius *codd.* (*Cl. Qu.* iv. 176): non levius *om.* vero *b, et ita Lamb.* (peius, nequius, turpius *et similia edd.*) 17 quam *Pantagathus*: an *codd. praeter* G^2 (aut) nescire *Hbk ed. R.* 18 qui in *suppl. Lamb.* (etenim cum in *Hk et mg.* Σ) 20 cum ius *Madv.*: cuius *PB*: cui *GE* (cuius linguam populi non nosset *Hbk ed. R.*) 24 se *ante* scire *add. Lamb.*: *post* scire *Zielinsk.*: *abesse malit Reid* 27 et *codd.*: suam et *b*: eius et *ed. Hervag.*: eius *Bait.* eius *hic addidi* (suam *c*)

iure atque pacis; nisi forte ea quae nos libri docent in umbra atque otio, ea Cn. Pompeium neque cum requiesceret litterae, neque cum rem gereret regiones ipsae docere potuerunt.

Atque, ut ego sentio, iudices, causa dicta est. Temporum magis ego nunc vitiis quam genere iudici plura dicam; est enim haec saeculi quaedam macula atque labes, virtuti invidere, velle ipsum florem dignitatis infringere. Etenim
si Pompeius abhinc annos quingentos fuisset, is vir a quo 16
senatus adulescentulo atque equite Romano saepe communi saluti auxilium expetisset, cuius res gestae omnis gentis cum clarissima victoria terra marique peragrassent, cuius tres triumphi testes essent totum orbem terrarum nostro imperio teneri, quem populus Romanus *honoribus* in*signibus* singularibusque decorasset,—si nunc apud nos id quod is fecisset contra foedus factum diceretur, quis audiret? Nemo profecto; mors enim cum exstinxisset invidiam, res eius gestae sempiterni nominis gloria niterentur. Cuius igitur audita virtus dubitationi locum non daret, huius *visa* atque perspecta obtrectatorum voce laedetur?

Omittam igitur Pompeium iam oratione mea reliqua, sed 7 17
vos, iudices, animis ac memoria tenetote. De lege, de foedere, de exemplis, de perpetua consuetudine civitatis nostrae renovabo ea quae dicta sunt; nihil enim mihi novi, nihil integri neque M. Crassus, qui totam causam et pro facultate et pro fide sua diligentissime vobis explicavit, neque Cn. Pompeius, cuius oratio omnibus ornamentis abundavit, ad dicendum reliquit. Sed quoniam me recu-

6 vitiis quam *Baiter*: vitiis (ut iis *P*, ut his *BH*) inquam *codd.* (§ 9): vitio quam *Madv.* *Num* iudici ⟨inductus⟩? 9 Cn. Pompeius *HGEbς* 14 honoribus *hic supplevi*: *ante* decorasset *Angelius* 15 insignibus singularibusque *Madv.*: in singularibusque *codd.* 18 gloria *s.l.* P^2 niterentur *codd.*: niterent *Nuerenberg*: nitescerent *Klotz* (*utrumque improbat Zielinski*) 19 huius visa atque *Halm*: huius atque *codd. praeter* G^2 (huius nota atque) *et* *Hbς* (huius experta atque) 20 perfecta *PB*, *corr.* Σ laedatur *Bait.*, *Muell.*

sante placuit ambobus adhiberi hunc a me quasi perpoliendi quendam operis extremum laborem, peto a vobis ut me offici potius quam dicendi studio hanc suscepisse operam
18 ac munus putetis. Ac prius quam adgrediar ad ius causamque Corneli, quiddam de communi condicione omnium nostrum deprecandae malivolentiae causa breviter commemorandum videtur. Si quo quisque loco nostrum est, iudices, natus, aut si, in qua fortuna est nascendi initio constitutus, hunc vitae statum usque ad senectutem obtinere debet, et si omnes quos aut fortuna extulit aut ipsorum inlustravit labor et industria poena sunt adficiendi, non gravior L. Cornelio quam multis viris bonis atque fortibus constitui lex vitae et condicio videretur: sin autem multorum virtus, ingenium, humanitas ex infimo genere et fortunae gradu non modo amicitias et rei familiaris copias consecuta est, sed summam laudem, honores, gloriam, dignitatem, non intellego cur potius invidia violatura virtutem L. Corneli quam aequitas vestra pudorem eius adiutura videatur.
19 Itaque quod maxime petendum est a vobis idcirco non peto, iudices, ne de vestra sapientia atque de vestra humanitate dubitare videar: est autem petendum ne oderitis ingenium, ne inimici sitis industriae, ne humanitatem opprimendam, ne virtutem puniendam putetis. Illud peto, ut, si causam ipsam per se firmam esse et stabilem videritis, hominis ipsius ornamenta adiumento causae potius quam impedimento esse malitis.

8 Nascitur, iudices, causa Corneli ex ea lege quam L. Gellius Cn. Cornelius ex senatus sententia tulerunt; qua lege videmus *rite* esse sanctum ut cives Romani sint ii quos Cn. Pom-

3 officio *Paul* 4 At *PB* 10 debet *Angelius*: deberet *codd.*, *edd.* 11 poenae (pene, pena) sunt *codd.*: poena essent *Halm*, *edd.* 16 honorem *coni. Reid* 23 puniendam b^2 G^2 *ed. R.*: poeniendam *Orell.*: poenitendam *PBΣE*: penit. G^1H: perimendam *bς* 28 videmus *k*: videamus *rell.* 29 rite esse sanctum *scripsi*: satis esse sancti *codd.* (sanctum *Turn.*): ita esse sanctum *Reid*: sanxisse senatum *Pantag.*: satis aperte, dilucide esse sanctum *all.* hi *P et pler.*

peius de consili sententia singillatim civitate donaverit. Donatum esse L. Cornelium praesens Pompeius dicit, indicant publicae tabulae. Accusator fatetur, sed negat ex foederato populo quemquam potuisse, nisi is populus fundus factus esset, in hanc civitatem venire. O praeclarum inter- 20
pretem iuris, auctorem antiquitatis, correctorem atque emendatorem nostrae civitatis, qui hanc poenam foederibus adscribat, ut omnium praemiorum beneficiorumque nostrorum expertis faciat foederatos! Quid enim potuit dici imperitius quam foederatos populos fieri fundos oportere? nam id non magis est proprium foederatorum quam omnium liberorum. Sed totum hoc, iudices, in ea fuit positum semper ratione atque sententia ut, cum iussisset populus Romanus aliquid, si id adscivissent socii populi ac Latini, et si ea lex, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo tamquam in fundo resedisset, ut tum lege eadem is populus teneretur, non ut de nostro iure aliquid deminueretur, sed ut illi populi aut iure eo quod a nobis esset constitutum aut aliquo commodo aut beneficio uterentur. Tulit apud 21
maiores nostros legem C. Furius de testamentis, tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus; innumerabiles aliae leges de civili iure sunt latae; quas Latini voluerunt, adsciverunt; ipsa denique Iulia, qua lege civitas est sociis et Latinis data, qui fundi populi facti non essent civitatem non haberent. In quo magna contentio Heracliensium et Neapolitanorum fuit, cum magna pars in iis civitatibus foederis sui libertatem civitati anteferret. Postremo haec vis est istius et iuris et verbi, ut fundi populi beneficio nostro, non suo iure fiant. Cum aliquid populus Romanus iussit, id si est eius modi ut 22
quibusdam populis, sive foederatis sive liberis, permittendum esse videatur ut statuant ipsi non de nostris sed de suis

9 faciant *Lehmann* 13 p. R. *ed. Hervag.* : praetor *codd.* 19–27 Tulit . . . anteferret *om. He non k* : *in mg. suppl. b²* 23 qua *secl. Mueller*, *qui et* civitas ⟨ita⟩ est . . . data ⟨ut⟩ qui fundi *scribit* 25 Heracliensium *ed. R.* : heraclensium *codd.* 26 his *P et pler.*

rebus, quo iure uti velint, tum utrum fundi facti sint an non
quaerendum esse videatur; de nostra vero re publica, de
nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute fundos
9 populos fieri noluerunt. Atqui si imperatoribus nostris, si
senatui, si populo Romano non licebit propositis praemiis
elicere ex civitatibus sociorum atque amicorum fortissimum
atque optimum quemque ad subeunda pro salute nostra
pericula, summa utilitate ac maximo saepe praesidio pericu-
23 losis atque asperis temporibus carendum nobis erit. Sed,
per deos immortalis, quae est ista societas, quae amicitia,
quod foedus, ut aut nostra civitas careat in suis periculis
Massiliensi propugnatore, careat Gaditano, careat Saguntino,
aut, si quis ex his populis sit exortus qui nostros duces
auxilio laboris, commeatus periculo suo iuverit, qui cum
hoste nostro comminus in acie saepe pugnarit, qui se saepe
telis hostium, qui dimicationi capitis, qui morti obiecerit,
nulla condicione huius civitatis praemiis adfici possit?
24 Etenim in populum Romanum grave est non posse uti
sociis excellenti virtute praeditis, qui velint cum periculis
nostris sua communicare; in socios vero ipsos, et in eos de
quibus agimus foederatos, iniuriosum et contumeliosum est
iis praemiis et iis honoribus exclusos esse fidelissimos et
coniunctissimos socios quae pateant stipendiariis, pateant
hostibus, pateant saepe servis. Nam stipendiarios ex Africa,
Sicilia, Sardinia, ceteris provinciis multos civitate donatos
videmus, et, qui hostes ad nostros imperatores perfugissent
et magno usui rei publicae nostrae fuissent, scimus civitate
esse donatos; servos denique, quorum ius, fortuna, condicio
infima est, bene de re publica meritos persaepe libertate, id
est civitate, publice donari videmus.

2 videatur *codd.* (tum . . . videatur *om. Hk*): videtur *Rumpf* 4 Atquisimp. *P*: *corr. man. rec.* 8 periculosis *Madv.*: periculis *codd.* (in periculis *ut Orell. ita Hbς et mg.* Σ) 13 his *PB*Σ: illis *HGEbς et mg.* Σ 14 auxilio laboris] consilio et labore *Landgraf* (*de Dom.* § 107) labore commeatu *Lamb.*: laboribus commeatibus *Kraffert* 22 his (*bis*) Σ*Eb* 24 Nam *PB*Σ: nam et *Hk all.* 30 videmus *ut Manut. ita k*: videbamus *codd.*

Hanc tu igitur, patrone foederum ac foederatorum, con- 10 25
dicionem statuis Gaditanis, tuis civibus, ut, quod iis quos magnis adiutoribus tuis *usi civibus* armis subegimus atque in dicionem nostram redegimus liceat, si populus Romanus permiserit, ut ab senatu, etiam per imperatores nostros civitate donentur, id ne liceat ipsis? Qui si suis decretis legibusve sanxissent ne quis suorum civium castra imperatorum populi Romani iniret, ne quis se pro nostro imperio in periculum capitis atque in vitae discrimen inferret, Gaditanorum auxiliis, cum vellemus, uti nobis ut liceret, privatus vero ne quis vir et animo et virtute praecellens pro nostro imperio periculo suo dimicaret, graviter id iure ferremus, minui auxilia populi Romani, debilitari animos fortissimorum virorum, alienigenarum nos hominum studiis atque paterna virtute privari. Atqui nihil interest, iudices, utrum haec 26
foederati iura constituant, ut ne cui liceat ex iis civitatibus ad nostrorum bellorum pericula accedere, an, quae nos eorum civibus virtutis causa tribuerimus, ea rata esse non possint; nihil enim magis uteremur iis adiutoribus, sublatis virtutis praemiis, quam si omnino iis versari in nostris bellis non liceret. Etenim cum pro sua patria pauci post genus hominum natum reperti sint qui nullis praemiis propositis vitam suam hostium telis obiecerint, pro aliena re publica quemquam fore putatis qui se opponat

2 his *BΣb* 3 usi civibus *supplevi* (§§ 26. 38; *Cl. Qu.* iv. 177): adiutoribus tuis *codd. praeter Hbk all.* (*qui pro* magnis *habent* Gaditanis, *om.* tuis). *Locus varie emendatus*: magnis adiuti ⟨opibus a⟩ maioribus tuis *Madv.*: magnis adiutoribus illis usi arm. subeg. *Halm*: Magni armis adiutoribus tuis subeg. *Reid* 5 etiam per imperatores nostros *BΣGE*: etiam per imperatoribus nostris *P*: etiam ab imp. nostris *ut Ernest. ita Σ in mg.*: et ab imp. n. *Muell.*: ab imp. n. (*del.* etiam *ut Baiter ita Hbϛ*): et imp. n. *Paul* (*del.* etiam ab) 10 ut liceret *Paul* (Gadit. ut auxiliis *Pluygers*): non liceret *codd.* (uti cum vellemus non liceret *Hbϛ*): liceret *Madv.*: omnino liceret *Weidner*: tantum liceret *Halm*: non liceret, privatus vero quis . . . dimicaret? *Kahnt* 14 paterna *codd. praeter E* (patria): externa *Angelius*: privata *coni. Halm* 19 nihilo *Lamb.* 24 putatis *Hbϛ*: putasti *rell.*

periculis non modo nullo proposito praemio, sed etiam interdicto?

11 27 Sed cum est illud imperitissime dictum de populis fundis, quod commune liberorum est populorum, non proprium foederatorum,—ex quo intellegi necesse est aut neminem ex sociis civem fieri posse aut etiam posse ex foederatis,—tum vero ius omne noster iste magister mutandae civitatis ignorat, quod est, iudices, non solum in legibus publicis positum, sed etiam in privatorum voluntate. Iure enim nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest, neque si velit mutare non potest, modo adsciscatur ab ea civitate cuius esse se civitatis velit: ut, si Gaditani sciverint nominatim de aliquo cive Romano ut sit is civis Gaditanus, magna potestas sit nostro civi mutandae civitatis, nec foedere impediatur quo minus ex civi Romano civis Gaditanus possit esse. 28 Duarum civitatum civis noster esse iure civili nemo potest: non esse huius civitatis qui se alii civitati dicarit potest. Neque solum dicatione, quod in calamitate clarissimis viris Q. Maximo, C. Laenati, Q. Philippo Nuceriae, C. Catoni Tarracone, Q. Caepioni, P. Rutilio Zmyrnae vidimus accidisse, ut earum civitatum fierent cives, *cum* hanc ante amittere non potuissent quam hoc solum civitatis mutatione vertissent, sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio. Neque enim sine causa de Cn. Publicio Menandro, libertino homine, quem apud maiores legati nostri in Graeciam proficiscentes interpretem secum habere voluerunt, ad populum latum *est* ut is Publicius, si domum revenisset et inde Romam redisset, ne minus civis esset.

3 populis *b Angelius*: populi *rell.* fundis] foederatis *coni. Schuetz* 4 commune *B in mg.*, Σ: cum omne *P* est Σ: et *rell.* 7 noster iste *P rell. praeter* G^1E (nostris te): nostrum iste *Kok*, *Lehmann* 10 mutari civitate *et l.* 11 mutari *Reid* (§ 31) 12 se civem velit *Lamb.*: civis velit *Paul* 16 Duarum enim civitatum esse (*del.* civis noster) *Pluygers* 17 civitatis civis *Hbς*: civis *add.* Σ *in mg.* 21 videmus *Madv.* 22 cum *suppl. Madv.*: nam *Halm auct. Baiter* 27 est G^2: *om. rell.*

Multi etiam superiore memoria cives Romani sua voluntate, indemnati et incolumes, his rebus relictis alias se in civitates contulerunt.

12

Quod si civi Romano licet esse Gaditanum sive exsilio 29
sive postliminio sive reiectione huius civitatis,—ut iam ad foedus veniam, quod ad causam nihil pertinet: de civitatis enim iure, non de foederibus disceptamus, quid est quam ob rem civi Gaditano in hanc civitatem venire non liceat? Equidem longe secus sentio. Nam cum ex omnibus civitatibus via sit in nostram, cumque nostris civibus pateat ad ceteras iter civitates, tum vero, ut quaeque nobiscum maxime societate amicitia sponsione pactione foedere est coniuncta, ita mihi maxime communione beneficiorum praemiorum civitatis contineri videtur. Atqui ceterae civitates omnes non dubitarent nostros homines recipere in suas civitates, si idem nos iuris haberemus quod ceteri; sed nos non possumus et huius esse civitatis et cuiusvis praeterea, ceteris concessum est. Itaque in Graecis civi- 30
tatibus videmus Atheniensis, Rhodios, Lacedaemonios, ceteros undique adscribi multarumque esse eosdem homines civitatum. Quo errore ductos vidi egomet non nullos imperitos homines, nostros civis, Athenis in numero iudicum atque Areopagitarum, certa tribu, certo numero, cum ignorarent, si illam civitatem essent adepti, hanc se perdidisse nisi postliminio reciperassent. Peritus vero nostri moris ac iuris nemo umquam, qui hanc civitatem retinere vellet, in aliam se civitatem dicavit.

Sed hic totus locus disputationis atque orationis meae, **13**
iudices, pertinet ad commune ius mutandarum civitatum:

2 his *BΣEb* : iis *PHG* : hiis *ec* : suis *Halm*   13 14 communione . . . contineri *Weiske* : communionem . . . continere *codd.*   15 homines *Gulielm.* : omnes *PHBΣϛ* : *om. GE*   17 cuiusvis *ed. R.* : cuius *codd.* (cui *E*, eius *k*) : alius *Halm*   19 Athenienses *Pluygers* : Athenis *codd.* (*Sest.* § 50)   25 nisi post. recip. *del. Pluygers, improb. Zielinsk.* reciper. *PH* : recuper. *B rell.*

nihil habet quod sit proprium religionis ac foederum. Defendo enim rem universam, nullam esse gentem ex omni regione terrarum, neque tam dissidentem a populo Romano odio quodam atque discidio, neque tam fide benivolentiaque coniunctam, ex qua nobis interdictum sit ne quem adsciscere
31 civem aut civitate donare possimus. O iura praeclara atque divinitus iam inde a principio Romani nominis a maioribus nostris comparata, ne quis nostrum plus quam unius civitatis esse possit,—dissimilitudo enim civitatum varietatem iuris habeat necesse est,—ne quis invitus civitate mutetur neve in civitate maneat invitus! Haec sunt enim fundamenta firmissima nostrae libertatis, sui quemque iuris et retinendi et dimittendi esse dominum. Illud vero sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium et populi Romani nomen auxit, quod princeps ille creator huius urbis, Romulus, foedere Sabino docuit etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere; cuius auctoritate et exemplo numquam est intermissa a maioribus nostris largitio et communicatio civitatis. Itaque et ex Latio multi, ut Tusculani, ut Lanuvini, et ex ceteris generibus gentes universae in civitatem sunt receptae, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum; quibus ex civitatibus nec coacti essent civitate mutari, si qui noluissent, nec, si qui essent civitatem nostram beneficio populi Romani consecuti, violatum foedus eorum videretur.

14 Etenim quaedam foedera exstant, ut Cenomanorum, In-
32 subrium, Helvetiorum, Iapydum, non nullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in foederibus exceptum est ne quis eorum a nobis civis recipiatur. Quod si exceptio facit ne liceat, ubi *non sit exceptum*, *ibi* necesse est licere. Vbi

5 ut ne *Ec* 9–11 iuris . . . civitate *s. l. P*[2] 19 ut . . . ut *P*[1]: et . . . et *rell.*: ut . . . et *ut Madv. ita H* 20 generibus *codd.*: regionibus *Rumpf* 21 sunt *HG*[2]*ς*: sui *rell. praeter E* (suam) 24 consecuti *Naugerius* (1): secuti *codd.* (assecuti *b et ed. V.*) 25 Etenim] At enim *Naugerius* (2) Cenomanorum *Madv.*: genumanhorum *P*[1]*GE*: germanorum *P*[2]*BH rell.* 29 non sit (est *Bait.*) exceptum ibi *suppl. Madv.*: ibi necesse est licere ubi non est exceptum *Naugerius*

est igitur *in* foedere Gaditano, ne quem populus Romanus Gaditanum recipiat civitate? Nusquam. Ac sicubi esset, lex id Gellia et Cornelia, quae definite potestatem Pompeio civitatem donandi dederat, sustulisset. 'Exceptum,' inquit, 'est foedus, SI QVID SACROSANCTVM EST.' Ignosco tibi, si neque Poenorum iura calles (reliqueras enim civitatem tuam) neque nostras potuisti leges inspicere; ipsae enim te a cognitione sua iudicio publico reppulerunt. Quid fuit in 33 rogatione ea quae de Pompeio a Gellio et a Lentulo consulibus lata est, in quo aliquid sacrosanctum exceptum videretur? Primum enim sacrosanctum esse nihil potest nisi quod populus plebesve sanxit; deinde sanctiones sacrandae sunt aut genere ipso aut obtestatione et consecratione legis aut poenae, cum caput eius qui contra fecerit consecratur. Quid habes igitur dicere de Gaditano foedere eius modi? utrum capitis consecratione an obtestatione legis sacrosanctum esse confirmas? Nihil omnino umquam de isto foedere ad populum, nihil ad plebem latum esse neque legem neque poenam consecratam esse dico. De quibus igitur etiam si latum esset ne quem civem reciperemus, tamen id esset quod postea populus iussisset ratum, nec quicquam illis verbis SI QVID SACROSANCTVM EST exceptum videretur, de iis, cum populus Romanus nihil umquam iusserit, quicquam audes dicere sacrosanctum fuisse? Nec 15 34

1 in *suppl. Halm*: exceptum *Hbς ed. R.*: in foed. Gad. exceptum *Reid* 4 civitate *coni. Mueller, fort. recte* 5 si quid *b ed. V.* (§ 33): si quidem *codd.* 10 in quo aliquid *Pantagathus*: in qua aliquid *HG²b*: in qua aliqua aliquid *rell.* sacrosanctum *secl. Madv., tuetur Reid* 12 sanxit *Madv.*: sanxisset *codd.*: *fort.* sanxerit (*ut l.* 14 fecit *codd. pro* fecerit 13 † aut genere ipso *Baiter*: *sed cf. de Or.* ii, §§ 103. 306 atque obt. [et consecr.] legis aut poena *Madv.*: poenae denuntiatione *Lübbert*: poen. irrogatione *Lange* *Num* atque poenae? 16 capitis *Ant. Aug.*: a capitis *codd.* 19 neque legem . . . consecr. esse *codd. habent post* latum esset *l.* 20: *post* dico *conloc. Ernest.*: *om. Reid* consecratam *Mueller*: sacratam *Paul*: gratam *codd.* (ratam *bς*, gratam vel ratam *Par.* 7774): latam *Angelius*: rogatam *Madv.* 20 etiam igitur si *PB* 22 est *scripsi*: esset esse *codd.*: est esse *edd.*

vero oratio mea ad infirmandum foedus Gaditanorum, iudices, pertinet; neque enim est meum contra ius optime meritae civitatis, contra opinionem vetustatis, contra auctoritatem senatus dicere. Duris enim quondam temporibus rei publicae nostrae, cum praepotens terra marique Carthago nixa duabus Hispaniis huic imperio immineret, et cum duo fulmina nostri imperi subito in Hispania, Cn. et P. Scipiones, exstincti occidissent, L. Marcius, primi pili centurio, cum Gaditanis foedus fecisse dicitur. Quod cum magis fide illius populi, iustitia nostra, vetustate denique ipsa quam aliquo publico vinculo religionis teneretur, sapientes homines et publici iuris periti, Gaditani, M. Lepido Q. Catulo consulibus a senatu de foedere postulaverunt. Tum est cum Gaditanis foedus vel renovatum vel ictum; de quo foedere populus Romanus sententiam non tulit, qui iniussu suo
35 nullo pacto potest religione obligari. Ita Gaditana civitas, quod beneficiis suis erga rem publicam nostram consequi potuit, quod imperatorum testimoniis, quod vetustate, quod Q. Catuli, summi viri, auctoritate, quod iudicio senatus, quod foedere, consecuta est; quod publica religione sanciri potuit, id abest; populus enim se nusquam obligavit. Neque ideo est Gaditanorum causa deterior; gravissimis enim et plurimis rebus est fulta. Sed isti disputationi *hic* certe nihil est loci; sacrosanctum enim nihil potest esse
16 nisi quod per populum plebemve sanctum est. Quod si hoc foedus, quod populus Romanus auctore senatu, commendatione et iudicio vetustatis, voluntate et sententiis suis comprobat, idem suffragiis comprobasset, quid erat cur ex ipso foedere Gaditanum in civitatem nostram recipi non liceret? Nihil est enim aliud in foedere nisi ut PIA ET AETERNA PAX sit. Quid id ad civitatem? Adiunctum

1 haec oratio *codd. praeter PBΣ* 7 lumina *Ernesti* 9 fecisse *PBHϛ* : iecisse *GEb* : icisse *Angelius* 17 publicam (= ·p· *Hb*) *om. P rell.* (§ 5) 23 hic *suppl. Cobet* 31 Quid id *Eb* : quod id *PBGc* : quid *H. Num* qui id?

illud etiam est, quod non est in omnibus foederibus:
MAIESTATEM POPVLI ROMANI COMITER CONSERVANTO. Id
habet hanc vim, ut sit ille in foedere inferior. Primum 36
verbi genus hoc 'conservanto,' quo magis in legibus quam
in foederibus uti solemus, imperantis est, non precantis.
Deinde cum alterius populi maiestas conservari iubetur,
de altero siletur, certe ille populus in superiore condicione
causaque ponitur cuius maiestas foederis sanctione de-
fenditur. In quo erat accusatoris interpretatio indigna
responsione, qui ita dicebat, 'comiter' esse 'communiter,'
quasi vero priscum aliquod aut insolitum verbum inter-
pretaretur. Comes benigni, faciles, suaves homines esse
dicuntur; 'qui erranti comiter monstrat viam,' benigne,
non gravate; 'communiter' quidem certe non convenit.
Et simul absurda res est caveri foedere ut maiestatem populi 37
Romani 'communiter' conservent, id est ut populus Romanus
suam maiestatem esse salvam velit. Quod si iam ita esset, ut
esse non potest, tamen de nostra maiestate, nihil de illorum
caveretur. Potestne igitur nostra maiestas *a* Gaditanis be-
nigne conservari, si ad eam retinendam Gaditanos praemiis
elicere non possumus? Potest esse ulla denique maiestas,
si impedimur quo minus per populum Romanum beneficio-
rum virtutis causa tribuendorum potestatem imperatoribus
nostris deferamus?

Sed quid ego disputo quae mihi tum, si Gaditani contra 17 38
me dicerent, vere posse dici viderentur? Illis enim repe-
tentibus L. Cornelium responderem legem populum Ro-
manum iussisse de civitate tribuenda; huic generi legum
fundos populos fieri non solere; Cn. Pompeium de consili
sententia civitatem huic dedisse, nullum populi nostri iussum
Gaditanos habere; itaque nihil esse sacrosanctum quod lege

2 *et* 4 conservanto *Lamb.* 2 conservant *PB* (-ent *Hb ed. R.*) 4 conservandi *PBH rell.* 16 pop. Rom. *b*: Romanus (r.) *om. P rell.*: r. pop. *Hk* 18 potest b^2: posset *codd.* 19 a *suppl. Naugerius* (2)

exceptum videretur; si esset, tamen in foedere nihil esse cautum praeter pacem; additum esse etiam illud, ut maiestatem illi nostram conservare deberent, quae certe minueretur si aut adiutoribus illorum civibus uti in bellis nobis non liceret aut praemi tribuendi potestatem nullam haberemus.

39 Nunc vero quid ego contra Gaditanos loquar, cum id quod defendo voluntate eorum, auctoritate, legatione ipsa comprobetur? qui a principio sui generis aut studio rei publicae †ii ab omni studio sensuque Poenorum mentis suas ad nostrum imperium nomenque flexerunt; qui, cum maxima bella nobis inferrentur, moenibus *hostem* excluserunt, classibus insecuti sunt, corporibus opibus copiis depulerunt; qui et veterem illam speciem foederis Marciani semper omni sanctiorem arce duxerunt, et hoc foedere Catuli senatusque auctoritate se nobiscum coniunctissimos esse arbitrati sunt; quorum moenia, delubra, agros ut Hercules itinerum ac laborum suorum, sic maiores nostri imperi ac nominis populi Romani terminos esse voluerunt.

40 Testantur et mortuos nostros imperatores, quorum vivit immortalis memoria et gloria, Scipiones, Brutos, Horatios, Cassios, Metellos, et hunc praesentem Cn. Pompeium, quem procul ab illorum moenibus acre et magnum bellum gerentem commeatu pecuniaque iuverunt, et hoc tempore ipsum populum Romanum, quem in caritate annonae, ut saepe ante fecerant, frumento suppeditato levarunt, se hoc ius esse velle, ut sibi et liberis, si qui eximia virtute fuerit, sit in

3 conservare *Manutius* : servare *codd.* 9 †ii *scripsi* (*om. Hbkw*) : hi *B* : aut (ac *Hbc*) studio rei pub. ii *secl. Baiter* : aut *om. GE, qui et* iis (his) *pro* ii *ponunt* : ac rei p., id est *Klotz, Reid* : sui generis fastidio rapti *Paul* : sive genere sive studio rei p. ducti *Weidner* 11 inferrentur *bk Par.* 7774 : ferentur, ferrentur *codd. pler.* hostem *supplevi*: inferrentur, ⟨eos a quibus inferrentur⟩ moenibus *Madv.* : Magonem (*Liv.* xxviii. 37) moenibus *Weidner* 14 arce *P* : arte *Bb all.* : ara *Lamb.* : iure *Kraffert* 17 itinerum *HGEς Mueller* : ipse inrum *P*[1] : ipse virium *P*[2] *rell.* : ipse itinerum *Orelli, Reid* : ipse Hercules itinerum *b ed. R.* 20 memoria et gloria *HGEbk* (gloria et mem. *c*): memoriae gloria *P rell.* Horatios, Cassios] Flaccos (*Garat.*), Crassos (*Manut.*) 23 ipsum *G*[2] : ipso *P rell.* 26 fuerint *codd. praeter PB* (fuerint sint *H*)

nostris castris, sit in imperatorum praetoriis, sit denique inter signa atque in acie locus, sit his gradibus ascensus etiam ad civitatem. 18 41 Quod si Afris, si Sardis, si Hispanis agris stipendioque multatis virtute adipisci licet civitatem, Gaditanis autem officiis vetustate fide periculis foedere coniunctis hoc idem non licebit, non foedus sibi nobiscum *ictum* sed iniquissimas leges impositas a nobis esse arbitrabuntur. Atque hanc, iudices, non a me fingi orationem, sed me dicere quae Gaditani iudicarint res ipsa declarat. Hospitium multis annis ante hoc tempus cum L. Cornelio Gaditanos fecisse publice dico. Proferam tesseram; legatos excito; laudatores ad hoc iudicium, summos homines ac nobilissimos, deprecatores huius periculi missos videtis; re denique multo ante Gadibus inaudita, fore ut huic ab illo periculum crearetur . . . gravissima autem in istum civem suum Gaditani senatus consulta fecerunt. 42 Potuit magis fundus populus Gaditanus fieri, quoniam hoc magno opere delectare verbo, si tum fit fundus cum scita ac iussa nostra sua sententia comprobat, quam cum hospitium fecit, ut et civitate illum mutatum esse fateretur et huius civitatis honore dignissimum iudicaret? Potuit certius interponere iudicium voluntatis suae quam cum etiam accusatorem huius multa et poena notavit? Potuit magis de re iudicare quam cum ad vestrum iudicium civis amplissimos legavit testis huius iuris, vitae laudatores, periculi deprecatores? 43 Etenim quis est tam demens quin sentiat ius hoc Gaditanis esse retinendum,

5 autem] hoc *GE* (*cf. l.* 15 *infra*; *Vatin.* § 41 *ad fin.*) 6 ictum *suppl. Koch* (*cf. Sest.* § 24 *ad fin.*) 11 Proferam tesseram; legatos excito; laudatores ad *Madv.*: Proferam testes ·feram proferam *Hbk* legatos· excito laudatores. Ad hoc *BΣHbk* testeseram P^1 14 ut huic *ut Lamb. ita b*: huic ut *ed. R.*: huic *codd.* 15 autem *PHG*^{2}: hoc G^1E: tum *b* 16 consulta *b*: convita P^1: convitia P^2 *rell. Locum ita emendavit J. S. Reid*: audita, ne forte huic ab illo periculum crearetur, gravissima in istum civem suum Gaditani in senatu convicia fecerunt 17 delectaris *Reid* 21 indicium *Madv.* (*sed cf.* § 53) 22 poena notavit *Baiter*: poenatavit P^1: poena multavit P^2BHbς: poena dignum putavit *Halm*

ne saeptum sit iis iter *in* perpetuum ad hoc amplissimum
praemium civitatis, et magno opere iis esse laetandum huius
L. Corneli benivolentiam erga suos remanere Gadibus,
gratiam et facultatem commendandi in hac civitate versari?
Quis est enim nostrum cui non illa civitas sit huius studio,
19 cura, diligentia commendatior? Omitto quantis ornamentis
populum istum C. Caesar, cum esset in Hispania praetor,
adfecerit, controversias sedarit, iura ipsorum permissu statuerit, inveteratam quandam barbariam ex Gaditanorum
moribus disciplinaque delerit, summa in eam civitatem huius
rogatu studia et beneficia contulerit. Multa praetereo quae
cotidie labore huius et studio aut omnino aut certe facilius
consequantur. Itaque et adsunt principes civitatis et defendunt amore ut suum civem, testimonio ut nostrum, officio
ut ex nobilissimo civi sanctissimum hospitem, studio ut
44 diligentissimum defensorem commodorum suorum. Ac ne
ipsi Gaditani arbitrentur, quamquam nullo incommodo adficiantur, si liceat eorum civis virtutis causa in nostram
civitatem venire, tamen hoc ipso inferius esse suum foedus
quam ceterorum, consolabor et hos praesentis, viros optimos,
et illam fidelissimam atque amicissimam nobis civitatem,
simul et vos non ignorantis, iudices, admonebo, quo de
iure hoc iudicium constitutum sit, de eo numquam omnino
esse dubitatum.

45 Quos igitur prudentissimos interpretes foederum, quos
peritissimos bellici iuris, quos diligentissimos in exquirendis
condicionibus civitatum atque causis esse arbitramur? eos
20 profecto qui iam imperia ac bella gesserunt. Etenim si Q.
Scaevola ille augur, cum de iure praediatorio consuleretur,

1 in perpet. *auct. Garat. Mueller*: perpetuum *codd.*: perpetuo *ed. Hervag.* 8 *ante* controversias *add. Rau* ut: qui *Ernesti*: quod *Schuetz*: quot *Kraffert* 9 quandam *Lamb.*: quondam *codd.* 12 cotidiano *Paul* 13 et adsunt principes adsunt civitates *PBΣ*: et adsunt civitates *GE* 18 horum *codd.* 20 consolabor et *HG^2bς*: consolaberet *P*: consolabare *B*: consolabere *G^1E* 23 est *Halm* (*Prov. Cons.* § 16) 26 publici iuris *Paul* 28 iam *del. Pluygers*

homo iuris peritissimus, consultores suos non numquam ad Furium et Cascellium praediatores reiciebat, si nos de aqua nostra Tusculana M. Tugionem potius quam C. Aquilium consulebamus, quod adsiduus usus uni rei deditus et ingenium et artem saepe vincit, quis dubitet de foederibus et de toto iure pacis et belli omnibus iuris peritissimis imperatores nostros anteferre? Possumusne igitur tibi probare 46
auctorem exempli atque facti illius quod a te reprenditur, C. Marium? Quaeris aliquem graviorem, constantiorem, praestantiorem virtute, prudentia, religione? Is igitur Iguvinatem M. Annium Appium, fortissimum virum *summa* virtute praeditum, civitate donavit: *idem cohortis duas universas Camertium civitate donavit*, cum Camertinum *foedus omnium* foederum sanctissimum atque aequissimum sciret esse. Potest igitur, iudices, L. Cornelius condemnari, ut non C. Mari factum condemnetur? Exsistat ergo ille vir 47
parumper cogitatione vestra, quoniam re non potest, ut conspiciatis eum mentibus, quoniam oculis non potestis; dicat se non imperitum foederis, non rudem exemplorum, non ignarum belli fuisse; se P. Africani discipulum ac militem, se stipendiis, se legationibus bellicis eruditum, se, si tanta bella attigisset quanta gessit *et* confecit, si tot consulibus meruisset quotiens ipse consul fuit, omnia iura belli perdiscere ac nosse potuisse; sibi non fuisse dubium quin nullo

6 belli *bk Par.* 7774 : iure *P rell.* hominibus '*vetus liber F. Ursini*' 8 reprend. *PBw* : reprehend. *Hς ed. R.* 10 religione? Is igitur Iguvinatem M. Ann. *Halm* : religionis igitur aequitate M. Ann. *codd.* : religione, aequitate. Is igitur M. Ann. *Angelius* 11 summa *suppl. ed. Gryph.* idem . . . donavit *add. Madv.* : idem . . . Camertium *Reid* 14 foedus omnium *add. Mueller* 18 quoniam] quem iam *Halm auct. Reid* 19 foederum *Paul* 20 belli *B rell.* (belli · * *P*) : bellici iuris *Halmio auct. Baiter* (§ 45 *ad fin.*) 21 se (*ante* si) *secl. Mueller* 22 attigisset *Muell.* : egisset *codd.* (adisset *c* : legisset *Ald.* : legatus obisset *Kays.* obisset, *aut* miles obisset *coni. Muell.*) : collegisset *Paul* et *om. codd. praeter bς Par.* 7774 : et gessit et confecit *ed. R.* : *melius fort. del.* confecit *Muell.* sub tot *bk Par.* 7774 23 fuit *Abram.* : fuisset *codd.* 24 nullo ς *Naugerius* (1) : non nullo *rell.*

foedere a re publica bene gerenda impediretur; a se ex coniunctissima atque amicissima civitate fortissimum quemque esse delectum; neque Iguvinatium neque Camertium foedere esse exceptum, quo minus eorum civibus a populo
21 48 Romano praemia virtutis tribuerentur. Itaque cum paucis annis post hanc civitatis donationem acerrima de civitate quaestio Licinia et Mucia lege venisset, num quis eorum, qui de foederatis civitatibus esset civitate donatus, in iudicium est vocatus? Nam Spoletinus T. Matrinius, unus ex iis quos C. Marius civitate donasset, dixit causam ex colonia Latina in primis firma et inlustri. Quem cum disertus homo L. Antistius accusaret, non dixit fundum Spoletinum populum non esse factum,—videbat enim populos de suo iure, non de nostro fundos fieri solere,—sed cum lege Apuleia coloniae non essent deductae, qua lege Saturninus C. Mario tulerat ut in singulas colonias ternos civis Romanos facere posset, negabat hoc beneficium re ipsa sublata valere debere.
49 Nihil habet similitudinis ista accusatio; sed tamen tanta auctoritas in C. Mario fuit ut non per L. Crassum, adfinem suum, hominem incredibili eloquentia, sed paucis ipse verbis causam illam gravitate sua defenderit et probarit. Quis enim esset, iudices, qui imperatoribus nostris in bello, in acie, in exercitu dilectum virtutis, qui sociis, qui foederatis in defendenda re publica nostra spem praemiorum eripi vellet? Quod si vultus C. Mari, si vox, si ille imperatorius ardor oculorum, si recentes triumphi, si praesens valuit aspectus, valeat auctoritas, valeant res gestae, valeat memoria, valeat fortissimi et clarissimi viri nomen aeternum. Sit hoc discrimen inter gratiosos civis atque fortis, ut illi vivi fruantur opibus suis, horum etiam mortuorum, si quisquam huius

1 a re pub. *Hbςw*: re pub. (*om.* a) *rell.* coniunctissima quaque *Paul* 7 venisset *codd.*: exstitisset *coni. Muell. Num* obvenisset? (*Phil.* ii, § 83) 15 de C. Mario *coni. Muell.* (§ 55) 23 dilectum *Muell.* (*Sest.* § 34): delictum *P*[1] *H*: delectum *rell.* 28 et clarissimi *om. GE* (*Vat.* § 19) 29 gratiosos] otiosos *Lehmann*

imperi defensor mori potest, vivat auctoritas immortalis. **22** 50 Quid? Cn. Pompeius pater rebus Italico bello maximis gestis P. Caesium, equitem Romanum, virum bonum, qui vivit, Ravennatem foederato ex populo nonne civitate donavit? Quid? cohortis duas universas Camertium *C. Marius?* Quid? Heracliensem Alexam P. Crassus, vir amplissimus, ex ea civitate quacum prope singulare foedus Pyrrhi temporibus C. Fabricio consule ictum putatur? Quid? Massiliensem Aristonem *L.* Sulla? Quid? quoniam de Gaditanis agimus, idem *serv*os novem Gaditanos? Quid? vir sanctissimus et summa religione ac modestia, Q. Metellus Pius, Q. Fabium Saguntinum? Quid? hic qui adest, a quo haec quae ego nunc percurro subtilissime sunt omnia perpolita, M. Crassus, non Aveniensem foederatum civitate donavit, homo cum gravitate et prudentia praestans, tum vel nimium parcus in largienda civitate? 51 Hic tu Cn. Pompei beneficium vel potius iudicium et factum infirmare conaris, qui fecit quod C. Marium fecisse audierat, fecit quod P. Crassum, quod L. Sullam, quod Q. Metellum, *quod M. Crassum*, quod denique domesticum auctorem patrem suum facere viderat? Neque vero id in uno Cornelio fecit; nam et Gaditanum Hasdrubalem ex bello illo Africano et Mamertinos Ovios et quosdam Vticensis et Saguntinos Fabios civitate donavit. Etenim cum ceteris praemiis digni sunt qui suo labore et periculo nostram rem publicam defendunt, tum certe dignissimi sunt qui civitate ea donentur pro qua pericula ac tela subierunt. Atque utinam qui ubique sunt

5 C. Marius *suppl. Lange* 6 Heracliensem *Lamb.* : heraclesim *PB* 9 L. *add. Baiter* 10 servos novem *Reid* : erosnovem P^1 : heros novem *rell.* : Hannonem Gaditanum *Garat.* : Erosium Gaditanum *Halm* : homines novem Gad. *Wrampelmeyer* 13 perorata *Lehmann* 14 Aveniensem *Reid* : auenniensem *Hk* : auennensem *rell. praeter w* (anniensem, *c* anemonsem) 19 quod M. Crassum *Bait. auct. hic add. Klotz* 22 Asdrub. *codd. praeter* G^2 *Sest.* § 142 23 Ovios *Buchanan* : obvios *codd.* Fabios *del. Paul* 24 donavit *ϛw* : *om. P rell.*

propugnatores huius imperi possent in hanc civitatem venire, et contra oppugnatores rei publicae de civitate exterminari! Neque enim ille summus poeta noster Hannibalis illam magis cohortationem quam communem imperatoriam voluit esse:

Hostem qui feriet, erit, inquit, mihi Carthaginiensis,
Quisquis erit.

Cuius civitatis sit, id habent hodie leve et semper habuerunt, itaque et civis undique fortis viros adsciverunt et hominum ignobilium virtutem persaepe nobilitatis inertiae praetulerunt.

23 52 Habetis imperatorum summorum et sapientissimorum hominum, clarissimorum virorum, interpretationem iuris ac foederum: dabo etiam iudicum qui huic quaestioni praefuerunt, dabo universi populi Romani, dabo sanctissimum et sapientissimum iudicium etiam senatus. Iudices cum prae se ferrent palamque loquerentur quid essent lege Papia de M. Cassio Mamertinis repetentibus iudicaturi, Mamertini publice suscepta causa destiterunt. Multi in civitatem recepti ex liberis foederatisque populis [liberati] sunt: nemo umquam est de civitate accusatus, quod aut populus fundus factus non esset, aut quod foedere civitatis mutandae ius
53 impediretur. Audebo etiam hoc contendere, numquam esse condemnatum quem constaret ab imperatore nostro civitate donatum. Cognoscite nunc populi Romani iudicium multis rebus interpositum atque in maximis causis re ipsa atque usu comprobatum. Cum Latinis omnibus foedus esse ictum

6 mi *Muell. tac.* 8 cuius civitatis sit *Baiter*: cuiatis siet *PB*: civitatis siet *GE*: cuiati' siet (*ut sint Ennii verba*) *Orell.* (quisqui' siet, cuiati' siet *Merula*): cuiatis siet'. Habent hoc leve *Klotz*: cuiatis erit'. Id habent sollemne *Paul*: Cuius enim quisque civitatis sit *Halm* hodie *Halm*: hoc *codd.* (*de Domo* § 34) 17 prae se ferrent *b*: se praeferrent *P*¹*GE*: saepe praeferrent *P*²*B* (ferrent *Hς*) 20 liberati *secl. Baiter*: liberati sunt *om. Hbk et edd. ante Gruterum.* Multis in civ. receptis . . . populis, nemo *Reid tac.* 27 esse ictum *Madv.*: ictum *b*: esset cum *rell.*

Sp. Cassio Postumo Cominio consulibus quis ignorat? quod quidem nuper in columna ahenea meminimus post rostra incisum et perscriptum fuisse. Quo modo igitur L. Cossinius Tiburs, pater huius equitis Romani, optimi atque ornatissimi viri, damnato T. Caelio, quo modo ex eadem civitate T. Coponius, civis item summa virtute et dignitate, —nepotes T. et C. Coponios nostis,—damnato C. Masone civis Romanus est factus? An lingua et ingenio patefieri aditus ad civi- 54
tatem potuit, manu et virtute non potuit? Anne de nobis trahere spolia foederatis licebat, de hostibus non licebat? An quod adipisci poterant dicendo, id eis pugnando adsequi non licebat? An accusatori maiores nostri maiora praemia quam bellatori esse voluerunt?

Quod si acerbissima lege Servilia principes viri ac gravissimi 24
et sapientissimi cives hanc Latinis, id est foederatis, viam ad civitatem populi iussu patere passi sunt, neque ius est hoc reprehensum Licinia et Mucia lege, cum praesertim genus ipsum accusationis et nomen *et* eius modi praemium quod nemo adsequi posset nisi ex senatoris calamitate neque senatori neque bono cuiquam nimis iucundum esse posset, dubitandum fuit quin, quo in genere iudicum praemia rata essent, in eodem iudicia imperatorum valerent? Num fundos igitur factos populos Latinos arbitramur aut Serviliae legi aut ceteris quibus Latinis hominibus erat propositum aliqua ex re praemium civitatis? Cognoscite nunc iudicium senatus, 55
quod semper iudicio est populi comprobatum. Sacra Cereris, iudices, summa maiores nostri religione confici caerimoniaque voluerunt; quae cum essent adsumpta de Graecia, et per Graecas curata sunt semper sacerdotes et Graeca omnino

2 ahenea P^1 : aenea P^2 *rell.* 9 Anne] An *Manutius* 14 ac $P^2B\varsigma$ *et pler.* agrav. P^1 : *om. GE* : et *Halm* 15 et sapient. s. i. P^2 16 ius *Madv.* : his *codd.* (iis *k*) 18 et *add. Ernesti* 19 posset *Ernesti* : possit *codd.* 21 iudiciorum *ut Rau ita bc* 29 omnino *Muell. prob. Zielinski* : omnia *codd.* : Graece omnia *ut Kr... ita b* : Graecanica omnia *Paul*

nominata. Sed cum illam quae Graecum illud sacrum monstraret et faceret ex Graecia deligerent, tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt, ut deos immortalis scientia peregrina et externa, mente domestica et civili precaretur. Has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Veliensis fuisse, foederatarum sine dubio civitatum. Mitto vetera; proxime dico ante civitatem Veliensibus datam de senatus sententia C. Valerium Flaccum, praetorem urbanum, nominatim ad populum de Calliphana Veliense, ut ea civis Romana esset, tulisse. Num igitur aut fundos factos Veliensis, aut sacerdotem illam civem Romanam factam non esse, aut foedus et a senatu et a populo Romano violatum arbitramur?

25

56 Intellego, iudices, in causa aperta minimeque dubia multo et plura et a pluribus peritissimis esse dicta quam res postularet. Sed id factum est, non ut vobis rem tam perspicuam dicendo probaremus, verum ut omnium malivolorum iniquorum invidiosorum animos frangeremus; quos ut accusator incenderet, ut aliqui sermones hominum alienis bonis maerentium etiam ad vestras auris permanarent et in iudicio ipso redundarent, idcirco illa in omni parte orationis summa arte adspergi videbatis; tum pecuniam L. Corneli, quae neque invidiosa est et, quantacumque est, eius modi est ut conservata magis quam correpta esse videatur; tum luxuriam, quae non crimine aliquo libidinis, sed communi maledicto notabatur; tum Tusculanum, quod Q. Metelli fuisse meminerat et L. Crassi, Crassum emisse de libertino homine, Soterico Marcio, ad Metellum pervenisse de Vennoni Vindici bonis non tenebat. Simul illud nesciebat, praediorum nullam esse gentem, emptionibus ea solere saepe ad alienos homines, saepe ad infimos, non legibus tamquam tutelas

57 pervenire. Obiectum est etiam quod in tribum Clustumi-

12 arbitramur *b*: arbitrabamur *P*[1]*G*[1]*E*: arbitrabimur *k rell.* 14 peritissimis '*malim abesse*' *Baiter*: peritissime *Paul* 17 invidiosorum *PBHk*: invidorum *GE* 18 accenderet *BΣ* 20 sua *PBGHbk* 27 de Venonii Vindicii *Naugerius* (2): debent noni indici *codd.*

nam pervenerit; quod hic adsecutus est legis de ambitu praemio minus invidioso quam qui legum praemiis praetoriam sententiam et praetextam togam consequuntur. Et adoptatio Theophani agitata est, per quam Cornelius nihil est praeterquam propinquorum suorum hereditates adsecutus.

Quamquam istorum animos, qui ipsi Cornelio invident, **26**
non est difficillimum mitigare. More hominum invident, in conviviis rodunt, in circulis vellicant: non illo inimico, sed hoc malo dente carpunt. Qui amicis L. Corneli aut inimici 58
sunt aut invident, ii sunt huic multo vehementius pertimescendi. Nam huic quidem ipsi quis est umquam inventus inimicus aut quis iure esse potuit? Quem bonum non coluit, cuius fortunae dignitatique non concessit? Versatus in intima familiaritate hominis potentissimi, in maximis nostris malis atque discordiis neminem umquam alterius rationis ac partis non re, non verbo, non vultu denique offendit. Fuit hoc sive meum sive rei publicae fatum, ut in me unum omnis illa inclinatio communium temporum incumberet. Non modo non exsultavit in ruinis nostris vestrisque sordibus Cornelius, sed omni officio,—lacrimis, opera, consolatione,—omnis me absente meos sublevavit. Quorum 59
ego testimonio ac precibus munus hoc meritum huic et, ut a principio dixi, iustam et debitam gratiam refero, speroque, iudices, ut eos qui principes fuerunt conservandae salutis aut dignitatis meae diligitis et caros habetis, sic, quae ab hoc pro facultate hominis, pro loco facta sunt, et grata esse vobis et probata. Non igitur a suis, quos nullos habet, sed a

1 pervenit *Madv. improb. Zielinsk.* 2 invidiose *Paul* 10 malo *w. Muell. prob. Zielinsk.*: male *PBGHEk*: maledico *Naugerius* 1) (hoc maledicente, *om.* dente *b² edd. R., V.*): maligno *Madv.* 11 ii *k*: hi *rell.* 20 nostris vestrisque sordibus *Paul, Mueller*: vestris nostrisque discordiis *codd.* (*secl.* discordiis *Bait.*): nostris vestrisque disc. *Klotz* (*secl.* disc. *Kays.*): nostris lacrimisque *del. l.* 21 lacrimis *Madv.* 21 lacrimis] amoris *Paul* 27 hominis *Mueller*: huius *codd.*: eius *Lamb.*: *del. Garat.*: facultatibus, pro *Paul*

suorum, qui et multi et potentes sunt, urgetur inimicis; quos quidem hesterno die Cn. Pompeius copiosa oratione et gravi secum, si vellent, contendere iubebat, ab hoc impari
27 60 certamine atque iniusta contentione avocabat. Et erit aequa lex et nobis, iudices, atque omnibus qui nostris familiaritatibus implicantur vehementer utilis, ut nostras inimicitias ipsi inter nos geramus, amicis nostrorum inimicorum temperemus. Ac si mea auctoritas satis apud illos in hac re ponderis haberet, cum me praesertim rerum varietate atque usu ipso iam perdoctum viderent, etiam ab illis eos maioribus discordiis avocarem. Etenim contendere de re publica, cum id defendas quod esse optimum sentias, et fortium virorum et magnorum hominum semper putavi, neque huic umquam labori officio muneri defui. Sed contentio tam diu sapiens est quam diu aut proficit aliquid, aut, si non proficit,
61 non obest civitati. Voluimus quaedam, contendimus, experti sumus: obtenta non sunt. Dolorem alii, nos luctum maeroremque suscepimus. Cur ea quae mutare non possumus convellere malumus quam tueri? C. Caesarem senatus et genere supplicationum amplissimo ornavit et numero dierum novo: idem in angustiis aerari victorem exercitum stipendio adfecit, imperatori decem legatos decrevit, lege Sempronia succedendum non censuit. Harum ego sententiarum et princeps et auctor fui, neque me dissensioni meae pristinae putavi potius adsentiri quam praesentibus rei publicae temporibus et concordiae convenire. Non idem aliis videtur: sunt fortasse in sententia firmiores. Reprendo neminem, sed adsentior non omnibus; neque esse inconstantis puto sententiam tamquam aliquod navigium atque
62 cursum ex rei publicae tempestate moderari. Sed si qui

4 erit *Mueller*: erat *codd.* 8 illos] alios *Paul* 11 Etenim *Abram.*: id enim *codd.* 15 proficitur (*bis*) P^1 21 novo *Manut.*: novem *P rell.* 27 Reprendo *PB*: reprehendo *Hk rell.* 29 in sentent. *P*: sententiam aliquam *bς et in mg.* Σ navig. dirigere *coni. Reid* atque cursum *om. b, del. Cobet* (cursum *om. k*)

sunt quibus infinitum sit odium in quos semel susceptum sit, quos video esse non nullos, cum ducibus ipsis, non cum comitatu adsectatoribusque confligant. Illam enim fortasse pertinaciam non nulli, virtutem alii putabunt, hanc vero iniquitatem omnes cum aliqua crudelitate coniunctam. Sed si certorum hominum mentis nulla ratione, iudices, placare possumus, vestros quidem animos certe confidimus non oratione nostra, sed humanitate vestra esse placatos.

28
Quid enim est cur non potius ad summam laudem huic 63
quam ad minimam fraudem Caesaris familiaritas valere de-
beat? Cognovit adulescens; placuit homini prudentissimo;
in summa amicorum copia cum familiarissimis eius est adae-
quatus. In praetura, in consulatu praefectum fabrum de-
tulit; consilium hominis probavit, fidem est complexus,
officia observantiamque dilexit. Fuit hic multorum illi
laborum socius aliquando: est fortasse nunc non nullorum
particeps commodorum. Quae quidem si huic obfuerint
apud vos, non intellego quod bonum cuiquam sit apud talis
viros profuturum. Sed quoniam C. Caesar abest longissime, 64
atque in iis est nunc locis quae regione orbem terrarum, rebus
illius gestis imperium populi Romani definiunt, nolite, per
deos immortalis, iudices, hunc illi acerbum nuntium velle
perferri, ut suum praefectum fabrum, ut hominem sibi caris-
simum, non ob ipsius aliquod delictum, sed ob suam fami-
liaritatem vestris oppressum sententiis audiat. Misereminí
eius qui non de suo peccato sed *de* huius summi et clarissimi
viri facto, non de aliquo crimine sed periculo suo de publico
iure disceptat. Quod ius si Cn. Pompeius ignoravit, si M.
Crassus, si Q. Metellus, si Cn. Pompeius pater, si L. Sulla, si
P. Crassus, si C. Marius, si senatus, si populus Romanus, si
qui de re simili iudicarunt, si foederati populi, si socii, si illi

2 sit *codd.* : est *Bait.*, *Reid* § 44 23 carissimum et familiarissimum *HGEbϛ* 26 de *add. Manut.* 30 P. *Madv.* : D. *PBb* : ·d· *HGE*

antiqui Latini, videte ne utilius vobis et honestius sit illis ducibus errare quam hoc magistro erudiri. Sed si de certo, de perspicuo, de utili, de probato, de iudicato vobis iure esse constituendum videtis, nolite committere ut in re tam inve-
65 terata quicquam novi sentiatis. Simul et illa, iudices, omnia ante oculos vestros proponite: primum esse omnis etiam post mortem reos clarissimos illos viros qui foederatos civitate donarunt; deinde senatum qui hoc iudicavit, populum qui iussit, iudices qui adprobarunt. Tum etiam illud cogitate, sic vivere ac vixisse Cornelium ut, cum omnium peccatorum quaestiones sint, non de vitiorum suorum poena, sed de virtutis praemio in iudicium vocetur. Accedat etiam illud, ut statuatis hoc iudicio utrum posthac amicitias clarorum virorum calamitati hominibus an ornamento esse malitis. Postremo illud, iudices, fixum in animis vestris tenetote, vos in hac causa non de maleficio L. Corneli, sed de beneficio Cn. Pompei iudicaturos.

8 qui hoc G^2 : qui se (per se *corr. b. ed. R.*) hoc *rell.* : qui persaepe hoc *Hbς Angelius* : qui saepe hoc *Klotz*

OXFORD CLASSICAL TEXTS

GREEK

AESCHYLUS. G. G. A. Murray

ANTONINUS. J. H. Leopold

APOLLONIUS RHODIUS. R. C. Seaton

ARISTOPHANES. F. W. Hall, W. M. Geldart
  I. *Ach., Eq., Nubes, Vesp., Pax, Aves.* Second edition
  II. *Lys., Thesm., Ran., Eccl., Plutus, Fragmenta.* Sec. ed.

ARISTOTLE. I. Bywater, F. G. Kenyon
  De Arte Poetica. Second edition
  De Caelo
  Ethica
  Atheniensium Respublica

BUCOLICI GRAECI. U. v. Wilamowitz-Moellendorff

DEMOSTHENES
  I. *Orationes* I–XIX. S. H. Butcher
  II. i. *Orationes* XX–XXVI. S. H. Butcher
  II. ii. *Orationes* XXVII–XL. W. Rennie
  III. *Or.* XLI–LXI; *Prooemia*; *Epistulae.* W. Rennie

EURIPIDES. G. G. A. Murray
  I. *Cyc., Alc., Med., Heracl., Hip., Andr., Hec.*
  II. *Suppl., Herc., Ion, Tro., El., I.T.* Third ed.
  III. *Hel., Phoen., Or., Bacch., Iph. Aul., Rhesus*

HELLENICA OXYRHYNCHIA *cum Theopompi et Cratippi fragmentis.* B. P. Grenfell, A. S. Hunt

HERODOTUS. K. Hude. Second edition
  I (Books I–IV), II (Books V–IX)

HOMER
  I–II. *Iliad.* D. B. Monro, T. W. Allen
    Books I–XII. Second edition
    Books XIII–XXIV. Third edition
  III–IV. *Odyssey.* T. W. Allen
    Books I–XII. Second edition
    Books XIII–XXIV. Second edition
  V. Hymns, &c. T. W. Allen

HYPERIDES. F. G. Kenyon

LONGINUS. A. O. Prickard. Second edition

July 1948

LYSIAS. K. Hude

PINDAR. C. M. Bowra. Second edition

PLATO. J. Burnet

I. *Euth., Apol., Crit., Ph.; Crat. Tht., Soph., Polit.* Ed. 2

II. *Par., Phil., Symp., Phdr.; Alc. I, II, Hipp., Am.* Ed. 2

III. *Thg., Chrm., Laches, Lysis, Euthd., Prot., Gorg., Meno, Hp. Ma. et Min., Io, Mnx.*

IV. *Clitopho, Respublica, Timaeus, Critias*
Respublica separately.

V. *Minos, Leges; Ep., Epp., Def., Spuria*

SOPHOCLES, *Fabulae.* A. C. Pearson

THEOPHRASTUS, *Characteres.* H. Diels

THUCYDIDES. H. Stuart Jones and J. E. Powell
Books I–IV
Books V–VIII

XENOPHON. E. C. Marchant
I–V
I. *Historia Graeca,* Ed. 2
II. *Libri Socratici* and III. *Anabasis*
IV. *Institutio Cyri* and V. *Opuscula*

LATIN

ASCONIUS. A. C. Clark

CAESAR, COMMENTARII. R. L. A. Du Pontet
I. *Bellum Gallicum*
II. *Bellum Civile*

CATULLUS. R. Ellis

CICERO

EPISTULAE. L. C. Purser
I. *ad Fam.*
II. *ad Att., Pars* i (1–8), *Pars* ii (9–16)
III. *ad Q. F., ad M. Brut., Fragm.*

ORATIONES. A. C. Clark and W. Peterson
I. *Rosc. Am., I. Pomp., Clu., Cat., Mur., Cael.* Clark
II. *Pro Milone, Caesarianae, Philippicae.* Clark. Ed. 2
III. *Verrinae.* Peterson. Second edition
IV. *Quinct., Rosc. Com., Caec., Leg. Agr., Rab. Perduell., Flacc., Pis., Rab. Post.* Clark
V. *Post Reditum, De Domo, Har. Resp., Sest., Vat., Prov. Cons., Balb.* Peterson
VI. *Tull., Font., Sull., Arch., Planc., Scaur.* Clark

Pocket in front

CICERO (*cont.*)
Rhetorica. A. S. Wilkins
I. *De Oratore*
II. *Brutus*, &c.

HORACE. E. C. Wickham. Ed. 2. H. W. Garrod

ISIDORI ETYMOLOGIAE. W. M. Lindsay. Two vols.

LIVY. R. S. Conway and C. F. Walters
Books I–V
Books VI–X
Books XXI–XXV
Books XXVI–XXX. R. S. Conway and S. K. Johnson

LUCRETIUS. C. Bailey

MARTIAL. W. M. Lindsay

NEPOS. E. O. Winstedt

OVID, *Tristia, Epistulae ex Ponto*, &c. S. G. Owen

PERSIUS and JUVENAL. S. G. Owen. Second ed.

PHAEDRUS, *Fabulae*. J. P. Postgate

PLAUTUS. W. M. Lindsay
I. *Amphitruo–Mercator*
II. *Miles Gloriosus–Fragmenta*

PROPERTIUS. J. S. Phillimore. Ed. 2

STATIUS
Silvae. J. S. Phillimore. Second edition
Thebais and *Achilleis*. H. W. Garrod

TACITUS
Annales. C. D. Fisher
Historiae. C. D. Fisher
Opera Minora. H. Furneaux

TERENCE. W. M. Lindsay and R. Kauer. Second ed.

TIBULLUS. J. P. Postgate. Ed. 2

VELLEIUS PATERCULUS. R. Ellis

VIRGIL. Sir Arthur Hirtzel

APPENDIX VERGILIANA. R. Ellis

OXFORD UNIVERSITY PRESS
Amen House Warwick Square London, E.C. 4